



Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her:
<https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>
Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

FRA RIBE AMT

udgivet af

Historisk Samfund for Ribe Amt

I—IV



KØBENHAVN
LEHMANN & STAGE
1903—1906

FRA RIBE AMT

UDGIVET AF

HISTORISK SAMFUND FOR RIBE AMT

1903



KJØBENHAVN
LEHMANN & STAGE

1903

Redaktionsudvalg:

Provst J. NISSEN, Brørup

Sognepræst J. RICHTER, Vejen

Stiftamtmand STEMANN, Ribe

INDHOLD.

	Side
Historisk Samfund for Ribe Amt. Af Stiftamtmand <i>Stemann</i> , Ribe	1
Om Oplivelse af historisk Sans. Af Provst <i>J. Nissen</i> , Brørup	6
Peder Palladius. Af Højskoleforstander <i>Ludvig Schrøder</i> , Askov	21
Jydepotterne. Af Overlærer <i>J. Olsen</i> , Varde	36
Anders Sørensen Vedels Mindesmærke i Ribe. Af Overlærer <i>Øllgaard</i> , Ribe	51
Folkelig Retsfølelse. Af Sparekassebestyrer <i>Poul Andersen</i> , Aastrup	64
Klitterne i Ribe Amt. Af Plantør <i>Jens Brüel</i> , Vester Thorup	69
Rumlepotten. Af Pastor Dr. <i>H. F. Fejlberg</i> , Askov	122
Et Pargamle Mindetavler i Ølgod Kirke Af Sognepræst <i>J. Richter</i> , Vejen	124
Fra Kvægpestens Dage i det 18de Aarhundrede. Af Cand. theol. <i>J. B. Høyer</i> , Vilslev	138
Paa Jagt efter Brændevinstøj. Af Lærer <i>Søren Alkørsig</i> , Verst.	141
Fra den indbyrdes Undervisnings Dage. Af Provst <i>J. Nissen</i> , Brørup	147
Paa Askov 1902. Af Stiftamtmand <i>Stemann</i> , Ribe	165

RETTELSE

S. 13, 9. Linje fra neden: Thuge, læs Thure.

Historisk Samfund for Ribe Amt.

For henved to Aar siden skrev Højskoleforstander Ludv. Schrøder til mig, at han under et Ophold paa Møen havde faaet at vide, at fhv. Folketingsmand Fr. Boisen havde samlet Efterretninger om Møens Historie paa den Maade, at han havde henvendt sig til en Del Mennesker om at nedskrive, hvad der var dem bekendt om stedlige Minder, og Forstander Schrøder spurgte mig saa, om jeg ikke mente, at noget lignende kunde sættes i Værk i Ribe Amt. Jeg lod Sagen hvile et Aars Tid og indbød saa ifjor Sommer nogle historisk interesserede Mænd fra forskellige Egne af Amtet til et Møde her i Ribe for at drøfte Spørgsmaalet. Resultatet af dette Møde blev, at man enedes om at søge dannet et »Historisk Samfund for Ribe Amt«. I den Anledning har man i Løbet af sidste Vinter afholdt offentlige Møder paa Askov Højskole, i Ribe og i Varde for at vække Interesse for Sagen, og man har haft den Glæde overalt paa disse Møder ligesom ogsaa paa et Skolemøde i Esbjerg at finde god Tilslutning.

I Begyndelsen af Juli Maaned d. A. tilstilledes der saa hvert af de paa disse Møder og paa anden Maade tegnede Medlemmer af Samfundet et Exemplar af nedenstaaende Udkast til Vedtægter for »Historisk Samfund

for Ribe Amt«, der skal forelægges til Vedtagelse paa det første sammentrædende Aarsmøde, samt en Stemmeseddel til Valg af foreløbig Bestyrelse. De ommeldte Vedtægter ere saalydende:

1.

Formaalet for »Historisk Samfund for Ribe Amt« er at virke til Oplivelse af den historiske Sans ved at fremdrage den stedlige Historie, idet man vil søge at samle Oplysninger om Folks Liv og Færd i tidligere Tider her i Amtet og at beskrive og vække Forstaaelse for de Minder fra ældre og nyere Tid, som denne Landsdel rummer.

2.

Formaalet søges naaet, dels ved Afholdelse af offentlige Møder med Foredrag rundt om i Amtet, dels ved Udgivelse af en Aarvog eller mindre Hæfter i saa stort et Omfang, som Pengemidlerne tillade det — dog som Regel ikke over 12 Ark aarlig —, hvori der fremdrages og fortælles om Emner af nævnte Art paa en jævn og let læselig Maade, samt endelig ved at tilskynde til og mulig fremhjælpe Udgivelsen af samlede Bearbejdelser af historiske Emner, der særlig vedrører Amtet.

3.

Medlem af Samfundet er enhver, der melder sig til Styrelsen, og som betaler et aarligt Bidrag af 2 Kr. eller 25 Kr. én Gang for alle. Man er stemmeberettiget en Maaned efter Indmeldelsen. Alle Medlemmer modtager gratis de Skrifter, som Samfundet udgiver.

4.

Selskabets Styrelse bestaar af syv Medlemmer, der vælges ved Stemme flerhed, første Gang ved Indsendelse

af Stemmesedler til Stiftamtmand Stemann i Ribe og fremtidig paa Aarsmødet. Hvert Aar afgaar det Medlem, der uden at være genvalgt har siddet længst i Styrelsen. Er der flere, der har siddet lige længe, afgøres det ved Lodtrækning. Medlemmerne kan vælges paany. Styrelsen fordeler selv Arbejdet imellem sig.

5.

Hvert Aar i Marts eller April afholdes i Forbindelse med et offentligt Møde et Aarsmøde for Medlemmerne, ved hvilket der gives Beretning om Virksomheden i det svundne Aar og fremlægges et revideret Regnskab samt Plan for det kommende Aar. Der vælges mindst et Styrelsesmedlem paa hvert Aarsmøde foruden de Valg, som Dødsfald eller Nedlæggelse af Hverv gør nødvendige. Der vælges ligeledes to Revisorer.

6.

Aarsmødet indkaldes ved Meddelelser i Dagbladene eller ved direkte Indbydelse, der sker mindst 14 Dage i Forvejen. Forslag, der ønskes behandlet paa Aarsmødet, indgives til Styrelsen mindst 8 Dage forinden. Sager paa Aarsmødet afgøres ved simpel Stemme flerhed. Forandring i disse Vedtægter kan dog kun foretages, naar der tillige er fire Bestyrelsesmedlemmer, der stemmer derfor, eller de bliver vedtaget paa to Aarsmøder efter hinanden. Extra Aarsmøde kan indkaldes, naar Styrelsen finder, der er Grund dertil, og skal indkaldes, naar ti Medlemmer stiller skriftligt Forlangende derom.

Ved den saaledes foretagne Afstemning valgtes til foreløbig Bestyrelse: Stiftamtmand Stemann i Ribe, Højskoleforstander Ludv. Schrøder i Askov, Konsul Breinholt i Esbjerg, Overlærer J. Olsen i Varde, Provst J.

Nissen i Brørup, Pastor J. Richter i Vejen og Højskolelærer Poul Bjerge i Askov, og ved et den 25. Juli d. A. i Ribe afholdt Bestyrelsesmøde valgtes Stiftamtmand Stemann til Formand, Forstander L. Schrøder til Næstformand, Højskolelærer Poul Bjerge til Kasserer og Sekretær, og det overdroges til Provst J. Nissen og Pastor J. Richter i Forening med Formanden at redigere Aarskriftet. Det bestemtes derhos at holde en Række historiske Møder, nemlig i August d. A. i Tirslund Plantage, i November paa Askov Højskole og senere hen i Vinterens Løb i Esbjerg. Aarsmødet, der holdes i Marts, er fastsat til Afholdelse i Varde.

Formaalet for »Historisk Samfund for Ribe Amt« skal som anført bl. a. være at faa nedskrevet og opbevaret Efterretninger om de forskjelligste Forhold fra Land og By. Exempelvis skal jeg kun nævne saadanne Ting som Jordfællesskabet, Hoveriet, Udskiftningerne, Udflytning og Bøndernes Liv og Arbejde i det hele, endvidere enkelte Personers Levnedsløb, Smugleriet langs Grændsen, Strandingsvæsenet, Klitvæsenet, Minder fra vore Krige, Kystmilitsen, kongelige Besøg. Disse Efterretninger skulle ikke blot samles og hengjemmes, men det er Meningen, saa vidt Midlerne tilstrække, under behørig Kontrol at udgive i Trykken, hvad der egner sig dertil, og Medlemmerne af »Historisk Samfund for Ribe Amt« vil da for et aarligt Kontingent af 2 Kr. gratis modtage de af Selskabet udgivne Skrifter.

At et saadant Samfund af lokalhistorisk Natur kan faa Betydning for Fædrelandets Historie i det Hele, er indlysende for enhver, der har beskæftiget sig omend nok saa beskedent med Historieforskning. En Historie-skriver er jo en Bygmester, og ligesom en saadan forskaanes for ogsaa at være Teglblænder, saaledes er den historiske Forfatter lykkelig, naar han til den større

eller mindre Bygning, han vil opføre med sin Pen, fuldfærdigt kan forefinde saa meget brugbart Materiale som muligt, og hertil kan henregnes Beretninger fra vederhæftige Øjenvidner og alle Monografier, der ere byggede paa solidt Kildestudium.

Idet jeg hermed skal anbefale denne Sag paa det bedste, vil jeg opfordre Medlemmer og Ikke-Medlemmer til at søge tilvejebragt saa mange Oplysninger om de ovenberørte Forhold som muligt og at indsende dem til et af Bestyrelsens Medlemmer. Til Slutning vil jeg kun gøre opmærksom paa, at man vil sætte megen Pris paa, at de alt indtegnede Medlemmer af »Historisk Samfund for Ribe Amt« vilde bestræbe sig for at skaffe Samfundet yderligere Tilgang af Medlemmer i størst muligt Omfang.

Ribe, i August 1902.

Stemann.

Om Oplivelse af historisk Sans.

Foredrag paa Skolemødet i Esbjerg, Fastelavnsmandag 10. Febr. 1902.

Af Provst J. Nissøn i Brørup.

JEG traf sidste Sommer i Ribe Domkirkens Historiker Pastor Dr. Helms, der var saa elskværdig nærmere at vise mig adskillige Partier af Kirken. Ved denne Lejlighed kom vi til at tale om det store Taarn, der herude paa det flade Vestland kan ses viden om og ses ogsaa mange Mil nede i Sønderjylland, og Dr. Helms omtalte, at dette sammen med en anden af det sydvestlige Jyllands Mærkværdigheder, den store Sten i Tirslund, havde givet Anledning til en Talemaade der paa Egnen, som gamle Pastor Krarup i Føvling i sin Tid havde fortalt ham. Ligesom man slutter en Historie med de kendte Ord: »Snip, snap, Snude — nu er den ude — tip, tap, Tønde — nu kan du begynde«, eller som man føjer til, i hvert Fald ude i Vestjylland; »og fortæl saa én lige saa lang og lige saa trang, men ikke den selvsamme,« saaledes hedder det fra gammel Tid i det sydvestlige Jylland: »Snip, snap, snude o. s. v. tip, tap, Tønde, nu maa du begynde — »og nu skal Rive Taarn og Tirslund store Sten hænge i din Næs', til du fortæller en li'saa lang og li'saa trang, men it den selv sam'.«

Jeg mindes for en Del Aar siden at have hørt det samme af en gammel Mand dér paa Egnen; men da jeg nu havde faaet det opfrisket i Erindringen, søgte jeg hos forskellige at komme til Kundskab om, hvorvidt Talemaaden endnu brugtes eller kendtes. Dette har jeg imidlertid ikke kunnet opdage, og jeg har deri set et Vidnesbyrd om, ikke blot hvor let gamle Ord og Talemaader udviskes og glemmes i vore civiliserede Tider; men navnlig ogsaa om, hvorledes det at fortælle Historier og »Emter«, Sagn og Minder, historiske Overleveringer fra en nærmere og fjærnere Tid eller en nærmere og fjærnere Omegn efterhaanden er bleven sjældnere og sjældnere. Thi det har jo sikkert nok været almindeligt. Blichers »e Bindstouv« er vel kun nogen særegent for den paagældende Egn ved den særegne Lejlighed, der dér var givet til at lade de paagældende Historier løbe af Stablen; men i andre Egne var der andre Lejligheder, og særlig Lejlighed var der jo da allevegne ved de festlige Gilder og Sammenkomster. Saa fortaltes de gamle Historier og nye droges frem, og der blev talt om Egnens Minder og Mærkværdigheder, om hvad vore Fædre og Bedstefædre havde oplevet i Krigstid eller Fredstid og — man kan vel sige: »var der og meget Løgn iblandt, saa var en Del deraf dog sandt«, i hvert Fald, det var Vidnesbyrd om en historisk Sans og Interesse, der — mener jeg — var af det gode, som aabnede Vej til aandelige Værdier af betydelig Rækkevidde.

Nuomstunder finder man kun lidet eller intet af dette. Nu er det andre Ting, som optager Sind og Tanke og er Genstand for Samtale, naar Folk kommer sammen. Nu drøftes det, man har læst i Aviserne, Politik og Samfundsspørgsmaal paa en mere eller mindre sagkyndig Maade, eller maaske den nyeste Literatur og den forskellige Kritik, der er fremkommen over den. Om

adskilligt af det, der staar i Aviserne, saavel som en Del af Døgnliteraturen, kan man vel nok med Rette sige i overført eller ligefrem Betydning, »det er ikke værd at tale om«; men ellers kan jeg kun hilse det med Glæde, naar Folk taler om Politik og Samfundsspørgsmaal, især naar man ikke nøjes med at holde sig til »Bladene« — jeg sagde ikke Aviserne — men søger at komme ind til »Kærnen« i de forskellige Spørgsmaal, og det er jo en ren Fornøjelse, naar Folk kan blive saa ivrige i Drøftelsen af et saadant Emne, saa de derover glemmer Kortene. Ogsaa gennem Drøftelsen af disse Spørgsmaal tilføres og aabnes der Vej til aandelige Værdier af Betydning; men jeg vilde i høj Grad beklage, om Optagetheden af Tidens Strømninger skulde bringe Folk til at glemme Fortiden og svække den historiske Sans, beklage det af tre Grunde: for det første, fordi det da kun altfor let ender med, at det bliver ikke Tiden, men Strømmen, man følger med, og som Hostrup siger »kan Strømmen ta' dig, saa vil den sluge dig.« Derimod gælder det vel om at følge med Tiden; thi »gaar Tiden fra dig kan den ej bruge dig«; men man kan ikke virkelig følge med Tiden uden at søge ret at kende den, og for at kende Tiden maa man ogsaa til en vis Grad kende Fortiden, hvorpaa den bygger. Og dernæst vil jeg beklage, om Optagetheden af Tidens Strømninger skulde bidrage til at svække den historiske Sans, fordi jeg ikke ved noget bedre Middel end det at kende Fortiden og udvikle den historiske Interesse til at faa Samfundsfølelse frem i god Forstand; og endelig fordi det er saa fornøjeligt og oplivende at sysle dermed, vistnok for de allerfleste. Jeg tror, at saa at sige enhver har en medfødt historisk Sans; derfor behøver denne heller ikke at fremkaldes eller skabes, men vel at oplives, og

dette tror jeg da, at den i høj Grad trænger til baade hos smaa og store nu om Dage.

Derfor har jeg været glad ved at komme til at tale om Sagen her; thi skal der være Tale om Oplivelse af historisk Sans i al Almindelighed, da gælder det ikke mindst om, at man kan faa Lærerne med dertil og med ind i Arbejdet derfor. Det gælder det om, ikke blot fordi Læreren ved de fleste eller overmaade mange Sammenkomster paa en Egn jo gjerne er en sikker Mand og ofte har en ikke ringe Indflydelse paa i en større eller mindre Kreds, i hvad Retning Samtalen kommer til at gaa; men ogsaa fordi det jo er en gammel og vis Vej, naar man vil have noget frem hos de store, da at begynde med de smaa. Og Spørgsmaalet har jo da ogsaa den største pædagogiske Betydning med Hensyn til selve Historieundervisningen i Skolen. Naar Emnet lyder, »hvad der kan gøres for Oplivelsen af historisk Sans«, saa maa jeg dog sige, at jeg har ikke selv givet det denne Titel, men kun i al Almindelighed meddelt efter venlig Opfordring, at jeg vilde tale »om Oplivelse af historisk Sans«. Naar Talen nemlig er om, »hvad der kan gøres« for denne Oplivelse, saa kan Sagen jo uden Tvivl ses fra flere Sider, og der kan nævnes forskelligt, hvis Emnet i saa Henseende skulde udtømmes. Jeg haaber ogsaa, at der i en eventuel Forhandling vil blive fremdraget forskelligt; men min Tanke er i Grunden særlig kun at fremdrage en enkelt Ting, et enkelt Synspunkt, jeg har særlig én Kile, som jeg gjerne vilde drive paa, og det er denne, at Vejen til Oplivelse af historisk Sans, den gaar igennem Lokalhistorien, den stedlige Egns Histore; det er denne, jeg mener, der maa drages frem i en ganske anderledes Grad, end det nu almindelig er Tilfældet baade overfor store og smaa.

Den første Opgave, siger Livingstone, hvor Talen er om Missionsarbejde, er den geografiske. Jeg vilde gerne sige det samme her, hvor Talen er om Oplivelse af historisk Sans, eller om man vil om Historieundervisning, den første Opgave er den geografiske. Vi kende alle det Arbejde, der i de sidste Par Menneskealdre er gjort herhjemme for at undervise i forskellige Fag paa historisk Maade. Her hvor Talen er om selve Undervisningen i Historie, vilde jeg ønske, og det staar forøvrigt i bedste Overensstemmelse med det andet, at den kunde blive noget mere geografisk. Dette er jo ogsaa noget, som man i anden Forstand er ved at komme mere ind paa, særlig hvor Talen er om Kulturhistorie; men naar jeg her taler om at gøre Historieundervisningen mere geografisk, saa er det dog ikke med Henblik paa de store historiske Synspunkter, jeg siger det, men mere for at vende Blikket mod den stedlige Kreds, den hjemlige Egn. Vejen til Oplivelse af historisk Sans gaar igennem Lokalhistorien. Jeg har jævnlig holdt historiske Foredrag i min Kreds; men jeg véd aldrig, at Folk har lyttet med saa spændt Opmærksomhed som de faa Gange, hvor jeg har fortalt om historiske Forhold og Personligheder fra selve Egnen. Man maa begynde med det, der hænger eller kan komme til at hænge Folk i Næsen. Er det ikke noget saa kæmpemæssigt som Rive Taarn og Tirslund store Sten, saa kan Sager af mindre Dimensioner jo da ogsaa gøre det. Det er noget, som de allerfleste vil interessere sig for, hvad man saaledes kan møde blot en lille Smule Spor af paa sin Vej, og herfra kan der saa bygges videre.

Men der er da et Forhold, som jeg mener har den allerstørste Betydning paa Skolens Omraade. Skal Historieundervisningen have et godt og varigt Udbytte, da maa den historiske Sans oplives og opøves; men

Vejen hertil gaar, tror jeg bestemt, ogsaa hvor Talen er om de smaa, gennem den stedlige Historie, den hjemlige Egns historiske Minder og Personligheder, afpasset selvfølgelig efter Børnenes Alder og Fatteevne. Dette anvendes jo ret almindeligt, hvor Talen er om Geografiundervisning; men hvorfor ikke overføre det samme, saa vidt det er muligt, paa Historieundervisningen. Jeg har i saa Henseende personlige Erindringer fra min egen Skolegang som Barn, som jeg mener har havt den største Betydning for Udviklingen af min historiske Sans. Engang havde vi en gammel Præst til at vikariere for Historielæreren, der var syg, og jeg glemmer ikke den drastiske Beskrivelse, han gav af Cimbrernes og Teutonernes Indfald i det romerske Rige, og hvilket Indtryk det gjorde paa mig, at disse vilde Mennesker, klædt i Dyreskind og Kohuder, hvis Horn stak frem i Panden for at give dem et endnu vildere Udseende, var kommen heroppe fra vort Land. Jeg tror bestemt, at min Interesse for Danmarks forhistoriske Tid daterer sig fra dette Indtryk, skønt jeg dengang kun var 8 Aar. Et Par Aar efter kom Historielæreren lejlighedsvis til at fortælle — jeg maa indskyde den Bemærkning, at det var i Haderslev, jeg gik i Skole — hvordan Peter Hjort Lorenzen var bleven jaget ud af Slesvigs Stændersal, fordi han talte dansk, en Mand, hvis Familie jeg daglig mødte paa Gaden, hvis Sønnesøn jeg sad ved Siden af i Skolen, hvis Hus og Hjem endnu var bevaret. Det gjorde det stærkeste Indtryk paa mig, og jeg véd bestemt, at min Interesse for vor nationale Historie daterer sig derfra og fra den Bog om ham, skreven af Lavrids Skau, som jeg kort efter fik fat i og pløjede igennem.

Derfor gentager jeg nu paany: den første Opgave for en Lærer i Historie er den geografiske. Det gælder om

at blive godt hjemme i Egnens historiske Minder og Overleveringer, saa at det kan benyttes paa en skøn-som Maade i Undervisningen. Og der er vist slet ikke saa lidt deraf de fleste Steder — ja her i Esbjerg ved jeg nu ikke, om der er ret meget; men gaar man ud i Amtet, og her er jo Lærere fra hele Ribe Amt, saa vil man nok ikke finde saa lidt de fleste Steder, naar man vil samle sammen derpaa. Der er først de ældste Min-der: Gravhøje, Jættestuer, Langdysser, Runestene, som der jo da findes adskillige af hist og her, for Højenes vedkommende jo endog i stort Antal. Saa er der Sted-navnene og Resterne af fordums Skove i de gamle Ege-krat, der er spredt rundt omkring. Somme Steder finder man jo endog Spor af Agre og Agerfurer midt inde i disse gamle Egekrat, saaledes som man f. Ex. kan se det i det gamle Egekrat i den vestlige Side af Langeskov henne ved Brørup Station. Da jeg for en Del Aar siden saa det første Gang, tænkte jeg, at det stammede fra den store Affolkning i den sorte Døds Tid. Senere er jeg dog kommen i Tvivl derom ved at faa opfrisket i Saxo, hvad han fortæller om den store Hungersnød i de gamle Dage, der gav Anledning til Udvandringen af den store Flok, der under Navn af Longobarderne faldt ind i Italien i det sjette Aarhun-drede. Thi, fortsætter Saxo der, havde man nys for mange Folk i Danmark, da fik man nu snart for faa; mangelsteds hvor man før havde pløjet og saaet, dér groede nu Furerne til af Mangel paa Hænder, og Sko-vene udbredte sig paa mange Mile og skabte et Vildnis, hvor man før saa blomstrende Agre og Enge. At det maa være gaaet saaledes til, viser Tingenes nuværende Beskaffenhed tydelig nok; thi midt inde i Skovene ser man endnu den Dag idag Spor af Furer og Rene, og da nu ingen skal bilde os ind, at man har pløjet og

saaet inde mellem Træerne, saa maa nødvendig Agrene have ligget øde, indtil de i Tidens Længde blev bevoxede med Skov. Ydermere saa finder man ikke blot skovbegroede Gravhøje, men ogsaa tidt Stendysser midt inde i Tykningen, som jeg mener — det er stadig Saxo jeg citerer — har den Oprindelse, at de gamle Bønder vare kloge nok til at sanke Stenene af deres Agre og lægge dem ved Enden for ikke hvert Øjeblik at faa et Skaar i Plovjærnet, saa at de gav et lille Stykke af Jorden bort for at kunne have Resten desbedre.

Saa vidt Saxo. Men enten nu disse Agerfurer, som man endnu finder Spor af midt inde Resterne af de fordums Skove, stammer fra en saa fjærn Fortid eller fra en senere Tid, saa er det dog et Fænomen af betydelig historisk Interesse, forekommer det mig, at man endnu den Dag idag finder Spor af det samme, som allerede af Saxo omtales som en Mærkelighed. Fremdeles skal jeg pege hen paa de gamle Sagn, saaledes som det om Tirslund Stenen, og Folkeviser, særlig hvor disse kan stedfæstes, hvad enten nu Overleveringen er mere eller mindre paalidelig, som i denne Sammenhæng har mindre at sige. Derefter kommer Kirkerne, som man de fleste Steder endnu har staaende i hele deres ærværdige Ælde. Den ærværdigste og interessanteste er selvfølgelig Ribe Domkirke, paabegyndt i Begyndelsen af det tolvte Aarhundrede af Biskop Thuge, der faldt i Slaget ved Fodevig 1134. Jeg ved ikke af, at jeg før har haft særlig Interesse af det Slag; men siden jeg bed Mærke i, at her faldt blandt andre Grundlæggeren af den stolte Bygning, der endnu knejser midt iblandt os, har det unægtelig faaet en særlig Interesse for mig. Ribe Domkirke er jo en Guldgrube til Oplivelse af historisk Sans, om man ellers ret vilde benytte den som saadan; men har man ikke Lejlighed til nærmere at

tage den i Øjesyn, saa lad os kun først holde os til vore egne gamle Landsbykirker, der, hvor uanselige og lidet mærkelige de end maatte være, dog frembyder stor historisk Interesse allerede, som før sagt, paa Grund af deres Ælde. Der er Bygningsmaterialet, hvad enten dette — som for en Del Kirker i Ribeegnen ligesom Domkirken — er den rhinske Tuf, hentet nede fra Rhineggen i Nærheden af Köln og ført hertil ad Søvejen, hvilket atter aabner et historisk Perspektiv til den Tid, da Ribe var en af Danmarks vigtigste Handelspladser og havde en sejlbar Havn; eller det er Kampen, Granitten, som de fleste af vore gamle Landsbykirker, rejst i det tolvte og Begyndelsen af det trettende Aarhundrede, er bygget af, for adskillige Kirkers vedkommende herovre i Vestjylland ligesom i Ribe Domkirke blandet med den brune jærnholdige Stenal, eller det endelig er Murstenskirkerne eller de Dele af de gamle Kirker, Taarn og andre Partier, der er bygget af Murstenen, og som viser hen til en noget senere Tid, idet den Kunst at brænde Mursten først blev kendt i Danmark efter Aar 1160. Saa er der de forskellige Stilarter, den gamle romanske eller den gothiske Stil, som man ogsaa finder Spor af selv i vore tarveligste Landsbykirker, om ikke i selve Bygningen, saa i Udsmykningen. Der er Billeder og Indskrifter, Billedskærerarbejder og Billedhuggerarbejder paa Altertavle, Prædikestol, Stolestader og Pulpiturer, Døbefont og Døbefad, Lysestager, de hellige Kar osv. Nogen egentlig digterisk eller kunstnerisk Værdi har de jo sjælden, men historisk Værdi har de jo i betydelig Grad. Naar jeg var Lærer, vilde jeg først selv se at sætte mig ind i disse Ting saa godt som muligt, og saa vilde jeg en Gang om Aaret eller mere paa en køn Eftermiddag tage Stav i Haand og tage de flinkeste Børn med eller hvem der ellers havde Lyst,

dog ikke for stor en Kreds ad Gangen, og vandre hen til saadanne historiske Minder, ikke mindst til Kirkerne, og gennemgaa dem saa godt jeg kunde, og jeg tvivler ikke om, at det vilde have den største Betydning for Oplivelsen af den historiske Sans.

Fra Kirkerne kan Vejen saa gaa til andre gamle Bygninger eller Ruiner af saadanne. Der er gamle Borgpladser, Donslund, Hundsbæk, Skodborghus f. Ex., for at nævne nogle henne fra min Egn, hvortil historiske Personligheder, som vi kende saa godt fra den almindelige Fædrelandshistorie, har været knyttet. Der er gamle Borge som Estrup og Sønderskov med Hovedbygninger fra Begyndelsen af det attende Aarhundrede, men med Kælderhvelvinger, der gaar adskillige Hundreder Aar længere tilbage. Der er gamle Præstegaarde, opførte i Slutningen af det syttende Aarhundrede efter de store Ødelæggelser i de forfærdelige Krige i dette Aarhundrede, som der endnu vil kunne nævnes og findes mange Spor af. Ja henne i mit Provsti er der nu kun én Præstegaard tilbage fra Slutningen af det syttende Aarhundrede, den næstældste er min egen, og den er først fra 1795; men maaske er der flere her længere vestpaa. Ogsaa de ældste Bøndergaarde og de ældste Huse, selv om de ikke er stort mere end hundrede eller halvandet hundrede Aar gamle, er det værd nærmere at bese. Ofte kan der ogsaa findes kønne Inskriptioner over Dørene eller andetsteds paa de gamle Huse. I Parenthes bemærket, hvorfor pryder man ikke mere Bygninger med Inskriptioner udover et kedeligt Aarstal eller nogle Begyndelsesbogstaver til vedkommendes Navne. Særlig større Bygninger eller Bygninger af mere offentlig Karakter burde det ikke forsømmes paa. Den gamle Indskrift paa Frederik den fjerdes Skolebygninger var dog køn og rørende og frembyder nu for os megen historisk

Interesse. Det har været mig en Sorg, at af de henved 30 nye Skoler, der har rejst sig i mit Provsti siden Skolelovens Gennemførelse, er der ikke en eneste, saa vidt jeg ved, der er bleven forsynet med en Indskrift. Jeg arbejdede paa at faa det gjort henne i mit eget Pastorat paa den nye Skole i Eskelund og havde givet Forslag til forskellige Indskrifter; men det viste sig, at der var slet ingen Stemning derfor. Det forekommer mig, at man ogsaa heri vilde have et Middel til Oplivelse af historisk Sans hos Nutid og Eftertid, som det var værd at benytte.

Komme vi saa til forrige Aarhundrede, saa blive de historiske Minder jo fyldigere og komme os nærmere. Der er Minderne fra vore Krige og om Mænd, der har deltaget i disse. Rigtignok har Ribe Amt ikke været Genstand for store Slag og store Troppebevægelser, men noget har der dog været, som det er værd at gemme paa. Jeg begravede for tre Aar siden den gamle mangeaarige Sognefoged i Gesten Anders Kristian Hansen, der døde hos sin Søn i Brørup. Det var ham, der blev beskyldt for at have givet vore Tropper den Underretning, der førte til en sejrige, smukke lille Træfning ved Vorbasse, hvad han dog ikke havde paa direkte, om end vel paa indirekte Maade. Han blev derfor taget til Fange af Tyskerne og, bundet paa Hænder og Fødder, kastet paa en Kassevogn som et Stykke Kvæg og skumplet den lange Vej først til Haderslev og derfra til Flensborg, hvor han sad i tre Ugers strængt Fængsel, indtil gamle Stiftamtmand Nielsen ved en energisk Optræden fik ham udløst. Da Kongen var i Kolding efter Krigens Ophør dekorerede han ham egenhændig med Dannebrogsmændenes Hæderstegn. Da jeg, som rimeligt var, omtalte dette i Talen ved hans Jordefærd, kom en Mand hen til mig bagefter og sagde, at det havde han aldrig

hørt noget om, og han havde dog været der et Par Aar og interesserede sig for sligt. Men det er jo en Skam, synes jeg, at sligt ikke bliver omtalt, det burde drages frem atter og atter, det burde fortælles for Børnene i Skolen. De bør have et Indtryk af, at det er ikke blot i gamle Dage, at der var en Hans Madsen i Svanninge, der kunde gøre en heltemodig Gerning, men at sligt opleves ogsaa nuomstunder midt iblandt os, naar Lejlighed er dertil. — Herude ved Vesterhavet er der sikkert ogsaa Beretninger om heltemodige Bedrifter i Kamp mod Vestervovvov, som fortjener at opbevares og gemmes. Det er som Regel ikke nogen morsom Læsning, man finder i Ministerialtidende, men en Gang om Aaret kommer der en Beretning om Redningsvæsenets Arbejde i det forløbne Aar, som er i høj Grad interessant, og som det undrer mig, at andre Blade ikke faar fat paa, og den har jo tilmed den Fordel, at den er fuldtud paalidelig. — Endelig skal jeg endnu nævne de Personligheder i Fredens og Kulturens, i Skolens og Kirkens, i Fædrelandets og Folkets Tjeneste, som lever eller for ikke længe siden har levet iblandt os. ~~Har~~ vi ikke af de største, lad os saa kun nøjes med de ~~der~~ der er lidt mindre, naar de ellers er knyttet til Stedet og Egnen. Forøvrigt kan man gerne regne en Mand som Niels Jökum Termansen til de store, denne mærkelige Bonde-mand i Vadmelskofte, der kunde holde historiske Foredrag, saa Professorer med spændt Opmærksomhed lyttede dertil, men dog er størst ved den Aandens og Hjærtets Adel, der præger ham i al hans Færd. En saadan Mands Navn og Liv burde atter og atter fremdrages i Skolen. En Mand som gamle Sveistrup i Vejen fortjener ej heller saa hurtig at glemmes, og der kunde vel nævnes mange andre, men ofte maa man

sande: Ja, Aarene rulle og skiftes om paa Jord, og vore Navne glemmes som Sne, der faldt ifjor.

Men det er da dette, jeg gjerne vil hævde og slaa til Lyd for, at Vejen til Oplivelse af den historiske Sans gaar igennem Lokalhistorien, den stedlige Egn's Historie. Det gælder i Almindelighed, og det har sin store Betydning ogsaa paa Skolens Omraade. Den første Opgave for en Historielærer er den geografiske. Sørg for og arbejd paa at sætte Dem ind i den Egn's historiske Minder og Steder og Personligheder, hvorpaa De virker, og tag Stav i Haand, naar Lejligheden er dertil, og før Børnene rundt til disse Steder og fortæl dem Historien »paa Stedet«. Gør det først i den nærmeste Kreds og saa lidt videre ud. Jeg vilde ønske, at de Rejser, der foretages med Børnene om Sommeren, og hvortil Staten yder gratis Jærnbane kørsel, men som jo væsentlig bliver Fornøjelsesrejser — og jeg under gjerne Børnene den Fornøjelse —; men jeg vilde ønske, at de kunde faa et Supplement, saaledes at der var Lejlighed til oftere at kunne rejse med en *mindre*, ja navnlig dette en *mindre*, Kreds af større Børn hen til vort Lands historiske Steder for at fortælle dem Historien paa Stedet. Men, som sagt, begynd med det nærmeste. Og vil nogen sige: ja men hvorledes skal vi faa noget at vide derom, saa vil jeg sige, det vil næppe være saa vanskeligt at finde Kilder, naar man ellers søger derefter. Allerede i Trap vil der være adskilligt, og i Oluf Nielsens Herredsbeskrivelser hernede fra det sydvestlige Jylland er der saare meget. Men forøvrigt er der for Tiden en Tanke fremme, som jeg vil slutte med at berøre. Der er en lille Kreds af historisk interesserede Mænd, der efter Initiativ af Stiftamtmand Stemann og Højskoleforstander Schrøder har talt om at se at faa

dannet et »Historisk Samfund for Ribe Amt«. Det skulde først og fremmest sysle med Lokalhistorien her for dette Amts vedkommende og vilde derigennem se at oplive den historiske Sans. Der blev holdt et Møde om Sagen kort før Jul paa Askov Højskole, der dog blev væsentlig forstyrret ved Snehindringer, og der vil i Slutningen af denne Maaned, den 27., blive holdt Møde i Ribe og ventelig i næste Maaned i Varde, hvor man gjerne vilde se at faa et Indtryk af, om der var nogen Jordbund for Sagen og se at faa Samfundet stiftet. Jeg nævner nu Sagen her i Haab om, at mange af de tilstedeværende vilde interessere sig for den; thi dens heldige Udfald vil ikke mindst bero paa, at man kunde faa Lærerne med til at interessere sig for og arbejde for Sagen rundt om i deres Kreds. Det er da Tanken, i hvert Fald er det da min, hvis Samfundet vinder fornøden Tilslutning, at der skulde udgives en Aarbog, hvori Egnens og Sogdenes historiske Minder og Steder og Personligheder efterhaanden kunde blive beskrevet, og hvori tænker jeg, der ogsaa kunde samles saadanne historiske Smaastykker, som af og til findes i de lokale Blade, men som dér forsvinder i al den øvrige Mangfoldighed, og som man sjældent senere kan faa fat paa, naar man vil bruge det. Naar denne Aarbog — det falder mig nu lige ind — blev prydet med et Titelbillede, hvorpaa man saa Ribe Domkirke og Tirslund store Sten, og saa en Randtegning, hvori der med snirklede Bogstaver efter Tidens Skik stod skrevet »og nu skal Rive Taarn og Tirslund store Sten hænge i din Næs' osv., saa skulde det være sært, om ikke en og anden fik Lyst til at fortælle, og i hvert Fald er jeg vis paa, der er mange, der fik Lyst til at læse.

Men dette være nu henstillet til Deres Overvejelse.

Det er ikke af den Grund, jeg har valgt at tale om dette Emne, om end det maaske nok har givet en vis Foranledning dertil; men jeg mener, at selve Emnet har betydelig pædagogisk Interesse.

Foranstaaende Foredrag, der blev holdt som Indledningsforedrag til en Forhandling paa Skolemødet i Esbjerg Fastelavnsmandag 1902, fremsættes her til nærmere Oplysning om nogle af de Tanker, man har havt for Øje ved Dannelsen af »Historisk Samfund for Ribe Amt«. Efter Foredraget udviklede der sig en livlig Forhandling, hvori mange af de tilstedeværende gav de fremsatte Tanker og Tanken om Oprettelsen af nævnte Samfund deres Tilslutning. En enkelt Taler nærrede dog nogen Frygt for, at en saadan Virksomhed for en enkelt, begrænset Landsdels Vedkommende skulde fremme det provinsielle og særlige paa det almenes Bekostning. Stiftamtmand Stemann, der ogsaa var tilstede, henviste imidlertid i saa Henseende til de forskellige bestaaende historiske Selskaber for Jylland, Fyn, Lolland-Falster m. fl., der ikke havde svækket Sansen for den almindelige Fædrelandshistorie; tværtimod, var den historiske Sans først vakt for et mere begrænset Omraade, vilde den uvilkaarlig søge at omfatte mere og komme baade de tidligere bestaaende Selskabers Virksomhed og hele Fædrelandets Historie tilgode.

Peder Palladius,

Haandværkersønnen fra Ribe paa Sjællands Bispestol.

Et Firehundredaars-Minde ved Ludvig Schrøder.

PEDER PALLADIUS er født i *Ribe* 1503. Hans Fader hed Esbern Jensen og var Skomager.

Der er gættet paa, at *Peder Esbernsen*, som han da egentlig hed, i Skolen har faaet Øgenavnet »*Plad*«, fordi den Stump Læder, hvormed en Skoflikker bødede paa en forslidt Saal, nævnedes paa denne Maade.

Da Esbern Jensen en Tid havde havt sin Søn i Skole og han en Dag mærkede, at han »ikke for ham kunde opregne alle Søndags-Evangelierne paa sine Fingre«, hvad han selv kunde, skønt han ikke havde lært et Bogstav, blev han saa opbragt, at han »straffede ham haardegen med Ord, ude mellem Ribe og Bierige.«¹

Der var forøvrigt 700 Drengene i Skolen i Ribe. Peder Esbernsen og andre smaa Sinker maatte hen ovenpaa Skoleloftet, da der var hel fuldt forneden.

Af andre Træk, der kan oplyse Forholdene, som de var i Ribe i hans Barndom, har han fortalt nogle enkelte. Der var »Svingler omkring Byen«, som de slog til om Søn- og Helligdage under Prædikenen, »at der

¹ »Bierige« maaske lig »Bjerger«.

kom ingen Vogne udi Byen paa de Dage.« — Der var kun én Aagerkarl i Byen, som til Skam og Skændsel kaldtes »Morten Aagerkarl«, og hvis Børn siden flakkede om paa ussel Maade. — Der var en »Badstue« i Ribe, som blev nedbrudt, da der kom Sygdom i Byen som Følge af, at man optog franske Moder i Sæder og Klæder. —

Peder Esbernsen Plad kom siden i Skole i Assens. Her gav han en Pebling »en dansk Hvid, for han skulde lære ham at gaa om By og tigge Almisse; men han vaar ikkun min Mester en Middagsstund; siden lærte det sig selv,« saa han behøvede ikke at give mere ud derfor.

Det sigter vel til Skolegangen i Assens, naar han engang har skrevet: »I ser jo vel, at vi ikke have været ledige i Skolen, endog vi legede undertiden paa Marken, som eders Drengene gør ved deres Majtræ. Med Lyst og Leg lærte vi det, vi lærte.« —

Om Peder Esbernsen Plad har studeret ved Københavns Universitet, er tvivlsomt.¹ Henimod 1530 har han været »Skolemester« i Odense. Til hans Lærlinger hørte *Hans Bentsøn*, der var med imellem de nærved 80 fattige Fiskere, som mange Aar efter ved Kyndemissetid stod ude paa Isen mellem Skibene og Saltholm, og stangede Aal, da det »Stykke Is, som de stod paa, brast neder paa alle Sider omkring dennem,« og de kom i Drift. Nogle af dem blev reddede til Amager, Saltholm eller Malmø; men 48 eller 49 fattige Fiskere druknede. De, der kom hjem, fortalte om de andre, deriblandt om Hans Bentsøn, at de havde raabt til deres Stalbrødre: »Kære Brødre og gode Naboer, lader os ikke

¹ Maaske har han været i Roskilde Skole. Han har paa samme Sted, hvor han har fortalt, at der var 700 i Ribe Skole, meddelt, at der var 900 Lærlinger i Roskilde Skole.

falde udi Mishaab, for vi skulle dø i dette Vand! Lader os nu se, om vi haver nogen Tid hørt Guds Ord udi vor Livstid! Det vil nu gælde, vi ser den visse Død for vore Øjen; her maa vi blive, det maa ikke andet være!« Og saa begyndte de at synge: »Nu bede vi den Helligaand« og siden: »Med Glæde og Fred far jeg nu hen.« Og saa sendte de Hilsener hjem til deres fattige Hustruer og Børn med de Kammerater, der mulig maatte blive reddede.

Den adelige Borgmester i Odense *Mikkel Pedersen Akeleye* (d. 1539) og hans Hustru vandt Peder Esbensen Plad's hjertelige Hengivenhed, især fordi de, der havde lært ham at kende under hans Gerning i Odense, »lod bekoste hans Studier og Lærdom udenlands, udi boglige Kunster og udi den hellige Skrift.« Han har rimeligvis ledsaget Sønnen Knud Mikkelsen som Vejleder.

Til denne Udenlandsrejse har P. Esbensen faaet Stødet ved en *Vækkelse* til at se, han ikke kunde blive salig ved sine gode Gerninger, sin »Indvielse, Firmen og Fasten« og sine »Læsninger«. Og det synes, at denne Vækkelse staar i Forbindelse med, at de Ord blev levende for ham, som »Gud Fader talte og lod høre af Himlen ved Jordans Flod, den Tid Kristus blev døbt, ligeledes paa Tabors Bjærg: denne er min elskelige Søn.« Det var for at blive Luthers Lærling, at den 28aarige Mand rejste udenlands.

Den 3. September 1531 blev »*Peder Esbensen Pladius*« indskreven som Student ved Wittenbergs Højskole, hvor han snart — maaske efter Melanktons Raad forandrede det meningsløse »Pladius« til »*Palladius*«, der minder om Pallas Atene, til hvis Sønner han nu skulde regnes.

»Det Kendskab, han hjemmefra havde havt til Refor-

mationstidens Talsmænd, var næsten intet i Sammenligning med det, han nu fik, da han med egne Øjne saa dem, hørte deres Forelæsninger og Taler, nød deres lærde og behagelige Samtaler og færdedes imellem Studerende og Lærde.«

At han navnlig har været en opmærksom Tilhører, naar *Luther* talte, ses af hans saakaldte »latinske Postil«, der er en selvstændig Opskrift af det, *Luther* meddelte om Søndagsevangelierne.

Tre Aar efter at han var bleven Student i Wittenberg, kom hans Broder *Niels* dertil, som nu optog Navnet *Palladius*, og i Aarene 1536—37 studerede den danske Adelsmand *Herluf Trolle* sammesteds; han blev ved Venskabsbaand knyttet til *Peder Palladius*.

Under *Peder Palladius'* Ophold i Wittenberg blev en Barnemorderske henrettet. »Der hun stod paa Torvet og skulde sætte sig neder for Bøddelens Sværd udi et Læs Sand, som vaar aget dertil efter deres Sædvane, da maatte man høre, hvore hun gav jammerlige Klage paa sin Husbonde og Hustru, som hun den Tid havde tjent, og udi hvis Brød hun blev greben udi. Vi stode der omkring noget nær 3000 Studenter foruden Borgere og Borgersker, unge og gamle, saa langt som hendes Røst kunde høres; da hun sagde disse Ord: Jeg tjente her udi Byen to samfælde Aar den Dannemand og den Dannekvinde (nævnte hun dem ved deres Navn); de nødte og tvingede mig til at gaa til Kirke at høre Guds Ord hver anden Dag (som er daglige Prædiken og er ogsaa storlige behov i saadanne Købstæder), da kunde jeg mine *Budord*, *Troen* og *Fadervor*; da gik jeg gærne til *Sakramentet* og lod mig berette (sagde hun); da kom jeg i ingen onde Veje, lod mig ikke belukke eller beligge; men straks jeg slap den Tjeneste og kom her

ud for Porten udi Forstaden at tjene udi Krohuset, da skøtte hverken min Husbonde eller min Hustru om mig, hvad heller jeg gik til Kirke eller blev hjemme; tit vilde jeg end gaa, som jeg vaar tilvant, da finge de mig andet at gøre og forhindred mig derfra, saa at jeg blev nu plat udaf med vor Herre Jesus, glemte nu mine Budord, Troen og Fadervor at læse og bede Morgen og Aften, gik ikke nu længer til Sakramentet og kom saa udi onde Veje med unge Karle, som jeg tapped Øl for om Natten; saa kom jeg til denne skændelige Gerning, at jeg myrde mit eget Barn og derfor skal lide denne skammelige Død her idag under Bøddelens Hænder og Sværd.« —

Det maa have været en alvorlig Ulykke for Wittenberger Universitetet med sine Tusinder af Studenter, da der udbrød *Pest*. En hel Del af de fremmede rejste da til *Jena* i Thüringen og derimellem da ogsaa Peder Palladius.

Her oplevede han at se, hvad de havde til Sædvane med deres unge Børn, Dreng og Piger, som er inden 4 eller 6 Aar gamle. »Hver Tisdag og hver Torsdag efter Middag, naar Klokken er ved ét, da komme alle smaa Børn, som i Byen ere, til Kirke, somme lede de og somme bære de frem, og sætte dem saa i Koret paa hine Trapper, to eller tre, som ere gjorte til Gang op til Alteret, saa at de vende dem ned ad Kirken. Der gaar Kapellanen iblandt dem frem og tilbage og haver et lidet Ris eller Kvist udi sin Haand og læser saa Børnelærdom for dem, og de læse alle sammen efter hannem; han sjunger saa godt og siger Fader vor, og hine spæde Børn efter hannem med klinger Røst; saa forfølger han Børnelærdom med dem ud til Enden; siden beder han stundum en Dreng, stundum en Pige

staa op og læse højt for sig selv; hvad de fare vild udi, der retter han dem strax udi og hoder dem med Riset og truer dem, at de skulle faa Utak, naar de komme igen, om de kunne ikke da bedre; men ingen slaar han paa, ikkun hoder dem aleneste med Riset. Derimellem staar Klokkeren ved Alteret og skær Peberkage til Børnene, det skifter Kapellanen imellem dem, saa hver faar et Stykke, saa stort som en Finger; dermed holdes de til hannem og kommer gærne igen, fordi de venter dem Peberkage. Det Peberkage koste fire Mænd i Byen, saa at enhver lægger en Grossen dertil om Ugen; det kan løbe hver af dem noget nær 2 Daler om Aaret, og det gøre de gærne, paa det at Børnene maatte saa komme frem, og optugtes i Gudsfrygt. Og somme Børn ere lige som Aber; det skal man her se: om Sommer, naar det er blankt Vejr, at Børn kan være ude, da sanke de dem til Hobe udi Gaderne hos deres Forældres Døre og under Vinduer; der sætte de dem ned, og en ung liden Dreng gør sig til Kapellan og faar et Ris og læser for de andre, og de efter hannem, saa skifter han smaa Stykker Brød heller smaa Stene iblandt dem, det skal være Peberkage; ligesom de se, at Kapellanen bærer sig ad i Kirken, saa gøre de dem en Leg af paa Gaden; de gøre dem en Leg af deres Børnelærdom og drikke den saa i dem med Leg, Lyst og Glæde.«

Man kan se, at Peder Palladius ogsaa udenfor Professorernes Høresale har havt Udbytte af sin Udenlandsrejse. Han har været en livlig Iagttaget, og har kunnet udnytte, hvad han har set, naar han siden talte til Menigmand i Danmark paa sine Visitatsrejser. —

Den 25. September 1533 var Peder Palladius bleven Magister. Tre Aar efter skrev Bugenhagen en varm

Anbefaling for ham til Kong Kristian 5. Men han forestillede Kongen, at det vilde være ønskeligt, at han tog den theologiske Doktorgrad i Wittenberg. Da dette Brev blev naadigt modtaget, skrev han paany, at han efter Raadførsel med Filip Melanchton kunde opgive, at Erhvervelsen af Doktorgraden med, hvad dertil hørte, vilde koste 100 Gylden. Bugenhagen vilde imidlertid henstille til Kongen, om han vilde give Peder Palladius endnu 100 Gylden, da det var raadeligt, at han blev i Wittenberg endnu et Aar eller noget derover — han maatte ogsaa vente paa belejlig Tid til at rejse —, og han trængte til Klæder og især til Bøger; der vilde jo ogsaa medgaa adskilligt til Tæring paa Hjemvejen. »Derfor,« sluttede Bugenhagen, »anser vi, som sagt, 200 Gylden at være ham nødvendige. Mere skal han ikke bede Eders Majestæt om, før han kommer hjem; da vil Eders Majestæt for Fremtiden naadigst sørge for ham; thi han er en saadan Mand, at han med Tiden vel kan fortjene et godt Salarium.«

1. Juni 1537 disputerede Peder Palladius for Licenciatgraden under Luthers Forsæde. Æmnet for Disputatsen var: Troens og Gerningernes Forhold til Retfærdiggørelsen. Den følgende 6. Juni blev han af Justus Jonas erklæret for proponeret til *Doktor i Theologien*. Ved denne Lejlighed fremsagde Palladius en af Luther forfattet latinsk Tale om Jesus som den, der giver sine Lærlinger Visdom. —

2. September 1537 blev Peder Palladius endelig i Vor Frue Kirke i København ordineret til *Biskop i Sjællands Stift*. Med dette Embede forenede han tillige Stillingen som theologisk Professor ved Københavns Universitet. Han var vel forberedt til at have den ledende Stilling i den evangelisk-lutherske Folkekirke i

Kristian 3.s Lande, og det var en overordentlig travl Virksomhed, han udfoldede til sin Død 3. Januar 1560.

Som Biskop synes han at have visiteret alle sit Stifts 390 Kirker i Aarene 1537—43. Han maatte prøve de enkelte Præster, om de kunde og vilde tjene under den ny Kirkeskik; fandt han dem uduelige eller uvillige, maatte han indsætte andre i deres Sted. Dernæst maatte han undersøge Kirkernes Beskaffenhed, om der i dem var Ting, der saaledes hang sammen med det papistiske Væsen, at det var nødvendigt at fjerne dem, og om hvad der savnedes til en ret evangelisk Gudstjeneste. Men fremfor alt gjaldt det om at oplyse Menigheden om, hvad der var det væsentlige i Gudstjenesten, og om den Stilling, Præst og Degn skulde have i dens Midte, samt at formane Forældrene til at lade deres Børn oplære i den kristelige Børnelærdom.

Peder Palladius' *Visitatsbog*, der først i det nittende Aarhundrede er trykt, kan give Læserne en tydelig Forestilling om, hvordan han netop i disse første Aar har talt paa sin Rundrejse i Stiftet.¹

Særlig lægger Palladius Vægt paa *Sakramenterne og Ordets Forkyndelse*. Funten skal staa ved Kirkens Dør og Prædikestolen imellem den og Alteret, »at naar eders Sognepræst prædiker eder vor Herre Jesum Kristum ren og klar til eders Salighed, da beviser han sin Lærdom med de tvende højærværdige Sakramenter; derfor slaar han den ene Haand ned til Funten og den anden op til Alteret, at de staa paa baade Sider ved Prædikestolen, som de tvende Kerubim stod omkring Arken. For de to Sakramenter er de to Indsegl, som hænge for det Brev, som blev givet ned fra Himlen ved Mosen

¹ Den er blandt andet udgivet ved Udvalget til Folkeoplysnings Fremme 1884 og kan købes for 1 Kr. 20 Øre.

og ved Vorherre Jesum Kristum, der de *ti Budord, Troen* og *Fadervor* staar skreven udi, og er det rette Afladsbrev, som os bør at dø hen med og have i Grav med os, og ikke Pavens Afladsbrev, som hørte Djævelen til. Den første Artikel i Brevet er de ti Budord, den anden vor Tro, den tredie vor Fadervor med alt det, dennem til lyder i det gamle og ny Testament; her hænger nu de tvende Indsegl neden fore, som er Daabens og Nadverens Sakrament. Funten staar bag udi Kirken, at I sidde eller staar alle sammen og vender Bagen til Funten, derfor at I skal tænke det at være nok med den ene Gang, at I ere døbte, hver ved sig, i Navn Faders, Søns og Helligaands, saa at I skulde aldrig tidere døbes end den ene Gang; — Alteret staar oven i Kirken for alle eders Øjen, og I vender eder op til det, at I skulle komme i Hu at gaa altid til Sakramentet og lade eder berette, saa længe som I leve paa Jorden.«

Palladius formaner Menigheden til at staa op og vende sig til Funten, naar et Barn døbes, — og han formaner til *hyppig Altergang*. Det er en Skam for en Husbonde, »om der gaar nogen Søndag eller hellig Dag over dit Hoved, at der skal ej nogen findes af dine at gaa til Sakramentet: nu du selv, nu din Hustru, din Svend, din Mø, din Dreng, din Pige, dit Barn, saa tidlige som en er *6 eller 7 Aar gammel* og kan sin Børnelærdom. . . . Det skal være langt fra, at nogen skal gaa bort et Fjærdingaar tilsammen, et halvt Aar tilsammen, ja (det Gud forbyde og den Helligaand!) et helt Aar til Hobe og ikke lade sig berette; det maa jo være et formaleditet Menneske, som nu længer i denne klare Evangelii lyse Dag gaar aleneste om Paaske efter en gammel Sædvane til Sakramentet og ikke ved tiere om Aaret at bruge rettelige det højærværdige Sakramente.«

Han opmuntrer Folk til at sjunge i deres Sognekirke; »som os bør at give dem det Lov paa Møn, at de sjunge saa dejlige med hverandre udi hine høje Kirker, at det jo er stor Lyst at høre. Jeg sjunger det bedste jeg kan, derfor straffer mig ingen Dannemand, staar der udi Rimet.«

Fattigforstanderne skulde »skiftes ved at gaa med fattige Folks Tavler, som Kirkeværger skulde skiftes ved at gaa med Kirkens Tavle hver Søndag og hver Helligdag.«

De hellige Dage sætter Palladius i Forbindelse med Troen. »Udi vor Tro sige vi saa: Jeg tror paa Gud Fader, paa Jesum Kristum og paa den Helligaand. Her have vi tre Personer og én sand Gud: hid hører *hellige Trefoldigheds-Søndag med alle andre Søndage om Aaret*; der have I allerede saa mange hellige Dage, som der er Uger i et Aar. . . . Her have vi den første Slags hellige Dage, som ere alle Søndage om Aaret. Nu følger den anden Slags, det er *Kristi Højtiders Dage*.«

Den tredje Slags »hør til denne Artikel udi vor Tro, som vi saa sige: jeg tror en hellig kristen Kirke at være. Hvilke hellige Dage høre hid? Først alle Engle-Dag eller *St. Michaelis-Dag*, fordi at hver Kristen haver sin Engel, og de høre ogsaa til den kristne Samfund, idet de ere skikkede til at tjene de kristne, og den Dag skulle vi takke Gud for Aarets Grøde. — Dernæst *alle Helgens Dag*, det er alle deres Dag, som haver været for os her paa Jorden udi den kristne Kirke og Menighed og ere nu bort farne og høre dog alligevel til den kristne Samfund¹. . . . Og naar I høre tale om Helgen, da skulle I jo ikke aleneste holde Jomfru Maria,

¹ »Alle Apostlers Dage og alle andre Helgens Dage, som Paver og Munke skikkede, dem holde vi allesammen til Hobe paa alle Guds Helgens Dag.«

Sankt Peder, Sankt Povl og andre saadanne for Helgen, men ogsaa eders egne Forældre, som ere bortdøde i kristen Tro. Hed din Fader Peder her paa Jorden og døde bort i en kristen Tro, da heder han nu Sankt Peder udi Himmeriges Rige; hed din Moder Anna, da heder hun nu Sankte Anna. . . . Ved vi at sige af de gode Helgen, som længe siden ere bortdøde, da maa ogsaa hver tale om dem, han kendte, hvad han ved, der kan være en anden til et godt Eftersyn. Som vi udi København vide at sige om *Niels Stemp* med salig Ihukommelse, at han vaar en god Fattigfolks Ven; om Hr. *Jørgen Hintze*, han vaar sin egen fattige Slægts gode Ven; *Sidsel Apotekers*, hun vaar fattige Studenteres gode Ven; og *Mester Kristen* vaar en tro Sjælesørgere udi sit Embede.«

Niels Stemp var i sin Tid Borgmester i København; Kanniken Jørgen Hintze havde været Kristian den andens Lærer, og Mester Kristen formodes at have været Kristen Morsing, Hans Tavsens Eftermand som Sognepræst ved Nikolaj Kirke. Om Sidsel Apotekers ved vi intet. Naar vi læser disse Navne, maa det vel slaa os, at faa nu om Dage har den Frimodighed, som Peder Palladius havde, til at nævne nys afdøde jævne danske Mænd og Kvinder som hørende til Helgenrækken. —

Peder Palladius' Visitats har været en af hans betydeligste Embedsgjerninger. Men han har røgtet mange andre Hverv.

Rimeligvis har han været Hovedmanden i de baade skriftlige og mundtlige Forhandlinger, som i Aarene 1543—45 førtes med Kannikerne i København, Roskilde og Lund om Sætninger, der vedrørte Romerkirkens Lære om Nadveren og om Præstevielsen; kunde de ikke af den hellige Skrift godtgøre den romerske Opfattelses Rigtighed, da maatte de skriftlig tiltræde

den evangeliske Lære eller opgive deres rigt lønnede Stillinger.

Peder Palladius værgede den dansk-norske Kirke overfor Forsøgene paa Overenskomst med Rom og med Calvinismen. Han støttede virksomt den norske og den islandske Reformation. Han var Hovedmanden i den Kommission, som gennemsaa Kristiern Pedersens Bibeloversættelse, inden den blev trykt.

Under sin travle Virksomhed — ogsaa som Professor og ved kirkelige Møder — svækkedes hans Helbred tidligt. Men blev han i en Del Aar bunden til sit Hjem, saa fandt han dog baade Tid og Kræfter til at bruge sin Pen. —

Blandt de Bøger, han lod trykke, skal her særlig fremhæves en Slags Kirkehistorie: »*Om St. Peders Skib, d. e. om den hellige kristelige Kirkes Forfølgelse baade i det gamle og ny Testamente.*«

Har Palladius, som vi ovenfor saa, fundet de ti Budord lige saa vel som Troen og Fadervor paa det guddommelige Brevskab, hvorved Daaben og Nadveren er hængt som Segl, da er det vel i sin Orden, at han ogsaa har kunnet skrive om den kristelige Kirke i den gamle Pagts Dage.

Gud Fader er den rette Skibsbygger; thi han byggede den hellige kristelige Kirke den Tid, han sagde det Løfte frem om sin Søn med disse Ord: *Kvindens Sæd skal knuse Slangens Hoved*. . . . Gud Fader er ikke en saadan Skibsbygger, som forlader sit Skib, naar det først engang er færdigt, og saa lader det skøtte sig selv. Tværtimod bødede han paa det med den Forjættelse til Abraham: *Udi din Sæd skal alle Folk velsignes*. Gud Almægtigste førte St. Peders Skib, som jeg nu saa kalder, det er: sin kristelige

Kirke igennem det gamle Testamente fra Patriarkerne til Dommerne, fra Dommerne og til Kongerne, fra Kongerne og til Præsterne og fra dem til *Kristus*, som er en evig Fader, en Dommer over levende og døde, en Konge over alle Konger og en evig Præst, — som ogsaa idag ved sin Faderlighed holder os frem iblandt vore Uvenner, ved sin Dom fordømmer vore Modstandere, ved sit Kongedom beskærmer os fra vore Fjender og holder os i sit Rige og ved sin Præstedom beder for os hos Gud Faders højre Haand, at dersom vi end helde og vælte, da synke vi dog ikke og forgaa ej heller.

Kristus styrede personlig sin Kirke i sin ærefulde Manddom med sin Lærdom og underlige Gerninger i tre samfulde Aar, og først i det fjærde døde han paa Korsets Galge for vore Synders Skyld, og strax i det samme Aar lagde *Apostlerne* Mosis og det gamle Testaments Lov og Skik af, som vare ikkun Figurer til (Forbilleder for) Kristi Embede og Testamente.

Nu kommer *Tyrannernes Tid*, 300 Aar. Ligesom Kristus blev fristet af Djævelen første Gang med Sten at vende om til Brød [altsaa med timelig Nød], saa blev ogsaa hans Brud, den hellige Kirke, ham lig i dette Stykke og i den Fristelse, idet hun blev trykket under Korset i 300 Aar, af Djævelens Lemmer, som vare Tyranner, og det med Sværd, Hunger og Bæster. Saa havde da Kirken og sin *røde* Kjortel paa, som var døbt og farvet udi hendes Lams og Brudgoms Blod.

Derpaa kommer *Kætternes Tid*, 300 Aar indtil Pavens og Mahomeds Tid. De mange Kættere udlagde den hellige Skrift vrangeligen efter deres Løgn og falske Mening, saa at Kirken led for den anden Fristelse efter vor Herre Jesum Kristum, der Satan førte Skriften

imod ham, dog stykkevis aleneste, og her havde hun sin *hvide* Kjortel paa.

Endelig kommer *Pavedømmet* i 900 Aar. Det er Satans Sædvane, at han først grummelige overfalder den kristelige Kirke med Mord og Manddrab, siden med Smiger og Løgn, paa det sidste med baade Dele til- sammen. Saa vederfares og den lille Kristi Hob det samme, først under de syv Indsegl af Tyranner [Joh. Syner 4—8], dernæst under de syv Basuner af Kættere [Joh. Syner 8—13], paa det sidste under de syv Skaaler af den Antikrist, Paven, og af Mahomed. Det staar aldrig til at beskrive, hvor ynkeligt og hvor jammerligt Guds Udvalgte ere plagede og den hellige kristelige Kirke fortrykt og ødelagt i Papisteri under de Romske Paver i disse 900 Aar; dog maa det ikke stoppes med, men tales og skrives, synges og siges evigt og altid, saa meget som muligt er, paa det man kan vide, hvor Grundsuppen var af alt det onde, som hun haver lidt fra Verdens Begyndelse. Bonifacius III fik at høre af Satan: Vil du nedfalde og bede til mig o. s. v., og han tog ved strax og gjorde sig til en Herre og Voldsmand over den ganske Kristenhed.¹ Det hedder: Lader man Soen faa et Ben i Honning- truget, da springer hun i med baade; saaledes fik Paven paa Zakarias' Tid ogsaa det verdslige Sværd i Haand.

Medens *de ti Budord med vor Tro og Fadervor flygtede ind i Børneskoler og i Almues Folks Hus*, saa kastede den romerske Kirke overbord, hvad der hørte til kristelig Tro, Liv og Lære, og tog ombord en hel Del Vildfarelser og fremmed Kram.

¹ Gregor den stores Eftermand, Bonifacius III, var kun Pave i Aaret 607, og der er ventelig tillagt ham for stor Betydning baade af Palladius og af dennes Hjemmelmænd.

Men nu er *Evangeliets Fornyelses Tid* kommen, da den Romske Kirke lægges øde og *den rette kristelige Kirke befries mere Dag for Dag, saa at Bladet er vendt og Riset bliver brændt, medens Børnene løbe og lege.*«

Den lille Bog er tilegnet »ærlig og velbyrdig Mand, *Herluf Trolle* paa Hillerødsholm« med Tak for alle Velgerninger, som han og hans »kære Hustru, den fromme Kvinde«, Fru Birgitte Gøe, har bevist imod Forfatteren og med Ihukommelse af, hvordan han sammen med Herluf og hans Fader Jakob Trolle havde været i Havsnød paa Storebelt i Aaret 1543: Det var ikke en ringe Fare paa Belt, der haver mangen for sin Davre velt, som man siger, og jeg derfor kan ikke forglemme den Dag, men med en idelig Taksigelse bekende Guds Naade og Miskundhed, som redder og frir dem, som ham kalde paa, ogsaa i Havsnød. — Det er med Tanken om den fælles Fare til Søs, at Peder Palladius 1553 tilegnede Herluf Trolle sit Arbejde om Farerne for St. Peders Skib, som han havde prædiket om i København.

Man finder i dette Skrift noget af det samme trohjærtige og jævne danske Sprog, som udmærker mange andre Skrifter fra Reformationstiden fremfor fra de følgende Aarhundreder, men som maaske kommer frem i sin bedste Skikkelse i *Visitatsbogen*.

Jydepotterne.

Af Overlærer J. Olsen, Varde.

JYDEPOTTERNE eller de sorte Potter, som man ogsaa kaldte dem, har engang været af stor Betydning ikke blot for den Del af Ribe Amt, hvor denne Industri dreves, men for hele Landet, ja langt ud over Nabolandene. Naar man i ældre Geografer og Beretninger om Folkets Levevis særlig knytter Fabrikationen af de sorte Potter til Varde, da hidrører dette sikkert fra den Kendsgerning, at det var i Vardes nærmeste Omegn, Fabrikationen dreves mest intensivt, da denne Industri havde sin Glandsperiode.

Skulde man nævne de vigtigste Grunde til den stærke Efterspørgsel efter Jydepotter, som i tidligere Tid fandt Sted, da hidrøre disse fra Egenskaber hos Jydepotterne, som ikke kunne erstattes ved Kar af andet Materiale. Jeg skal saaledes nævne, hvad allerede tidligere er anført.¹ »De er fuldstændig uden Fare for Sundheden i Mod-sætning til glaserede, emailerede og fortinnede Kar. De taale Ilden bedre end andre Lerkar uden at springe. Maden svides ikke i dem. De ere meget hensigtsmæssige til at gemme Svinefedt i og sætte al Slags Slagtemad hen i, og de give aldrig nogen Afsmag, selv om

¹ »Jydepotteindustrien« af V. Sehested 1881.

Sagerne henstaa nok saa længe i dem. Deres eneste Fejl er den, at de ere skøre.«

Jeg skal i Tilslutning til dette bemærke, at jeg ikke saa sjældent har hørt gamle Folk sige: »Ja den Tid, man hjalp sig med de »svot Potter«, da hørte man ikke al den Snakken om Mavekatarrh, Tarmkatarrh, daarlig Fordøjelse og alle de mange Mavehistorier, der nu plage Menneskeheden.« Det kan hænde, disse løst henkastede Udtalelser har mere paa sig, end man troer.

Med Hensyn til Jydepotternes Tilbliven, da begyndtes Arbejdet med, at man om Efteraaret opgravede det Ler, man skulde benytte den næste Sommer, for at det kunde henligge til Foraaret, »tage Vinterluften«, som det hed sig o: skørnes af Frostene. Dette Ler var en egen Slags Blaaler, der i større eller mindre Mægtighed laa ovenpaa et Mergellag med et Slimlag imellem. Gamle Pottekoner har fortalt mig, at det var ikke saa let altid at skelne det fra andet af samme Udseende; men saa tog man Kending af en vis Plante (Padderok), der altid gerne vilde vokse i det Ler, der skulde bruges.

Om Foraaret bragtes saa Leret i større eller mindre Klumper ind i Pottestuen; medens den Del, der laa ude, nu maatte tildækkes med Lyng for ikke at faa en tør Skorpe, der let kunde gøre Potterne utætte. Det, man nu vilde bruge til en Brænding, blev saa blandet med en Fjerdedel Sand, for at Potterne ikke skulde revne under Tørringen, og saa blev det æltet. Æltningen foregik paa den Maade, at Pottepiggen eller Pottekonen bearbejdede det med Fødderne. »Det var et koldt Stykke Arbejde, særlig naar vi begyndte i Slutningen af Marts Maaned; men derfor var vi ogsaa hæse og forkølede til at begynde med,« sagde en gammel Pottekone, der gav mig en Beretning om sit Arbejde, »men hvad, det

var jo noget, der fortog sig, naar man kom længere hen,« føjede hun beroligende til.

Lermassen blev altsaa æltet paa den Maade, at den udtraadtes til en Flade, der havde en Tykkelse af en å to Tommer. Saa blev denne Flade lagt sammen i en Bunke og atter udtraadt, hvilket gentog sig flere, oftest 4 å 5 Gange. Derefter behandledes de enkelte Dele af Bunken, omtrent som Pigen behandler Dejgen, hvoraf der skal bages Brød, altsaa med Hænderne.

Efter denne Bearbejdelse deltes Lermassen i mindre Klumper, langagtige af Form og tilstrækkelige til deraf at danne et Kar, hvis Højde saa blev Lerklumpens Længde.

Under Arbejdet sad Pottepigen ned paa en Stol med et Bræt paa Skødet. Dette Bræt, der var af Form som en Halvcirkel, en Alen langt og halvt saa bredt og kaldtes »Grydefjæl«, blev stadig vædet med Vand fra det Kar, Pottepigen havde staaende ved Siden af sig; idet hun af og til dyppede Fingrene i samme, for at Leret ikke skulde hænge paa.

Begyndelsen paa Arbejdet skete derved, at Pottepigen stak en Finger ned i Lerklumpen og lavede et Hul. Dette Hul udvidedes paa den Maade, at hun drejede Lerklumpen (»Stokken«) rundt med den anden Haand, samtidig med at hun først trykkede den ene og saa efterhaanden alle Fingrene eller hele Haanden dybere og dybere ned i »Stokken«. Naar den øverste Del af Potten paa den Maade havde faaet den Udvidelse, den skulde have, tog Pottepigen en linned Klud, dyppet i Vand, og lagde den over den øverste Kant. Nu skulde nemlig Randen formes, hvilket gik til paa den Maade, at højre Tommelfinger lagdes paa den indre og Pegefingren paa den ydre Side under stadig Omdrejning af

Leret og samtidig med et Tryk, der gjorde Lermassen tyndere og glattere.

Da man under Formningen af disse Lerpotter gik fra oven og nedad, blev det næste Arbejde at anbringe Hankene, hvilket skete derved, at Pottepiggen tog to mindre Lerklumper og trykkede dem til to Steder, hvor Hankene skulde være, og som vare gjorte lidt ujævne, for at Leret bedre kunde sidde fast.

Naar dette var sket, sattes den vordende Jydepotte hen for at luftes en 2 à 3 Timer, hvorved den allerede dannede Overdel fik nogen Fasthed. Derefter toges en rundagtig Sten af Størrelse som en knyttet Haand, »Taanstenen«, og derefter en anden fladere, »Sletstenen«, hvorved den nederste Del udvidedes, idet man fra inden af med de nævnte Stene trykkede Leret ud imod den udenfor holdte Haand.

Ovenpaa denne Omgang henstod atter den vordende »svot Pot« et Par Timer, hvorpaa den skrabedes indvendig og udvendig med »Skavkniv« og »Skavstyk«, og saa sattes den hen. Men denne Gang faar den Lov til at staa omtrent en Dag i Skyggen, inden der atter bliver taget fat paa den.

Jeg vil dog her bemærke, at de ovenfor nævnte Redskaber ikke alle Steder benævntes paa samme Maade. Saaledes kaldte man f. Eks. i Vorbasse og Heinsvig »Skavstykket« for »Falsebenet« o. s. v.

Det næste, der blev foretaget med ovennævnte Potte, var, at den blev »smidet«, o: den blev oversmurt med en tynd Velling af Mergel udrørt i Vand, hvorpaa den atter hensattes til langsom Tørring.

Den sidste Akt inden Tørringen bestaar deri, at Potten glaseres eller »glæsses«, som det hedder. Denne Glasering, der kun omfatter enkelte Dele af dens Over-

flade, udføres derved, at en glat Sten trykkes fast mod Karrets Overflade, medens man drejer det rundt, og paa de Steder, som Stenen paa denne Maade glider hen over, bliver Brændingen skinnende blank. Denne Glasering findes mest paa den øverste Del, navnlig Randen, men ogsaa paa den nederste Del i Form af Zirater af temmelig primitiv Natur, særlig paa Blomsterpotterne.

Det første Arbejde med Tildannelsen af Jydepotterne foregik i »Pottestuen« eller det Værelse, som overlodes Pottepigens til Værksted. Havde man paa de Gaarde, hvor der lavedes Potter, ingen fast Pottepige, saa maatte Manden ved Juletid ud for at fæste en saadan, da Pottetiden i Reglen gik fra Midten af Marts til Midten af Oktober. Pottepigens Løn rettede sig efter det Antal Potter, hun kunde lave i Løbet af en Sommer, hvilket jeg senere skal omtale. Ikke saa sjælden arbejdede Pottepigens »paa halv« eller »paa Deling«, hvilket bestod i, at Manden skulde forsyne hende med Lokale, Ler, Tørv o. s. v. og give hende Ophold, og saa delte de Udbyttet. Men Pigen fik i saa Fald ingen fast Løn.

I Potteindustriens Blomstringstid var det ingen daarlig Bestilling at være Pottepige. En Pottepige, som kunde levere 10 à 11 Læs Potter paa en Sommer, var et efterstræbt Æmne særlig for de unge Mænd, der skulde overtage en forgældet Gaard, og ikke saa sjælden gjorde en saadan Piges Renomé som dygtig Pottepige, at man oversaa en eller anden Mangel i Retning af et kønt Ansigt, større Medgift o. desl.

Jydepotternes Tørring og Brænding foregik dels i Tørrehuset eller Røghuset, det saakaldte »Braandhus« og dels i et aabent Ildsted, som kaldtes »Pøtten« eller »Ildpøtten«. Paa det førstnævnte Sted bleve de »røgede«, og paa det sidstnævnte bleve de brændte.

Røghuset bestod af et i Jorden gravet Hul paa c. 3 Alens Længde, $1\frac{1}{2}$ Alens Dybde og $1\frac{1}{2}$ Alens Bredde. Paa Bunden af dette lagde man nogle Stene af en Knytnæves Størrelse, for at det ikke skulde blive for dybt ved Udrensning af Asken, og over samme rejste man et Tag af »Säjer« \circ : Græstørv, somme Tider kunde man ogsaa bruge Lyngtørv. Et saadant Tag kunde ofte være 5 Alen langt, 4 Alen bredt og lige saa højt. Spær og Lægter i et saadant »Braandhus« dannedes ofte af Grene, som man næmt kunde komme til, og paa Overkanten anbragtes en hel Del Lægter paa kryds og tværs i en saadan Afstand, at Potterne kunde staa paa dem. Her stillede saa Potterne op paa disse Stænger i et Antal, der svarede til en Brænding, i Reglen af ti Snese.

Røgningen skete ved Hjælp af de paa Bunden af Hullet anbragte Lyngtørv, der blev antændte, og i Røgen fra disse henstod saa de lufttørrede Potter i 4 à 5 Dage. I Begyndelsen var Varmen kun svag, senere øgedes den, men da Karrene laa i nogen Afstand fra de glødende Tørv, var der ikke Tale om, at de bleve brændte; de bleve kun gennemhede og gennemtrukne af Tørverøg.

Efter Røgningen henstilledes Potterne paa et eller andet fladt Sted, den saakaldte »Pøt« eller »Ildpøt«. Et eller flere mindre Kar sættes i Reglen indeni de større, og saa stabledes der Lyngtørv op imellem de forskellige Kar. Naar dette var sket, og Potterne vare opstillede lagvis med Lyngtørv imellem samt over og under, saa antændtes disse, og Brændingen foregik derved, at de ildnede Lyngtørv stadig dækkede Potterne. Derved bevaredes den mørke Farve. Man antændte altid Pøten i Vindsiden, hvorved Ilden forplantede sig over hele Tørvelaget. Men Vejret maatte passe ved en saadan Brænding. Det maatte hverken regne eller blæse; for

regnede det, saa slukkedes Ilden, og blæste det, saa blussede Tørvene for stærkt op i Vindsiden. Af og til kunde man saa høre et lille Knald; det var en Potte, der gik i Stykker. De kunde ogsaa springe, naar de enten havde faaet for lidt eller for meget Vand, eller de ikke vare tilstrækkelig tørre. Naar Potterne saa havde staaet i denne Hede i 2 à 3 Timer, var Brændingen til Ende.

Vil man spørge om Grunden til, at Potterne bleve sorte og ikke røde, saa hidrører dette fra den Maade, hvorpaa Brændingen foregik, idet de ikke udsattes for Lueild, men kun for stærk Glødild. Men Hovedgrunden er dog vistnok den, at de gennemtrænges af Røg fra Lyngtørvene i Røghuset.

Med Hensyn til Jydepotternes Anvendelse, da er den mangesidig lige saa vel som Formen.

Jeg skal nævne nogle af de vigtigste:

- 1) Store og smaa Gryder, i hvilke man kogte hen (surt) og lod blive staaende som — Gæs, Pølse, Ribbén o. s. v.
- 2) Pander, store og smaa, til at stege og koge i.
- 3) Flade Pander med Stjært (Snettelpander).
- 4) Mælkefade (Sætter) ogsaa til at bage Kager i.
- 5) Kaffekander.
- 6) Ølpotter.
- 7) Revlingpotter, navnlig for Børn.
- 8) Mælkekander.
- 9) Urtepotter, der ofte adskilte sig fra andre Jydepotter ved deres større Rigdom paa Forsiringer. (Man mente, at Aflæggere groede hurtigere i Jydepotterne end i andre Potter).
- 10) Tallerkener. (Man havde sjælden andet end sorte Tallerkener ude paa Landet.)
- 11) Store Stegegryder og Stegepander. (I Blaksmark

Kro havde man saaledes omkring 1850 et Par Gryder, der vare saa store, at de maatte transporteres i Høkurve, der vare dannede efter Gryderne. De laantes ud rundt omkring i Sognet ved store Gilder. De kunde hver tage 5 Spande Vand.

- 12) Kartoffelgryder. Naar Kartofflerne kogte i Støbegyder, der ikke vare emaillerede, bleve de sorte, mente man. De smagte ogsaa bedst, naar de vare kogte i Jydepotter.
- 13) Farvepotter, der vare meget store og benyttedes ved Farvning.
- 14) Kakler, firkantede Jydepotter, der muredes op, den ene over den anden, med Hulningen udad til en hel Kakkelovn (3 vældig store Gryder murede sammen kunde man ogsaa træffe, dannende en Kakkelovn).
- 15) Vandspande. (En Brønd i Horne, hvor man ikke havde andre Spande paa Brøndvippen end Jydepotter, blev i Aarenes Løb saaledes fyldt med Levninger af Jydepotter, der gik i Stykker under Ophidsningen, at de tilsidst begyndte at stikke frem i Overfladen af Vandet.
- 16) Brandspande.
- 17) Lysepotter, o: meget dybe og meget snævre rør-
lignende Potter, hvori den smeltede Tælle henstod,
naar man dyppede Vægen ned og paa den Maade
dannede Lyset.

Endvidere havde man Æbleskivepander, Vaffelformer, Tragte, Legetøj for Børn, Vaser til Pynt paa Kakkelovne, Kakkelovnsrør o. m. m.

Første Gang, de sorte Potter nævnes, er vel nok i en gammel dansk Lægebog fra Midten af den sidste Halvdel af det 14. Aarhundrede, derefter nævnes de i Peder Loll's Ordsprog fra 1515, hvor det hedder: »Tvi dig, saa sort du est,« sagde Gryden til Lerpotten; men efter

al Sandsynlighed gaar denne Husflid tilbage til en Tid, hvor man ikke kendte Historie.

Betragter man Oldtidens Lerkar, navnlig dem fra »Jernalderen,« skriver Sehested 1881, »saa finder man en slaaende Lighed mellem dem og Nutidens Jydepotter, navnlig dem uden Ben;« og »Nutidens sorte Potter« tilberedes paa en særdeles simpel Maade. De Foranstaltninger og Redskaber, som udfordres dertil, ere saa yderlig simple, at de kunne magtes saa at sige af enhver Befolkning, der staar paa det Standpunkt, at den kan benytte Lerkar.

En Sammenligning mellem Oldtidens og Nutidens Potter leder til den Slutning, at disse er en Fortsættelse af hine. At Pottetilvirkningen paa en enkelt Egn i den nyere Tid er udøvet efter en større Maalestok, saa at den er bleven Genstand for Handelsomsætning, er ingen Hindring for Sammenligningen mellem selve »Tilberedningen af Potter i Oldtiden og Nutiden.«

Der er ganske vist en Forskel mellem Oldtidens sorte Potter og Jydepotterne, nemlig den betydelige Anvendelse af Zirater i vekslende Former, hvorved de første udmærke sig. Hertil maa man bemærke dette, at de Oldtidskar, vi almindeligvis kende, hidrøre fra Udgravninger af Jættestuer, Runddysser, Langdysser o. s. v. og maaske særlig fra Jernaldertidens Begravelser, hvor de ere anvendte til hellig Brug. Men man finder ogsaa blandt Oldtidskarrene simple Former uden Zirater, og det er Husholdningskarrene, og det er jo kun den Slags, der har fundet Anvendelse i senere Tider. Man bruger nu ikke længer Lerkar til Hensættelse af de dodes Aske eller anden hellig Brug; men naar man indtil de seneste Tider har anvendt de sorte Potter, har det udelukkende været til Brug i Husholdningens forskellige Grene.

Man finder ogsaa i Oldtidens Potter Leret iblandet med knust ildskørnet Granit, hvor de senere Tider har anvendt Sand; men dette er uden Betydning.

Naar man imidlertid gaar ud fra, at de senere Tidens sorte Potter ere en Fortsættelse af Oldtidens Kar, maa man ikke antage, at det dengang var en Slags Industri, som det senere er blevet. Oldtidsforbruget har sikkert været meget stort, og Samfærdselsmidlerne har været saa primitive og ufuldkomne, at de forskellige Kar efter al Rimelighed ere forfærdigede paa de Steder, hvor de fandt Anvendelse. Sehested nævner saaledes, at han flere Steder i Nærheden af Broholm har fundet store Dynger Affald fra Jernalderens Husholdninger (Maaltidspladser), hvori der er Skaar af mange Tusinder Husholdningskar, og at der samme Steds findes flere Gravpladser med Lerkar i tusindvis, begge Dele af den samme Art som Jydepotterne.

Naar Jydepotterne solgtes eller købtes i Læssevis, da beregnedes Værdien af disse Læs efter, hvor mange Snes Tal et saadant indeholdt. En Snes Talpotter kunde godt være 20, det kunde ogsaa være 10; men som oftest indeholdt det 40 Stykker Lerkar. Ordet »Tal« var en Enhedsmaaler for Værdien. Var det en stor Gryde kunde den godt gaa for 2 Tal; medens paa den anden Side 4 Pander, den ene inden i den anden, ikke regnedes mer end 1 Tal, o. s. v.

Gennemgaar man Beretningerne om, hvad en enkelt Pottepige kunde levere, da fortæller Lauritz Smith 1787, at en Pottepige dengang kunde levere fra 10 til 18 Læs à 200—250 Stykker pr. Læs, altsaa gennemsnitlig 3000 Potter paa en Sommer. Begtrup skriver i sin Beretning om Agerdyrkningens Tilstand i Danmark 1808, at en Pottepige kunde gøre 8 à 10 Læs paa 10 à 12 Snes

Tal à 30 Stykker, hvilket ogsaa giver gennemsnitlig 3000 paa en Sommer.

Saa beretter Pastor Ramsing, Præst i Ansager 1838, at en Pige kunde forfærdige 5—8 Læs à 300 Potter hvert eller gennemsnitlig 2000 Potter.

Endelig samstemme alle de Beretninger, jeg har modtaget af gamle Pottemænd og Pottekoner, at omkring Aarene 1850 og 55 kunde en Pottepige levere 8 Læs Potter paa en Sommer, og hvert Læs indeholdt gennemsnitlig 400 Potter; altsaa 3200 Potter i alt.

Jeg skal søge at give et Begreb om, hvad et enkelt Sogn har kunnet levere omkring ved Aaret 1855. Beretningen stammer fra en nulevende meget gammel Pottemand, der nøjagtig mindes, i hvor mange Gaarde og Huse der lavedes Potter omkring ved den Tid i Horne Sogn. Hver By i Sognet anføres for sig.

I Bjerremose 7 Gaarde; i Dejgaard 3 Gaarde; i Asp 3; i Lervad 3; i Bjalderup 5; i Transbøl 3 Gaarde og 8 Huse; i Hornelund 5 Gaarde og 1 Hus; i Rotbøl 2 Gaarde; i Bovnum 7 Gaarde og 1 Hus; i Gunderup 4 Gaarde; i Hindsig 3 Gaarde; i Stavskjær 1 Gaard; i Fruerlund 7 Huse; i Stundsig 5 Gaarde og 6 Huse; i Mosegaard 2 Gaarde; i Kirkevad 2 Huse; i Sækbæk 2 Huse; i Malle 9 Gaarde og 3 Huse. I alt 62 Gaarde 30 Huse.

Paa hver Gaard lavedes der mindst efter samtlige i Sognet levende Pottemænds og Pottekoners Beretning 8 Læs pr. Sommer, og hvert Læs indeholdt gennemsnitlig 400 Potter à 27 Kr. pr. Læs. Dette giver i alt for de 62 Gaarde 198,400 Potter. De 30 Huse sættes til gennemsnitlig 6 Læs à 400 Potter, hvilket giver 72,000. Tilsammen er der altsaa i denne Tid fra Horne Sogn hver Sommer udført c. 198,400 + 72,000 Potter

eller i alt 270,400 Potter. Disse Potter udgjorde i alt 676 Læs à 27 Kr., hvilket bliver en samlet Sum af 18,252 Kr. for hver Sommer til Horne Sogn.

Grunden til Jydepotteindustriens hurtige Tilbagegang efter Midten af det 19. Aarhundrede maa vistnok fornemlig søges i den voksende Interesse for Landbruget, som fremkom ved Fæstes Overgang til Selvejendom f. Eks. i Thorstrup og Horne Sogne, saa Hovedinteressen kom til at dreje sig om dette. Naar man paa flere Steder, f. Eks. i Varde Landsogn, kunde drage en skarp Grænse imellem »Pottelandet« og den Del, hvori der ikke lavedes Potter (i Blaksmark, Mejls og Frisvad lavedes Potter næsten i alle Huse og Gaarde, i Orten slet ikke), saa faldt denne Linie tillige sammen med Grænsen mellem Selvejere og Fæstere. Selvejerne synes at have for stor en Interesse for deres Ejendom til, at de kunde gaa op i Pottetillavningen.

I 1881 meddeler Sehested Navnene paa 36 Sogne, hvor man lavede Jydepotter og disse vare: 1) Varde Landsogn, 2) Næsbjerg, 3) Øsse, 4) Faaborg, 5) Aarre, 6) Vester Nebel, 7) Brøndum, 8) Vorbasse, 9) Heinsvig, 10) Grimstrup, 11) Nykirke, 12) Grindsted, 13) Grene, 14) Kvong, 15) Ølgod, 16) Strelluf, 17) Hodde, 18) Tistrup, 19) Thorstrup, 20) Horne, 21) Lunde, 22) Outrup, 23) Smallerup, 24) Hodde, 25) Starup, 26) Vorup, 27) Gammelstrup, 28) Vejrup, 29) Lindknud, 30) Rind, 31) Ikast, 32) Ansager, 33) Arnborg, 34) Borris, 35) Feldingbjerg, 36) Aastrup.

For Tiden er Jydepotteindustrien aldeles sporadisk. Der laves enkelte i Rousthøj og vistnok enkelte i Vorbasse-Heinsvig; men det Hele er, som en Bondemand engang udtrykte sig, »mere til Luksus end Praksus«. Man kan en enkelt Gang, maaske med Aars Mellemlum,

træffe et veritabelt Læs Jydepotter med Lyng imellem efter gammel Skik; men de fleste sælges vistnok som »Rariteter« med Paaskrift »Erindring fra Varde« eller lignende.

Potterne bleve pr. Vogn befordrede fra Stedet. De stabledes saa op med Lyng imellem i en Højde som et lavt Hølæs; særlig henimod Midten af forrige Aarhundrede, da de læssede c. 400 Potter paa en Vogn; medens de i Slutningen af det 18. Aarhundrede kun regnede c. 200 à 250 til et Læs. En Mængde førtes bort til de store Markeder i Grindsted og Vorbasse, men ogsaa længere bort, helt op til Vensyssel. En Masse blev pr. Akse befordret ned til Slesvig, Holsten, Meklenborg og derfra helt ned til Berlin, Leipzig, Dresden og Wien. En hel Del af Vardeegnens Potter gik med Fanøskippere fra Hjerting til Husum, Bordelumziel og Hamborg, ja helt ned til Holland. Over Hjarbæk befordredes en hel Del Potter til Limfjordsstæderne, Norge og København.

Lauritz Smith, der personlig besøgte Vardeegnen, navnlig af Hensyn til Jydepottefabrikationen, omkring ved 1787, beretter, at en simpel Snes da kostede godt og vel 80 Øre. Han fortæller ogsaa, at Potter, som paa Stedet kostede 2 Skilling, blev i København betalt med 24 à 30 Skilling Stykket, altsaa med en Fortjeneste af 12 à 1500 Procent.

At disse Pottehandlere, som kørte Landet igennem helt ned til Meklenborg, kunde levere Historier ligesom Hans, der rejste uden Lands, kan man nok tænke sig. En af disse, Bertel V., havde saaledes nede i Holsten og Lauenborg bildt Folk ind, at han godt kunde bruge de gamle revnede Potter, som han saa tog i Bytte, saaledes at han kun forlangte halv Pris for de nye, han

bragte. Men saa forlangte han i Virkeligheden den dobbelte Pris for dem, han kom med, saa han tabte jo ikke noget ved den Handel. De revnede Jydepotter, som han modtog i Bytte, var ham jo kun til Besvær, og derfor væltede han dem i Landevejsgrøften, saa snart han saa Lejlighed dertil; men han turde jo ikke gøre det i Nærheden af de Steder, hvor han havde bundet Folk sine Historier paa Ærmet. Engang tillod han sig dog at befri sig for et saadant Læs i en Grøft nær Altona; men dermed blev hans Snedighed røbet, og næste Gang han kom til de Egne med Potter, var det ved at gaa ham, som det gik med Engelskmanden, der solgte »Krudtfrø« til Indianerne under Form af Løgfrø blandet med Krudt. De vare ved at tage sig selv til Rette, da han næste Gang kom til de Egne.

At man ogsaa fortalte Historier om de jyske Potte mænd, af samme Art som dem, der fortælles om Molboerne, er ogsaa sandt, og jeg har en temmelig sikker Formodning om, at i det mindste enkelte af de Historier, der nu gaa under Navn af Molbohistorier, i Virkeligheden vedrøre Jyder fra Potteegnen, der færdedes i fremmede Lande. Jeg skal blot nævne én saadan Historie, som jeg har hørt flere Pottemænd fortælle som en veritabel Pottehistorie, men som ogsaa Forfattere af Molbohistorier har annekteret under forskellige Variationer. Historien, som blandt andet ogsaa en gammel Pottesælger, der i en Aarrække har kørt med Potter helt ned i Holsten og Meklenborg, har fortalt, lyder saaledes: Fra gammel Tid havde Pottehandlerne, der pr. Akse selv bragte deres Varer syd paa, altid et Madskrin forsynet med diverse Sager, fornemlig Sul og Brød, med i Vognen; thi det gjaldt jo om at leve saa billigt som muligt. Dette Madskrin gjaldt saa som Sædebræt

paa Hjemturen. To Mænd rejste saa ofte med samme Vogn, og da Vejene vare brede og langs Siderne stærkt græsbevoksede, stoppede man op paa Siden af Landevejen, naar Natten faldt paa og lagde sig paa et temmeligt primitivt Leje af gamle Sække og Hestedækkener under eller ved Siden af Vognen; medens Hestene tog for sig af Græsset, der voksede paa Vejkanten. Nu hændte det af og til, at en nærsom Pottemand, ganske tilfældig naturligvis, kom til at gøre Holdt paa et Sted af Vejen, hvor der var en yppig Kløvermark paa den ene Side; og saa kunde det jo ogsaa hændes, at naar Hestene gjorde den Opdagelse, vilde de hellere i Kløvermarken end i Vejgrøften. Dette kunde jo nok være ret behageligt for Pottemanden og hans Heste, men den Mand, som ejede Kløvermarken, blev gnaven. En saadan Mand opdagede en mørk Høstnat en Pottevojn udenfor sin Mark og Hestene paa et Sted, hvor de ikke maatte være, og han fik i Sinde at forskrække begge Pottemænd, der havde redet deres primitive Natteleje bag et Dige. Paa Kammen af en høj Bakke, der skraaned ned mod Diget, stillede han sig med et gammelt, opslidt Vognhjul, der var helt dækket af Vogns mørelse, Tjære og alskens brændbare Sager. Efter at have faaet dette ordentlig i Lue, giver han det et Stød og lader det rulle i fuld Fart ned ad Bakken. Pottemændene, der saa Lysskæret og opdagede, at det rullende Væsen kom ned imod dem, blev bange, og den ene begyndte at synge: »Vor Gud han er saa fast en Borg, han kan os vel bevare«; men videre kom han ikke, førend den anden Pottemand brød af og sagde: »Ja, enten han nu ka' bevaar os eller ej saa løver A,« og saa løb han.

Anders Sørensen Vedels Mindesmærke i Ribe.

Meddelt ved Overlærer Øllgaard.

—

DET er ikke faa af de mere fremtrædende Skikkelser i vort Lands Historie i ældre og nyere Tider, der har været knyttede til Ribe. Blandt disse er der næppe nogen, der for den almindelige Bevidsthed er nøjere sammenvokset med Byen, og næppe nogen, om hvem Mindet hos Byens og Egnens Befolkning er bevaret saa friskt og levende som Anders Sørensen Vedel. Og dog har Byen hidtil ikke ejet noget egentligt Mindesmærke for denne sin navnkundige Borger. Ganske vist gemmer Domkirken siden December 1891, indmuret i den nordre Korsarms vestre Sidemur, et Slags Monument for Vedel. Dette, der har Form af en stor flad Gravsten, indeholder et Midtfelt med et Brystbillede af Vedel i stærkt fremtrædende Relief og uden om dette en efter Abildgaards Tegning udført Gengivelse af den Marmorligsten over Vedel, der gik til Grunde under Kirkens Istandsættelse 1844. Men — dette Gravmindes kunstneriske Værd og historiske Interesse ufortalt — det fyldestgør ikke de Fordringer, man kan stille til et Mindesmærke, der skal holde Samtiden Billedet af den berømte Historiker for Øje og bære det ned gennem Tiderne til kommende Slægter. Det er derfor naturligt,

at Tanken om at faa rejst et Vedel-Mindesmærke, der fyldigere kunde tilfredsstille disse Krav, maatte opstaa i Byen. Tanken har da ogsaa været fremme uden dog at have ført til noget positivt Resultat, indtil en tilfældig Anledning gav den Fart og førte til Dannelsen af en snævrere Komité, der med Stiftamtmand Stemann som Formand og iøvrigt bestaaende af Pastor S. Hansen, Købmand Termansen, Byraadsmedlemmerne Dyr læge Pedersen og Overlærer Øllgaard satte sig til Opgave gennem en Indsamling i Byen selv og i videre Kredse at søge tilvejebragt det til Rejsningen af et Mindesmærke nødvendige Beløb.

Komitéens Henvendelse, der støttedes ved Tilslutning af et større Antal af Byens Borgere, fandt en saa velvillig Modtagelse, at den inden ret længe saa sig i Besiddelse af den til Planens Virkeliggørelse tilstrækkelige, forholdsvis ikke ubetydelige Sum. Derefter kunde der skrides til endelig Aftale med den Kunstner, med hvem Komitéen allerede tidligere havde indledet foreløbige Forhandlinger. Denne Kunstner var Billedhugger A. Paulsen, der som den, der paa en særdeles heldig Maade havde udført det ovenomtalte Gravminde til Domkirken, maatte anses som selvskreven til Hvervet.

Til Anbringelse af Mindesmærket havde Byraadet overdraget Komitéen en udmærket smuk Plads i de søndre Anlæg ved den Vej, der fra Jernbanestationen fører ind til Byen. I det ligeoverfor liggende Anlæg paa Vejens nordre Side staar der et Mindesmærke for Hans Andersen Krüger fra Bevtoft. Paa begge Sider af Hovedadgangsvejen til den By, der ved Begivenhedernes sørgelige Gang er bleven vor sydligste Grænseby, er der saaledes nu rejst Billeder af Mænd, som hver paa sin Vis og hver til sin Tid har udmærket sig ved

deres varme danske Sind og staaet som Værn og Væрге for vort Modersmaal.

I Maj d. A. var Mindesmærket færdigt fra Kunstnerens Haand og opstillet paa sin Plads. Det bestaar af en Broncebuste, der smukt gengiver det almindelig kendte Billede af Vedel med det karakteristiske Hoved og de kraftige Træk. Dragten er den fasttrykkede Skindhue



og Pelskoften med Pibekrave under. Busten hviler paa en høj graa (Granitsokkel, paa hvis Forside der læses:

ANDERS SØRENSEN VEDEL.

Under Navnet er der anbragt et Broncerelief, som viser Vedel staaende hos Kansleren Johan Friis, der sidder fordybet i et historisk Dokument, og bærer Underskriften:

DEN UNGE VEDEL HOS DEN GAMLE
KANSLER JOHAN FRIIS.

Længere nede paa Fodstykket findes indsat en Bronze-medailon med det Bomærke, som Vedel i sin Tid havde anbragt over Indgangen til sin Bolig paa Liljebjerget. Det indeholder i tre Felter et Røgelsealter, en blomstrende Urt og en Cirkel i Form af en Slange, der bider sig selv i Halen, samt de tre Bogstaver D, S og T. Figurerne ere Sindbilleder henholdsvis paa Gudfrygtigheden, Sundheden og Tiden, og de tre Bogstaver ere Begyndelseshogstaverne til tre latinske Deviser¹, til hvilke Sindbillederne skulle hentyde.

Paa Sokkelens venstre Side læses:

FØDT 9. NOVEMBER 1542 I VEJLE

og paa dens højre Side:

DØD 13. FEBRUAR 1616 I RIBE.

Paa Bagsiden er der endelig anbragt det Vers, hvormed Vedel sluttede sin Gengivelse af Folkevisen om Niels Ebbesen i sin »Et Hundrede udvalde danske Viser«:

KRIST SIGNE HVER GOD DANNESVEND,
SOM BAADE MED MUND OG HAND
IDEN SKÆMT OG TANT, MED FLID OG TRO
VIL TJENE SIT FÆDERNELAND.

Monumentets Afsløring, i Anledning af hvilken Ribe By havde iført sig sin bedste Festdragt, fandt Sted den

¹ Disse ere: Deum sancte timeto; Sanitatem tuere diligenter og Tempus dispensa sapienter — eller i Gengivelse paa Dansk: »Nær en hellig Frygt for Gud«, »Vogt Sundheden med Omhu« og »Hold skønsomt Hus med Tiden«.

15. Juni d. A. i Overværelse af Medlemmer af den endnu talrige Vedelske Slægt, Kultusministeren, Kredens Folketingsmand, Professor i Historie ved Universitetet i Kristiania L. Daa, en repræsentativ Kreds af historisk og nationalt interesserede Bidragydere fra Hovedstaden og det øvrige Land, Forstander og Lærere fra Askov Folkehøjskole, de stedlige Embedsmænd og Autoriteter samt en trods det meget ugunstige Vejr talrig Forsamling af Byens og Omegnens Befolkning.

Højtideligheden indlededes og afsluttedes med Afsyngelsen af følgende af Provst Nissen i Brorup til Lejligheden skrevne Sange:

I.

Mél.: Droslen slog i Skov sin klare Trille.

Hil dig, Ribe, du har fostret mange
 Fromme, stærke, fædrelandske Mænd,
 Som med Hæder bar i Sagn og Sange
 Danmarks Ros til sene Tider hen;
 Sank end snart din Kongeborg i Gruset,
 End din Kirke hæver sig mod Sky,
 Fra dens Buer daled Aandesuset,
 Ved dens Fod fandt milde Aander Ly.

Anders Vedel, han var en af disse,
 Her som Pebbling han i Skole gik,
 Medens lærde Mænd med graanet Isse
 Tændte rige Syner for hans Blik;
 Fædres Daad og Drift beskrive nøje,
 Grave Sagas Guld af Glemsels Sand
 Blev da stedse Maalet for hans Øje,
 Selv paa Rejsefærd i fremmed Land.

Som en hædret Ven og stille Lytter
 Mellem ædle Stormænd Plads han tog,
 Drog saa ud paa Borge og i Hytter
 Overalt, hvor danske Hjerter slog,

Samled' Minder frem ad mange Veje,
 Hvad han fik, han rigt dog gav igen,
 Saxos Værk nu først blev Folkets Eje,
 Folkevisen hele Folkets Ven.

Raadsnild var han og som Præst frimodig,
 Klog og flittig, jævn i Ord og Sans,
 Og paa Liljebjerget voxte frodig
 Blomster til en Danmarks Hæderskrans;
 Meget brast for ham som for os alle,
 — Ak, mit Land, hvor blev du plukket tæl —
 Dog engang forvist skal Sløret falde,
 For hvad der var ædelt, sandt og Ret.

II.

Mel : Snart er Natten svunden.

Saa lad Stenen tale
 Om den Dannesvend,
 Som i Vraa og Sale
 Stred med Mund og Pen
 For at vække danske
 Mænd til stolt Bedrift,
 For med Flid at granske
 Fædrelandets Skrift.

Signe Krist dit Minde,
 Sagas ædle Tolk,
 Du, som vilde binde
 For vort Land og Folk
 Krans om Danmarks Pande,
 Lade Heltesyn
 Folkehjemmet rande
 over Skovens Bryn.

Hvo sit Land vil tjene
 Uden Skrømt og Tant,
 Troskab det forlene
 I alt skønt og sandt,

Vil dets Lykke fremme,
Virke til dets Gavn,
Han skal ikke glemme
Anders Vedels Navn.

Professor, Dr. phil. Edv. Holm fra Kjøbenhavn foretog Afsløringen, efter at han forud havde belyst Vedels Livsgerning og Betydning i nedenstaaende Tale:

Naar vi idag ere komne sammen fra alle Kanter af vort Land i denne gamle minderige By, er det for at samles om et Minde fra en Tid, der stærkt fængsler enhver Dansk, som vender Tanken tilbage til den. Det var Reformationstidens og Renaissancetidens Aarhundrede med dets mægtige Vækkelse og Røre, først og fremmest i religiøs Henseende, men ogsaa paa andre aandelige Omraader, og usigelig stor var da ogsaa Modsætningen imellem det og de nærmest foregaaende Aarhundreder. Som det taler et levende Sprog til os ved vor lutherske Bekendelse og vor Kirkes Ordning, ved skønne Bygningsværker rundt omkring i vort Land, og ved, hvad der berettes os om betydelige Mænds Gerning i Fred og i Krig, saaledes ogsaa ved aandeligt Stortværk af udmærkede Personligheder og ved, hvad der fortælles os om deres Liv og Udvikling. Det var Tyge Brahes Tid, det var Niels Hemmingsens Tid, og det var den Mands Tid, hvis Minde vi idag her samles om, Anders Sørensen Vedels.

Vi sige, at det var hans Tid, fordi han i en mærkelig Grad bar Præget af det bedste, der i aandelig Henseende var oppe her hjemme dengang. Han havde Reformationstidens dybe og inderlige Gudsfrygt, tilmed fri for den Stridslyst, der for os var en Skyggeside ved den lutherske Kirkes Mænd dengang, han havde den

Granskningens Aand, der dengang begyndte at røre sig rundt omkring i Europa for at bryde Banen for nye Videnskabsgrene, og han havde den danske, fædrelands-sindede Følelse, som svære Brydninger og Kampe i den foregaaende Tid havde kaldt til Live hos Landets bedste Mænd.

Hvad der fængsler os ved Anders Sørensen Vedel og gør ham saa kær for os, er baade Tanken om, hvad han *vilde* udrette, og om, hvad han virkelig udrettede. Det var Haabet om at udføre et aandeligt Størværk, der fra tidlig Tid stod for ham, nemlig at skrive vort Fædrelands Historie fra den ældste Tid indtil hans egne Dage og det i vort Modersmaal. Allerede i hans Opvæxt viste det sig, at der boede en Historiker i ham ved hans Kærlighed til at læse alt, hvad han kunde overkomme af historisk Læsning, og til at høre Fortællinger i den Retning. Da udtaltes det om ham, at »det var forbausende, at han saa ung kunde læse Skrifter, som kun fremlærde Mænd og de, som paa høje Skoler studeret haver, have Forstand til at læse med Skønsomhed.« Siden styrkedes hans historiske Sans ved lærde Studier i Udlandet, og den fik rig Næring ved de Indtryk, som samtidige Begivenheder, saadanne som den nordiske Syvaarskrig, gjorde paa ham, og ved den Lykke, han havde som ung Mand, da han i en Alder af kun 26 Aar blev Kongens Hofpræst, at leve i et rigt befrugtende Samliv med de betydelige Mænd, der havde gennemlevet den foregaaende Tids Udvikling og været med iblandt dem, der havde baaret den. Først og fremmest den gamle Kansler Johan Friis, »min besynderlige Patron og allerbedste Ven,« som Vedel kalder ham, denne Mand, der i sin rige Hukommelse bevarede et levende Minde om Reformationen og Grevens Fejde,

for ikke at tale om de nærmere liggende Begivenheder, men ogsaa Peder Oxe og Niels Kaas og andre. Der var for Vedel noget usigelig vækkende ved Samlivet med disse Mænd, der saa fuldstændig mødtes med ham i den Tanke, at der dybt savnedes et Værk om vort Fædrelands Historie ned igennem Tiderne. En ganske lignende Tanke havde fire hundrede Aar tidligere staaet for Absalon og Saxo og dengang fremkaldt dennes mærkelige Danmarks Krønike. Saa var der kommet magre Aarhundreder, der kun havde tørre Annaler og Krøniker at opvise. Var end den historiske Sans vaagnet til stærkere Liv i Reformationstiden, og var der saa end skrevet forskelligt i de nærmeste Aartier derefter, savnedes dog et virkeligt Nationalværk.

Dette følte Vedel og hans højadelige Venner som en Ulykke, især da rundt omkring i Evropa Værker om andre Landes Historie kom frem. Ja, det var mere end en Ulykke, det var næsten som et Brud paa Pligten imod de svundne Slægter, overfor hvem man maatte staa »skamrød ved at have forsømt den danske Krønike,« og tillige et Brud paa den Pligt, der skyldtes Fædrelandet. Her som saa tidt kommer hans stærke Fædrelandsfølelse frem hos ham. »Enhver ærlig Mand og Kvinde,« har han sagt, »elsker saa deres Fædreland, at de ofte for hendes Ære og Velfærd sætte deres Gods, Liv og Velfærd i Fare og Vaade.«

Over den Opgave at skrive vort Folks Historie har han grublet, og det var et for hans Tid stort og aandfuldt Syn, han havde paa, hvorledes den skulde løses, og hvorledes derved »Guds og Fædrelandets Ære skulde søges saa vidt muligt.« Utrættelig Grundighed i Arbejdet, Omhyggelighed i at ransage Kilderne for at naa til Sandheden, der er »Historiens Sjæl og

Liv«, og Samvittighedsfuldhed i Dommene, det var, hvad han krævede af sig selv. Ingen Videnskabsmand her hjemme har da let kunnet kaste sig med større Kærlighed over sin Opgave, og intet kunde overgaa den Nidkærhed, med hvilken han tog fat paa de omfattende og trættende Forarbejder, ikke alene ved Studier inden for de fire Vægge, men ogsaa ved Rejser rundt omkring for at lære Landet at kende og samle Stof allevegne, baade i Byer, i nedlagte Klostre og paa Herregaarde.

Desto værre var det Maal, han stillede sig, alt for stort, meget større, end at det kunde løses af en enkelt Mand. Det skortede ham paa Evne til at begrænse sig, hans højadelige Venner trak i ham til forskellige Sider for at høste Gavn af hans Veltalenhed og Arbejdsevne til Taler og Lejlighedsskrifter, og snart oprandt en Tid, da nye Mænd kom til Magten i Landets Styrelse og foretrak en anden til at gøre Vedels Gerning. Saa gik de Frugter tabt, som hans Værk skulde have bragt.

Men lykkeligvis tale vi ved Vedel ikke alene om, hvad han har villet udrette, men ogsaa om, hvad han virkelig har udrettet. Jeg tænker her ikke paa de Vidnesbyrd, han har givet om sine Evner som den lærde Videnskabsmand med kritisk Evne, vi holde os her til de Arbejder af ham, der er blevne til Gavn og Glæde for Folket i det hele. Først da paa hans berømte Oversættelse af Saxo. Det var en lykkelig Tanke, at naar Folkets Kærlighed til dets Historie skulde vækkes, burde Begyndelsen gøres med at iføre den gamle Historikers Fortællinger baade om de gamle Sagn og om hans egen mærkelige Tid dansk Dragt. Det gjorde da Vedel, ikke alene med Evne til at fortolke Saxos svære Sprog, »denne tunge og dybe Latine,« som han siger, men ogsaa med den store Evne, han havde til at skrive

vort Modersmaal. Her staar vi overfor noget af det, der gør ham kærest for os. Ingen kan læse hans Taler eller hvad han har skrevet af Afhandlinger, uden at blive slaaet af hans Evne til at give levende Skildringer og klare Udviklinger med rammende Udtryk og malende Billeder og tillige af, hvorledes han har forstaaet at finde en Sprogtone, der gaar os til Hjærte ved sit jævne, folkelige, troskyldige Præg, der forekommer os at være i Slægt med noget af det bedste af vort Folks Naturgrund. Det er netop dette Præg, han har givet sin Oversættelse. Han er derved paa en Maade bleven banebrydende i vor Litteratur. Ingen havde før ham paa den Maade brugt vort endnu lidet udviklede Sprog til historisk Fremstilling, og, maa vi desto værre sige, det skulde vare længe, inden der kom nogen, som heri blev hans Ligemand. Der var stor Naturbegavelse i dette; men atter her mærker man Virkningen af hans levende danske Følelse. Han elskede vort Sprog, og det var ham en Opgave at bringe det til Ære, samtidig med, at han vilde vække Kærlighed til Minderne om Forfædrene.

At det kunde blive en Skat, han skænkede Folket ved sin Oversættelse af Saxo, det forstod netop de Mænd, der dengang vare de ypperste her hjemme. Johan Friis og Peder Oxe havde ivrig opmuntret ham til at tage dette Arbejde for, og da det saa blev trykt, og det — betegnende for hvor langt vi endnu var tilbage — fattedes paa Papir til at faa Bogen trykket til Ende, var det, at Tyge Brahe skrev til Kvinderne i den Egn af Landet, hvor han boede: »I danske Kvinder, ofrer af Kærlighed til Fædrelandet Eders Lintøj selv, at ikke vore herlige Forfædres Ros skal skjules i Glemselens Nat.« Og da Bogen endelig forelaa, blev den

hilset velkommen af mange, og en af Datidens Digtere her hjemme gav denne Stemning Udtryk ved at skrive et Digt, hvis sidste Vers lød saaledes:

Mester Anders Vedel gjorde dette Gavn
 Som førre havde Møde og Vanske,
 Thi bør hannem Tak og Eftersagn
 Til Ære af alle Danske.

Dette har da ogsaa været Efterverdenens Dom, og der har ikke siden været Uenighed om, at dette hans Arbejde er et vigtigt Monument i vor Litteratur og i vort Sprogs Historie.

Vi møde den samme Kærlighed til Minder fra Fortiden og til Sproget i et andet Værk af ham, hvorved han ogsaa var banebrydende, og det var ved hans Udgave af Kæmpeviserne, den første Samling af dem, der har set Lyset i vor Litteratur. Ingen har vistnok talt i varmere Ord om Værdien af de gamle Viser, som siden have hørt til vort bedste Eje, baade om det kvægende ved dem som »ærlig og sømmelig Tidkort«, om hvorledes de kunne forøge Glæden hos de glade, adspredte dem, der ere paa Rejser, og opmuntre dem, der ere i Sorg og Trængsel. Og det, han elsker at finde i dem, det er baade Fortællinger om gamle historiske Bedrifter, det er Exempler paa Dyds og Fromheds Gerning og paa Ondskabs Idræt til Advarsel, og det er det Billede, de give af Forfædrenes Levevis, deres Hjærtelag, Sind, Tale og alt, hvad der kan vise deres daglige Liv; endelig er det de »herlige gamle Gloser og Ord, deres skønne Sprog og runde Tale og deres Digte i sig selv.« Det var, sagde han med Føje, som Dag og Nat, naar man sammenlignede dem, med hvad der i hans egen Tid frembragtes af Digtning.

Naar Tanken om og Takken for, hvad denne Mand

har skænket vort Folk, har ført til, at der er rejst ham et Minde, saa har man valgt at rejse det her i Ribe. Og det med Grund. Ikke alene er det, som om denne By ved sit gamle historiske Præg stemmer godt med hans Gerning; men her var det, at han fik de første befrugtende aandelige Indtryk i sin Opvæxt, og her har han levet den allerstørste Del af sit Liv. Herhen var det, at han, da han nedlagde sin Stilling som Hofpræst, søgte for i Stilhed at sætte sit Arbejde ind paa at løse sin Opgave. »Det var,« har han sagt, »som med en Fugl, der undkommer fra sit Bur og maa have sin frie Flugt over den vide Skov og Mark, og hvor den lyster.« Her fandt han ikke alene sin Livslykke i et lykkeligt Ægteskab; men her byggede han sit Hjem paa Liljebjærgets Grund som et Tempel, der var helliget Gud og Muserne, her hvor han samlede Bøger og Haandskrifter til sin Granskings Brug efter en Maalestok som ingen anden her hjemme. Og her levede han sin lykkeligste Tid. Her var det da ogsaa, at han skulde opleve sit Livs store Smerte, da han maatte udlevere sine Samlinger til en lykkeligere Medbejler; men her var det dog tillige, at det forundtes ham til sin høje Alderdom at kunne arbejde i sine kære Studier over Fædrelandets Historie.

Staar Vedel nu for os som den, hvis Liv fra Ungdommen af har været indviet til et betydeligt og dygtigt Arbejde for med de Kræfter, han havde, at gøre vort Folk Gavn ved at skænke det aandelige Gaver af høj Værd, som netop kunde styrke det som dansk Folk, saa har han ogsaa tilfulde fortjent det Minde, der her er rejst for ham, og for hvilket Dækket nu skal falde. Anders Sørensen Vedels Minde leve.

Folkelig Retsfølelse.

Meddelt af Povl Andersen.

I den lille By Sekjær i Holsted Sogn, omtrent midtvejs mellem Kolding og Varde, skete der i Aaret 1858 en Gaardhandel, som fik et ret mærkeligt Efterspil, der var meget interessant i juridisk og kulturhistorisk Henseende. Som tidstegnende, stedlig Baggrund for Begivenheden skal dette nævnes: Sekjær bestod indtil 1850 eller 51 af to Gaarde, som laa temmelig tæt sammen, kun adskilte ved en Vej. For lang Tid tilbage var der, i Følge Arkivar O. Nielsens Beskrivelse af Malt Herred, kun én Gaard, og at der har været noget stort ved Gaarden, derom vidnede det til Sekjær hørende lukkede Stolestade i den gamle Holsted Kirke. Den østre Gaard blev delt mellem to Plejesønner, hvoraf den ene var fra den vestre, og derved blev der tre Gaarde i Sekjær. I Aaret 1843 blev Manden paa den vestre Gaard — Jens Olesen hed han — dræbt af Lynet, mens han sad og skærpede sin Le inde i Bryggeret foran den aabne Skorsten, hvorigennem Lynstraalen slog ned. Lynet tændte ikke, men rumsterede en Del i Stuerne. Sønnen, Ib Jensen, blev paa Grund af Faderens Død Gaardmand og gift i en temmelig ung Alder med en net Pige af god Familie og med Penge. Giftermaalet ordnedes

af ældre Venner og Slægtninge, uden at de unge egentlig vare tilbørligt med paa Sagen; navnlig var Pigen ikke rigtig glad ved Partiet. Følgen var, at Ægteskabet ikke blev lykkeligt. Efter at der var gaaet en Del Aar, og Ægteparret havde avlet tre Børn, blev det enigt om at skilles og skifte Gaarden og Børnene. Konen beholdt Hjemmet og de to af Børnene, og Manden fik en større Parcel og det ene Barn til sin Part. Sommeren derefter byggede han paa Parcellen og fik Stuehus og Stald færdigbygget og besat med tilbørlig Besætning ude og inde.

Saa skete det, at Ib Jensen solgte sin ny Gaard eller rettere lod sig den franarre af en Mand, som boede paa Vardeegnen. Køberen skulde overtage Gaarden med al Besætning og alt Indbo, som den stod, uden at give noget som helst Vederlag andet end overtage den paa Gaarden hæftende Gæld, saa Sælgeren blev aldeles blank. Gaarden var ikke forgældet, saa det var underligt, at Ib Jensen kunde finde paa saaledes at give al sin Ejendom bort til en Mand, som han ikke kendte noget til, saa meget mer som det ikke kunde ske under Paavirkning af Drik, da Ib Jensen ikke drak Spiritus. Der fortaltes dog, at Køberen havde paa Rejse sammen med ham faaet ham til at nyde nogle velsmagende Drikke, som vare berusende, og dette i Forbindelse med raffineret Veltalenhed havde været Aarsag til denne aparte Handel. Ib Jensen var just ikke nogen »Krudtopfinder«, men han havde dog almindelig normal Tankegang, og han indsaa meget snart, at hans Gaardhandel var en ravgal Forretning; men Køberen havde snildelig faaet Papirerne bragt i Orden i en Fart, inden Sælgeren kom til at tale med Naboerne, saa Fortrydelsen kom for silde. Køberen sendte en Karl til foreløbig at bestyre Gaarden,

passé Kreaturerne og arbejde noget med Hestene, for saa vidt han havde Tid tilovers fra den nødvendige Syssel, selv blev han boende paa sin Gaard vesterhenne. I Førstningen kom han en Vending af og til for at se til Gaarden og dens Bestyrer; men efterhaanden kom han sjældnere, formentlig fordi han mærkede, at Omegnens Beboere ikke yndede hans Fremgangsmaade ved Gaardhandelen.

Imidlertid gik Ib Jensen omkring til sine Slægtninge og beklagede sin Dumhed i høje Toner, og Egnens Folk nærrede Medynk for ham og Forbitrelse mod Manden, som havde narret ham. Ib Jensens fraskilte Hustru gjorde ingen Undtagelse fra Reglen med Hensyn til de Følelser, der nærredes overfor ham og Gaardkøberen. En Dag, da denne havde besøgt Gaarden og paa Hjemturen kørte paa Vejen, der gaar mellem de fornævnte to gamle Sekjær Gaarde, raabte hun saa højt, at den vejfarende kunde høre det: »Hans, kom i Hast med Bøssen!« Det var selvfølgelig ikke Konens Mening, at der skulde skydes paa den kørende; men denne fandt det dog raadeligst at trække Pisken og køre forbi Gaarden alt hvad Remmer og Tøj kunde holde, som der siges, naar man vil betegne en meget hurtig Kørsel.

Stemningen var saaledes alt andet end venlig overfor den ny Gaardejer i Sekjær, og der var sagtens flere paa Egnen, som spekulerede paa at fortrædige ham paa en eller anden passende Maade. Saa fremkom der et Forslag til Ib Jensen fra dennes Svoger og Fætter, gaende ud paa, at han skulde bortføre alt Løsøret fra Gaarden under Paastand af, at det var hans Ejendele, og det skulde saa holdes hemmeligt, hvor Sagerne førtes hen. Forslagets Iværksættelse blev planlagt saaledes: Ib Jensen skulde bestille Vogne til at møde ved Gaarden paa en

bestemt Tid for at transportere »Flyttegodset«. Et Par Timer iforvejen vilde de to Mænd (Svogerens og Fætterens) forsynet med Brændevin besøge Bestyreren, som var ene paa Gaarden, og saa skulde han drikkes fuld, saa der kunde være Fred for ham, naar Flyttevognen mødte frem. Mændene kendte Karlens Passion for Spiritus.

Det gik efter Planen, men Karlen mærkede imidlertid Uraad, saa det lykkedes ikke Mændene at faa ham til at drikke, og da første Vogn kom til Stede, var han fuldstændig ædru, og han nedlagde bestemt Paastand mod, at der toges noget bort, da Ib Jensen begyndte at bære ud af Huset. Denne brød sig ikke om, hvad Karlen sagde, men fortsatte sin Beskæftigelse, og Svogerens og Fætterens maatte hjælpe ham med at udbære Møbler og læsse Vognen, som omsider blev fuldpakket og kørte bort. Det var da Aften, og der ankom saa flere Vogne fra omliggende Gaarde. Endelig gav Bestyreren sig til at drikke med de to Mænd og med Kuskene, saa han blev komplet afdrukken, og derefter mærkede han ikke, hvorledes det gik til paa Gaarden i Løbet af Natten. Flytningen eller Plyndringen, som maa være det rigtigste Udtryk, blev saa grundig udført, at der intet levnedes af, hvad der flyttes kunde: Indbo, Kreaturer, Heste, Avlsredskaber, Hø, Halm og Sæd førtes bort, saa da næste Dag brød frem, vare Husene fuldstændig tomme. Karlen havde nu ikke mere at gøre der paa Gaarden, siden Hestene og Kreaturerne vare borte, hvorfor han forlod Pladsen for at melde det passerede til Gaardens Ejer. Man var spændt paa, hvad Ejeren vilde foretage, naar han modtog Karlens Meddelelse om Nattens Begivenhed; man troede, han vilde sætte Politiet i Bevægelse, — men nej, Manden forholdt sig ganske rolig og lod den tomme Gaard skøtte sig selv, og den stod saaledes et halvt

Aar uden Beboelse og uden Tilsyn. Endelig blev der berammet Tvangsavktion over Gaarden for resterende Afgifter, og da Avktionsdagen oprandt og Øvrigheden mødte, indfandt Ejeren sig. En Sønderjyde var højstbydende og fik Tilslag paa Gaarden. Hvormeget der blev tilovers fra Gældens Dækning som Fortjeneste til Ejeren, vides ikke; men paa Grund af det billige Køb har han vel erobret en Del, uagtet Gaardens Avktionspris var meget lav, hidrørende fra, at Gaarden var ude af Drift og uden Besætning. Plyndringshistorien blev slet ikke berørt ved Avktionen. Herredsfuldmægtigen, som var Avktionsholder, fik den fratrædende Ejer til at underskrive, at han var tilfreds med Forretningen, og at han ikke havde noget Krav at gøre gældende. Der fortaltes, at det var Mandens Agt efter Avktionens Afholdelse at have sat Ib Jensen og Naboerne under Tiltale — han havde faaet nøjagtig Underretning om, hvem der havde kørt »Flyttegods« —, men Fuldmægtigen havde bundet ham ved den Form, han gav Erklæringen, som Manden underskrev. Ib Jensen slap for Tiltale og beholdt alt, hvad han havde reddet fra Gaarden i hine mindeværdige Nattetimer, og saa er der blot at tilføje til Slutning, at den fratrædende Ejer fandt paa at tillægge Ib Jensens Søn 200 Rigsdaler som Gave; han vilde nu vise sig fra en human Side, saa der var ingen Grund til at skyde ham.

Ib Jensen og hans fraskilte Hustru ere døde for mange Aar siden, og deres tre Børn ere ogsaa døde. Gaarden, der plyndredes, har skiftet Ejer mange Gange siden den Tid. Den har fire Huslænger og ligger smukt omgiven af Have og Træplantning.

Klitterne i Ribe Amt.

En historisk Skildring af Plantør Jens Bruel.

Sandflugten i Ribe Amt

har raset i Hundreder af Aar; det er umuligt at sige bestemt, til hvilken Tid den begyndte, alt beror paa Gisninger.

Kirkerne i de nævnte Sandflugtssogne, Aal, Henne og Lønne, nævnes allerede i Aaret 1340, men her tales endnu ikke om Sandflugt, saa at Klitterne den Gang maa have været langt fra Kirkerne. 1687 omtales, at der ligger en stor Sandklit et Bøsseskud fra Lønne Kirke og er næsten lige saa høj som denne. Denne Klit, den saakaldte Lønnestak, ligger nu helt ind mod Kirken. Klitten maa dengang have været af de mindre farlige, siden den ikke er vandret mere end et Bøsseskud i det Par Aarhundreder, fra 1687 til nu.

Omkring 1558 begyndte Besværingerne over Klitternes Tilstand at komme. Saaledes kom der den ¹¹/₃ 1558 Skrivelse fra Erik Rud til Kongen om, at Beboerne i Ribe Lehn maatte faa Tilladelse til at slaa Klittag til Tækning af deres Huse, jordgrave deres Husstolper, forskaanes for Gjæsteri og faa Nedsættelse i deres Landgilder.

Kongen svarede herpaa, at hvis der kom flere Besværinger, skulde han svare dem, at med Hensyn til Klittag og Jordgravning af Huse skal det forholdes

efter Recessen; hvorledes der skal forholdes med Gæsteri, har Hr. Otto Krampen givet tilkende paa Viborg Landsting.

Det Forbud, som Kongen henviste til, var udstedt af Christian den 3. i Aaret 1539 og forbød at slaa Klit-tag paa Jyllands Klitter. Paa den Tid har der rimeligvis været Skov flere Steder ud mod Havet. Pontopidan skriver 1767 om Ribe Amt:

»Man finder overalt tydelig Kjendetegn til, at her for-dum har været betydelige Skove. Ved Havsiden findes i Jorden hele Træer, Eg og Hessel, vendt med Toppen mod Østen, hvoraf nogle ved Opgravningen har været saa friske og gode, at de ere brugte til Husstolper. Vesten for Darum, Vilslev og Farup Sogne skal paa en lang Strækning, hvor nu Havet gaar, været en stor Skov, kaldet Skogum Skov, hvilket Navn endnu tillægges et vist Sted ved Havsiden. Bedre op i Landet og i Hede Egnen findes i Husene mest Gran- og Fyrre-træer.«

De Husstolper, der tales om at skulle jordgraves, er efter al Sandsynlighed hugget i Skovene i Omegnen.

Foranstaltninger mod Sandflugten har der ikke været sparet paa. Mellem Aarene 1530 og 1600 blev Klagerne over Sandflugtens Ødelæggelser mere og mere almindelige og højlydte. Enten det nu kom af, at Sandflugten den Gang var paa sit Højdepunkt, eller at det var ved den Tid, at Skatterne og Afgifterne blev større, er ikke godt at vide. Imidlertid havde Klagerne efterhaanden naaet en saadan Højde, at Regeringen ikke længere kunde vende det døve Øre til, og Kongen maatte i Aaret 1570 udstede en kgl. Resolution mod Klittens Ødelæggelse. Denne var saalydende efter Datidens Skrive- og Stavemaade:

»Forbud mod at ødelægge Klitten 1570.

Vi Friederich den Anden osv. gjøre alle vitterligt, att efterdi mangfoldige Klage for oss kommer bøde af Adelen og Kiøbstæds mænd, over then store og usigelige Skade, then meenige Mand udi vort Land Nørre Jutland haver paa theris Fiskerii aff Pullsvoder, som brugis udi Limfiordt, saa at ald then Sylldt, Hellt, Giedder, Abore och andre slig Fiske forjages, och Fiskeriet therover meth Tiden bliver øde. Sammeledis forfare vi och, att mögit Guodtz, saavell vort och Kronens, som Adelen, fordervis, och fordrivis af Sand, at then Aarsag, ath Klittetag og Hielmeriisz ud mett then wester Strandt ødeleggis. Och enddog vor kiære Herre, Fader, Salig og Høilofflig Ihukommelse, haver ladet sine strænge Breve og Forbud udganget, at ingen Pulsvode skulle brugis, ey heller noget Klittag, eller Hielmeriisz ødeleggis, haver en stort Part samme Forbud intet agtet, saa og hertill dags ingen Skade therover skeet er. Tha paa thet saadanne meenige Mands Skade och vore Landes Fordervelse maa forekommis, have vi mett vore elskelige Danmarkis Riges Raad therover saa endeligen beslutth, hvilket vi och alvorligen ville holdet have, ath efter thenne Dagh skall ingen opslaae, oprykke, ophugge eller i nogen Maade ødelegge Marhallm, Hvideriisz, Seener, Klittetagh, Hiellme, Slie eller the Thorne, som groe paa Strandbakken eller udi Klitten ud mod Westerhaf, emellem vor Kiøbstad Riibe och Skoffven, eller paa nogen the Øer, som hører til vort Rige Danmark, och ligger udi Westerhoff. Thersom nogen heremodt gjør, och udi nogen Maade ødelægger, eller omkommer fornefnte Marhallm, Hvideriisz, Seener, Klittethag, Hiellme, Slie eller Thorne, paa nogen the Steder forskreffvit staar, tha skall then, thet gjør, eller hiembler andre thet at

giøre, straffis som Tiuf uden ald Naade oc thertill være plictig att oprette ald then Skade, som theraf kommer. Findes oc samme Marhallm (osv., som ovenfor), som er groet paa forskrefne Steder, huoss nogen, tha skal then, thet huos findes, være pligtig at staa therfore til Rette, som for andre stolne Koste, och skall thet være hver Mand frit fore, ehvem thet vill, at cune tillthale then som slig Gierning gjør, eller hiembær, eller findes huosz, ligesom en rett Sag vollder, oc then, som samme Delle och Tiltale forfølger, eller lader forfølge, maa thage och opbære alt thet Sagefald, och Faldsmaal, som theraf fallde kand, ligesom thet var hans egne Tienere sligt giort haffde, och skall ei ansees, hvis Bønder, eller Tienere thet er. Bliver och nogen meth slig Sag befunden, och thet kand hannem overbevises, tha skall hand epher then Dag ikke maa staa for fulde, enthen udi Lovg, Tovg eller Vidnesbyrd, førend han fanger vor Opreisning. Den skall alle vore Fogether, Embedsmænd, meenige Adelen, Borgmester oc Raadt udi fornefnte vort Land Nørre Jylland være pligtig till at have god flittig Opseende, at thette vort alvorlige Forbudt udi alle sine Ordt, Puncter, och Artikle wiid Macht holdis, och att ingen ehvem thet helst er eller dære kand sees igiennem Fingre, under vor høyeste Straf og Unaade.

Datum Friderichsborg 29. Okt. 1570.

Friedrich«.

Som det ses, havde allerede Frederik den Andens Fader udstedt strenge Breve og Forbud mod Klittens Ødelæggelse, uden at nogen agtede derpaa; ligesaa gik det ovennævnte Forbud. Dels var det saa strengt, at det ikke kunde overholdes, dels var der ingen til at

paase Overholdelsen. Amtmændene og Borgmestrene kunde ikke til Stadighed færdes i Klitterne, og bortset herfra kunde man ikke med Billighed forlange, at Almuen skulde straffes for Tyveri for at oprykke en Smule Marehalm og Klittag, maaske ovenikøbet paa deres egen Ejendom. Alt blev derfor ogsaa, som det havde været.

At Bønderne — alt som Sandflugten ødelagde deres Jorder — ikke kunde bære de samme Udgifter som forhen, er indlysende. Der blev derfor af og til nedsat Kommissioner, som undersøgte Forholdene paa Stedet og ansatte formindsket Hartkorn.

De første Foranstaltninger til direkte Dæmpning af Sandflugten blev først truffene 1792. I Følge J. P. Bangs »De nord- og vestjydske Klitters Bepantning« berejste Professor Viborg 1786 Kysten. Han indgav 1792 sin Betænkning (den Mand maa have givet sig god Tid), der den 19. September førte til en Forordning om, hvorledes der skulde forholdes med Sandflugtstrækningernes Udskiftning, Dæmpning, Antagelse af Klitfogder osv. Arbejdet skulde udføres som Naturalpræstationer af Kystens Beboere.

Det var egentlig først henimod Aaret 1800, at der blev taget mere alvorlig fat paa Sandflugtens Dæmpning. Der blev med betydelige Bekostninger indsamlet Vipper af Marehalm og Klittag inde ved Randbøl i Midtjylland og transporteret til Klitten, hvor det blev saadet udover Klitterne. Der blev bygget Risgærder til Standsning af Flyvesandet og tilsidst paabegyndt Tagplantning.

Den 26. Marts 1852 arbejdede Klitvæsenet sig frem til Statshjælp og fik sine Bestillingsmænd lønnede af Staten, men under Amtmændenes Overledelse. Først ved Lov af 27. September 1867 blev Overledelsen af Sandflugtstrækningerne lagt i en Klitinspektørs Haand.

I ældre Tider arbejdedes der ofte med en meget betydelig Arbejdsstyrke, endog op til flere Hundrede Mand. At det undertiden har knebet for Sandflugtskommisærerne at holde Orden paa en saadan Styrke, fremgaar af en Skrivelse i Rigsarkivet fra Kommissær Petersen, der foreslaar Anskaffelse af Uniform, idet han mener, at en saadan har ikke ringe »Indflydelse paa den ringeste Klasse af Bondestanden«.

Ogsaa disse nyere Dæmpningsmaader var ofte Grund til mange Klager og Misfornøjelse. E. Dalgas omtaler dette i sin Beskrivelse af Ribe Amt 1830, hvor han giver os et Indblik i Amtets Udseende paa den Tid.

»De Lande eller Strækninger af Flyvesand, som findes i den nordøstlige Side af Amtet, ere i det hele ubetydelige og for længe siden saaledes dæmpede, at videre Opsyn med dem maaske er uforment. Af betydeligere Omfang og ulige større Interesse ere Klitterne, som ved den nordvestlige Kyst af Amtet slutte den Kjæde af Sandbjerger, der strækker sig langs Jyllands Vestkyst. Fra Blaabjerg i Henne Sogn ser man, saa langt Øjet rækker mod Nord og Syd, nøgne, vilde Bjerger, bærende Præget af den frygtelige Ensomhed.

Saa vidt Forf. har kunnet erfare, have ingen betydelige Oversandinger fundet Sted i de sidste 100 Aar, og naar man tager Hensyn til, at de til Sandflugtens Dæmpning trufne Foranstaltninger ere af et meget yngre Aarstal, synes Nogles Mening, at man har anset Tingen vigtigere end den i Virkeligheden er, ikke at være ganske uden Grund. Der er derfor dem, der tro, at Arbejdet i Klitterne meget vel kunde indskrænkes. Denne Indskrænkning vilde være saa meget mere at billige, som man, støttet paa de forrige Tidens Erfaring, nok kan antage, at Sandflugten, overladt til

sig selv, højest kunde ødelægge de Byer, som ligge Kysten paa 1 eller 2 Mil nær, og at altsaa de udenfor denne Linie liggende Beboere altsaa aldeles ingen Nytte have eller nogensinde kunne have af det Arbejde, de forrette. Ubilligt er det udentvivel at paalægge den ene Borger en Forpligtigelse for at sikre den andens Existens. Den Byrde, at møde et Par Gange om Aaret 3—4 Mil fra Hjemmet for flere Dage i Rad at arbejde med Heste og Folk, er ikke saa ubetydelig, som man har ladet den gjælde for. I al Fald menes, at Sandflugtskommissionen meget vel kunde undværes og Opsynet med Klitterne besørges af Herredsfogeden; ligesom at Arbejdet kunde bortliciteres til øvede Folk, og Staten saaledes 1) faa nogle tærende Lemmer mindre at underholde, 2) de hyppige Klager over maadelig forrettet Arbejde undgaas.«

Medens Dalgas saaledes ser paa den praktiske Side af Sagen, opholder St. St. Blicher sig ved den romantiske Side i sin Skildring af Klitterne mellem Lønne og Skallingen. Han skriver fra Blaabjærg:

»Paa denne Kæmpehøj gives en Udsigt — en Omsigt, der var en Malermesters Pensel fuldkommen værdig, det kunde blive et Panorama, der var værd at tale om: trindtom forneden det gule Sandhav med dets ubevægelige Bølger, der mod Syden og Norden strækker sig saa langt som Øjet naar: mod Vesten Storhavet med sine evigt urolige Vover; mod Østen, paa hin Side Ørkenen, en mørk Stribe af det opdyrkede og beboede Land. En stor Indsø, noget borte i Syden, med en Kirke, en Mølle og nogle Huse paa sine Bredder formilder det dødningeagtige i dette store melankolske Naturmaleri, paa hvis ligblege Grund de vidtadsprede mørke Pletter bringer os snarere i Tanker om Skibsvrag og Ligkister end om

Huse —. Tanker! ja mange Tanker, nye Tanker, dybe Tanker gjennemløber Sjælen paa denne Sandhavets Kæmpegrav. Ogsaa Dødstanken kommer ukaldet, du kan ikke holde den ude. Alle disse talløse Sandbakker! kommer de dig ikke for som Gravtuer? synes dig ikke hele dette stille, livløse Klitland at være en uhyre Kirkegaard, hvor selve Væxtlivet er uopvækkeligt begravet? Intet Korn, intet Græs til Føde for Mennesker og Dyr. Ingen Blomster til at kvæge dit matte Øje! kun hist og her en Hippophae Rhamnoides — Ørkenens Cyres — med sine bleggrønne Blade, sine hvasse Torne, sine lig-gule bittersure Frugter.«

Ogsaa Befolkningens Liv skildrer han i romantiske Farver i sin Beskrivelse af Klitterne.

»Det er et mærkeligt Folkefærd, disse Vestkystens Amphibier, der leve i Sandet og af Vandet. En Klitboes Aasyn har for mig — noget ikke mørkt, men mørkagtigt, noget ikke haardt, men hærdet, noget ikke koldt, men køligt, noget, just ikke stivt, men lidet bevægeligt. Jeg kunde ligne hans Ansigt med en Ager, som Havgusen har sveden og fortørret. Paa hans som paa hans Hustrus Kinder finde vi hverken Roser eller Lillier; endnu mindre finde vi Spor af heftige Liden-skaber, koldt Mod, rolig Hengivenhed, ubøjelig Standhaftighed; dette er Præget, hvormed idelig Møje og idelig Fare har stemplet Havgassens mandige Aasyn.

Et, vist ikke vanhældende Træk i disse Strandboers Karakter, er deres, jeg kan ikke sige Kydskhed, thi derved forudsættes Fristelse og Kamp — men Afholdenhed; man kalde det nu Kulde, Flegma, eller hvad som helst andet. Vedligeholdelsen af vort Art er ikke saa meget Naturdrift, som Pligt og Vedtægt. Jeg vil oplyse det med en Kjendsgjerning, der er mig berettet af agtvær-

dige Præstemænd, som i lang Aarrække har lært disse deres Sognebørn fuldelig at kjende. Jeg hører ikke til de Lettroende, men jeg betvivler ingenlunde, hvad jeg nu drister mig til at fremføre. Fiskeriet udgjør Beboernes fornemste Næringsmiddel. Det øves For- og Efteraar; og de mere velhavende Baadejere hyre for hele Fisketiden af de mindre formuende, saavel til Donten paa Havet, som til den paa Landet. Den sidste overlades til Kvinderne, og bestaar i: at lave Mad til de fra Havet hjemkomne, at rense de fangede Fisk og at sætte Maddingen (Esen) paa Krogene, af hvilken sidste Bestilling de benævnes »Espiger«, hvad enten de ere gifte eller ej. Saa mange Fiskere, saa mange Espiger, og hver Fisker hyrer sin. I en for Havet betryggende Sanddal staar nu et Baadeselskabs interimistiske Trævaaning: »Bohjen«, hvor enhver Fisker deler — Seng med sin Espige — hvad enten han eller hun ere ugifte eller i Ægtestand med andre. Forskrækkes ikke, du Kydske! smil ikke, du Ukydske! Overtrædelse af det sjette Bud betragtes her som et sjældent og forargeligt Særsyn. Hvo der ikke kan se et fuldt Glas uden at drikke, eller en smuk Kvinde uden at begjære hende, — han raabe her længe nok paa »Følesløshed«. Jeg kalder det Haardførhed. Og der er noget urimeligt i, at disse stærke afhærdede Naturer ikke lige saa vel skulle kunne beherske den ene Naturdrift, som den anden? De, der uden at vride sig eller klynke, udstaa Kuld, Væde, Slid og Søvnløshed paa det grumme Hav, stundom fra en Dag til en anden — hvorfor skulle de være Vellystens Slaver? Vellyst er Svagede.«

Sandflugtsstrækningen grupperer sig hovedsagelig paa Kysten fra Nyminde til Skallingen og i den nordligste og østlige Del af Amtet. Disse sidste Sandflugter er

fremkommet ved Blottelse af Jordlaget, medens den første udelukkende hidrører af Sand fra Havet.

Slaugs Herred.

Saaledes var der i 1792 en Sandflugtsstrækning syd for *Vorbasse By*, som strakte sig over 3 Mænds Hede-lodder samt over Skoleholderens Lod. Denne Sande havde gjort en Del Skade; men der blev ved det Syn, der den 24. Juni 1792 blev foretaget over den af Professor Viborg, der den Gang stod i Spidsen for Sandflugtskommissionen, truffet Foranstaltninger til Sandflugtens Dæmpning. Der blev opkastet et Dige omkring Sandene, der var 6—700 Favne langt; det var saa Meningen, at det tilblæsende Sand skulde standse ved dette Dige, og naar det var naaet Digets Højde skulde der plantes Klittag i Sandet, som skulde forhindre dette i at blæse videre over Diget. Der blev endvidere brugt 67 Stkr. Egepæle til Skæl omkring Sandflugtsstrækningen. Ved denne, ganske vist temmelig kostbare Foranstaltning, lykkedes det at faa Sandflugten dæmpet, saaledes at der ikke mere hørtes Klager desangaaende derfra Sognet.

En noget større Sandflugt fandtes i 1792 ved *Bindeballe By*, navnlig vest og syd for Byen. Det var dog ikke en sammenhængende Sandflugtsstrækning, men den bestod mest af Huller og Fordybninger med mellemliggende Hedestykker og sammengroede Sand-Arealer. Ved denne Strækning blev anvendt en nogen anden Fremgangsmaade, idet der blev opført et Risgærde deromkring, som blev stoppet og tættet med Lyng, endvidere blev det paalagt Beboerne at dække en Vej, som gik igennem Sandflugtsstrækningen, med Mos, for at den ikke skulde blæse op. Professor Viborg mente,

at Sandflugten ved disse Foranstaltninger kunde blive saaledes »helbredet«, at den om faa Aar kunde overlades Beboerne til egen Omsorg for Eftertiden.

Der blev anskaffet 6 Egepæle til at betegne Fredningslinien samt antaget en Klitfoged til Sandenes Bevogtning.

Fitting Sandflugt var beliggende omtrent ved Vorbasse og Slaug Mark og strakte sig næsten op norden for Byen. I Modsætning til de tidligere Sandflugter, der var opstaaet ved, at Vinden havde oprevet en gammel Agermark, er denne Sandflugt opstaaet ved Hedebrande. Professor Viborg skriver herom:

»Byens Beboere har set paa dens Tiltagelse og Udbredelse i mange Aar, efter hidtil brugelig Maade, uden at bekymre sig videre om den, indtil nu det ikke mere staar i deres Magt at dæmpe den. Endel gode Græsning-Hede og Markjorder har den alt ødelagt. Byen er udskiftet til Fællesskabet, og 2 Mænd, Iver Skiøde og Søren Madsen, som har faaet Sandflugten i deres Lodder, kan ikke taale at give mere til Pris, de ønskede derfor Sandene lagt under Dæmpning.

De laveste Sandkanter, hvorpaa Vinden har saa megen Magt at bryde paa, vil nedstyrtes, Hjelme vil plantes og et Dige for Sandene Sydøst, østre og nordre Ende vil sættes, omtrent 300 Favne, for at møde den fremtrængende Sand, og i sin Tid at kunne plante langs med dette Dige, for her at danne en Klitte, der kunne standse det tilbageblæsende Sand. Hertil ville udfordres:

- a) 8 Stkr. Ege-Pæle,
- b) bekostes 250—300 Fv. Dige, og
- c) Antagelse af 1 Klitfoged.«

Grøne Sandflugt eller Sandflugten paa Trollelund Mark. Denne Sandflugt er ældre end de andre og saa gammel, at Viborg betegner den som allerede »udraset«.

Meningen er vel nok den, at Sandet er blæst bort ned til den fastere Undergrund, og derfor ikke mere kan gøre nogen nævneværdig Skade. Der blev derfor heller ikke gjort noget videre undtagen at antage en Klitfoged til 4 Rdl. om Aaret, der skulde paase Fredningens Overholdelse.

Om Sandflugten i Leuflund skriver Viborg:

»*Leuflund* Sandflugt, eller Sandet paa Leuflund Hede, Sønden for Agermarken. Denne Sande er opkommet fornedelst Hedebrande, der har begyndt paa Toppen af nogle Høje, og for alle Vinde ført Sand, derfor er den overordentlig farlig. Den bør uopholdelig hjælpes, dels ved at beplante de Sandfordybninger, der allerede er bortblæst og udhulede med Hælme og give disse Læ ved at trække nogle Rader over Sandene af Tørv, fra Sønden til Nord, samt endelig ved at nedstyrte og blotte opstaaende Sandkanter, da nogle faa Aars Fred sikkert vil læge den begyndende Skade.«

Øster Horne Herred.

Heri Herredet findes ogsaa kun ubetydelig Sandflugt, nærmest omkring *Ølgod*. Her blev anvendt en anden Dæmpningsmaade, der først i de sidste Aar har været brugt i Klitterne, nemlig Lyng-Tørv. Viborg oplyser ogsaa da, at her dels er fuldt af Stene, der holder paa Sandet, samt at dette blæser helt ned til Ahlen, og der saaledes ikke kan ske større Ulykker.

I *Vogenslund* By i Ølgod Sogn, fandtes der i 1792 en temmelig stor Sande, der blev udhulet indvendigt af Vinden og udbredte sig meget mod Øst og Sydvest. Ogsaa hertil blev anvendt Hedetørv, og der mentes, at naar dette sattes i Værk, en Vogn med to voxne Folk,

hvoraf den ene kørende, kunde bestride 10 Læs grave, paalæssede og kørt op paa behørigt Sted. Læsset var paa 40 Stkr., og disse skulde beklæde 14—16 □ Favne. Tørvene skulde tages paa Bymændenes Hedelodder, lige meget paa hver.

Gjording Herred.

I *Vilslev* laa i Aaret 1638 to store Sandbjerge, som gjorde megen Skade, ligeledes laa der dengang øst for Jedsted nogle Sandbjerge, men senere er intet at finde herom, hverken i Kommissionsforretningerne eller andet Sted, saa denne Sandflugt maa være dæmpet af sig selv.

Ole Worm omtaler 1638, at der i *Darum* Sogn er tvende Moser, Sønder- og Nørre-Mose, som i fordums Tid var besat med Fyrre- og Grantræer; men blev afbrændt formedelst Røvere, der havde deres Tilhold der, men at der endnu findes Rødder af disse Træer.

V. Horn Herred.

Lønne Sogn. Byen omtales allerede i 1340 og synes at betyde et helligt Sted, Offersted, Tempel af Lønnetræ.

1392 nævnes en Væbner Peder Jensen af Lønnigh. Han var af den udbredte Familie Lange, og maa have beboet en større Gaard i Sognet. 1519 klagedes over Mangel paa Indtægter til Kirken. Dette er det første Tegn paa, at Sandflugten er begyndt at gøre Skade i Sognet, selv om det ikke udtrykkelig omtales.

I Lehnsregnskabet 1581—82 nævnes Huge Fiskerleje og Thip Fiskerleje, hvor der laa 9 Skibe, det sidstnævnte Fiskerleje laa vist ogsaa i Lønne Sogn, nordligt udfor Tipperne.

1634 indtraf en stor Vandflod, der havde efterskyllet Ager og Mark, ladende meget Sand efter sig, »saa at de

førstnævnte deres Agre ikke kan saa eller gjøre sig nyttig, som de skal, dem til stor Skade og Afbræk, tilmed er i samme Flod en stor Del af deres Fæ og Kvæg druknet og omkommet.«

Der mentes, at Lønne Kirke er opført i det 15. Aarhundrede, men at den et Par Gange tidligere skal være flyttet for Sandflugt.

I Indberetninger til Ole Worm 1639 fortælles, at mellem Præstegaarden og Kirken var et Vandsted, kaldet Grundvand, nu Kirkeflod, og straks sydøst derfor en Sø, Kragsø.

I 1649 blev Lønne Sø aldeles overløben og ødelagt af Havsand og Vand. Allerede paa dette Tidspunkt var altsaa Sandflugten naaet ind til Lønne By, saa at de der liggende Klitter kan siges at være 250 Aar gamle. To Aar efter, 1651, omtales det, at Lønne Sogn bliver mere og mere efterlagt og ødelagt af den skadelige Løbesand, saa at Agermarken og Engen næsten er fordærvet. Paa dette Tidspunkt kan man rimeligvis antage, at største Delen af Sognet allerede er ødelagt; der var den Gang 10 Gaarde og 16 Huse i Lønne By og 95 Td. Hartkorn, medens Sognet nu har 55 Td. Hartkorn.

I Markbogen for Lønne Sogn af $16\frac{1}{8}$ 1683 gives der en udførlig Skildring af Tilstanden paa den Tid i Sognet.

Der skrives her: »Lønne Sogn lider Aar efter Aar stor Skade af Flyvesand, som ødelægger baade Ager og Eng. Naar det stormer, vorder den saa høj, at den overgaar baade Ager og Eng, og om det saa træffer, at den udi Høstens Tid saaledes opvoxer, borttager den da baade Korn og Hø. Og allermest udi Lønne By paa dens Marker lider den største Skade af Sandet.

Lønbjerggaard, hertil hører 1 Boel, der af Flyvesand for nogle Aar siden ganske er ødelagt og overflydt, saa der hvor Byggestedet var beliggende, ligger nu et stort Sandbjerg.

Lønbjerggaard har været beboet af Jens Olsen og Christen Jensen. Til samme Gaard er en Del Agerjord, som ligger mellem Nør-Klint, Haalds Klint og søndre Klint. Denne Gaard beboes af ingen, eftersom Flyvesand anfanger den at overlægge. Om faa Aar bliver ovennævnte Agre af Flyvesand ganske fordærvet og overfyldt, men er endnu tjenlig til at saa 1 Aar med Rug, Hvile i 3 Aar.«

Hvor Lønbjerggaard har ligget, er vanskeligt at sige med Bestemthed, rimeligvis er det paa det Sted, hvor nu Tørvedal Sande ligger. I Markbogen for 1687 nævnes slet ikke noget om Lønbjerggaard, som vel sagtens paa det Tidspunkt helt har været ødelagt. Der skrives her: »Lønneby og efterskrevne Steder have deres Jord i Flugt med hinanden, saa ingen Marker er der imellem, hvorfor ogsaa i en Forretning opføres og beskrives. Lønne Sogn er beliggende næst ved Vesterhavet. Dens Agerjord, som ligger mest langs med Klitsiden, lider stor Skade af Sand, saa mange Steder er ganske fordærvet og vorder fordærvede, det er at befrygte, at Kirken, som ligger fast et Bøsseskud fra den store Sandklitte, som er snart bleven saa høj som Kirken, om ikke højere, inden kort Tid skal flyttes, da Folkene søger deres Ernæring fra Havet, saasom de ikke mere kunne avle, hvad de behøver til deres Ernæring saaledes af Rug kan største Delen saa lidet eller intet af. Deres Engbund, som falder i Lønnestak, haver og Skade af Sandene, saa endnu siden Taxeringen, har den lidt Skade paa mange Læs Hø saa er der afkortet, og

formedelst den ringe Kvalitet deraf er 16 Læs Hø sat lig med 1 Td. haardt Korn, som ingen anden Steds gjort er. Deres Græsning falder mest i Klitten mellem Bjergene. Ildebrand have de af Klittjørn nogenledes til Fornødenhed.«

Af denne Beskrivelse fremgaar det, at Klitternes Udbredelse dengang var som den Dag i Dag. Udseendet var jo nok lidt anderledes, de var hvide og utæmmede, ødelagde Marker og Enge; Sandet var allerede dengang naaet Lønne Stak, som endnu danner Grænsen for Klitterne mod Øst. Rimeligvis er det den lille Nebel Bæk, som er Skyld i, at Sandflugten ikke er naaet længere øst paa, end den er. Længere syd paa er det den lille Hedbøl Bæk, der har standset Sandflugten, idet den den Gang var langt større end nu. I det hele taget har smaa Bække og Vandløb stedse haft stor Betydning som Dæmper for Sandflugt baade i dette og andre Amter.

Lønne Sogns Klitter maa nærmest paa den Tid tænkes at have en nogen lignende Beliggenhed som nu; naar Græsningen var mellem Bjergene ligesom i vore Dage, maa der altsaa have været Hedestrækninger mellem Klitterne, hvorpaa Faar og Kreaturer kunde faa Føden. Et er i alt Fald sikkert: det er paa et meget tidligt Tidspunkt, at Lønne Sogn blev ødelagt af Sandflugt, tidligere end noget andet Sogn i Landet. At Klittjørn, som maa have været tilstede i store Mængder, naar den kunde give hele Sognets Beboere Brændsel til Fornødenhed, blev hugget om, gjorde ikke Klittens Tilstand bedre.

Der nævnes i Aaret 1690 tre Gaarde i Lønnestak, »Stakgaardene«, 1718 kaldes det »Stack By«, 1801 nævnes det Lønnestak. Lønnehede nævnes først i Dansk

Atlas 1768. Kragelund og Vesterlund er nye Byer. Vest for Lønne skal i gamle Dage have ligget en stor By, fra hvilken der kunde komme 25 Vogne til Bryllup. Det maa have været i en meget tidlig Tid, denne By har eksisteret, siden intet Navn nævnes paa den noget Steds; men det er meget karakteristisk for Befolkningen, at Antallet af Vogne bliver husket og gengivet fra Slægt til Slægt, efter at Navnet paa Byen forlængst er gaaet i Glemmebogen. Endnu den Dag i Dag er Antallet af Vogne til et Bryllup det, der mest tales om og huskes længst i Vestjylland.

Nyminddegab omtales intet Steds før i 1824, da der omtales en stor Vandflod, der borttog Toldboligen og ved samme Lejlighed blottede en Del Pløjeland. Det maa rimeligvis have været i en meget tidlig Tid, dette Pløjeland har været brugt, siden der ikke i Markbøgerne, der ellers beskriver de enkelte Steder meget detailleret, findes noget om Agerbrug ved Nyminddegab.

1748 andrager Borgmester Jakob Krag, der havde købt Lønne Kirke, om at nedlægge 5 Fag af den og deraf opføre et Vaabenhus, da den var 24 Fag, og altsaa mere end stor nok, eftersom Sognet Aar for Aar var forringet af Sandflugt.

Af dette Andragende kan man se, hvor mange Beboere der tidligere har været i Sognet, idet Kirken var for stor i Forhold til Befolkningen.

Mærkeligt nok hører vi intet om Foranstaltninger mod Sandflugten i Lønne Sogn førend 1739, uagtet man skulde tro, at der højlig trængtes til saadanne. Først dette Aar udsteder Ejeren af Hennegaard i Henne Sogn følgende Bekendtgørelse:

- 1) »Ingen af Lønne eller Haustrup Byes Beboere, tillades enten hemmelig eller aabenbare, nogen uved-

kommende Sogns Beboere, at bruge nogen Slags Brændsel, Lyng eller Tørv af Heden, enten udi Hastrup eller Lønne Klinter fra Hennegaards Ene-mærker paa den søndre og til Nymindegab paa den nørre Side.

2) Ingen maa enten selv eller med andre understaa sig imod Loven, at slaa Helme, enten til deres Kreaturer eller for at tække med, uden højeste Straf efter Loven.

3) Skal Lønne Sogns Beboere efterdags nyde fællig Lyngslet og Fægang udi Hastrup og Lønne Klinter.

Hennegaard, den 29. December 1739.

Teilmann. «

Det hele Teilmann gør, er i Grunden at befale Beboerne at holde sig Loven efterrettelig; denne blev her lige saa lidt som andet Steds fulgt. Man kan nok tænke sig, hvorledes Klitterne maatte komme til at se ud, naar ogsaa udensogns Beboere uden videre hentede deres Lyng og Tørv i Klitterne i Lønne Sogn.

Det var ikke alene Klittjørnen, der saa udmærket egner sig til at binde Sandet med, der bortførtes som Brændsel, men Klittaget og Marhalmen blev slaaet og anvendt til Fodring af Kreaturerne og til at tække med. Da der intet Rug avledes i Sognet, kan man tænke sig, hvilke Kvantiteter af Tag, der blev taget i Klitterne alene til at tække Husene med, saa det var meget naturligt, at der blev ved at være Sandflugt i Lønne Sogn, og denne Plyndring af Klitternes Bindemidler fandt Sted trods strænge Forbud.

Den 25. August 1749 udstedte Kongen Forbud mod, at Kreaturerne maatte gaa i Klitterne uden Bevogtning, og det paabødes Ejeren af Schrumssager og Hennegaard

at have Inspektion med Sandene i Henne, Lønne og Nebel Sogne. Denne Bestilling skulde gaa i Arv til de forskellige Ejere af disse Gaarde. Kongens Brev til Stokholm paa Hennegaard var saalydende:

Vor synderlige Bevaagenhed tilforn. Som os allerunderdanigst er foredraget, hvorledes Flyvesandene udi Vester Herred, under Riberhus Amt, udi vor Provins Jylland, paa adskillige Steder mere og mere forøges sig til Skade paa de der omboendes Jorder, saavel som at Beboerne udi Aal, Ho og Oxby Sogne, omendskjøndt de efter Allernaadigste Befaling af 4. Oktober 1723 har været tilholden om at arbejde paa Sandenes Dæmpelse i bemeldte Sogne, dog ikke saadant har kunnet overkomme, fordi de tillige med andre efter Allernaadigst Befaling af 2. December 1720, maatte forrette deslige Arbejde ved den langt fra liggende Sønder Borchs Marsk under Lundenæs Amt, hvor det dog med Sanddæmninger nu skal være bragt saa vidt, at de under dette Amt sorterende Østre og Nørre Herreders Beboere, samme vel herefter allene kan besørge; saa give vi dog herved tilkjende, at vi Allernaadigst haver for godt befunden, bemeldte Vester Herreds Beboere for videre at arbejde paa Sandenes Dæmpelse udi Synder Bork Marsk, aldeles at fritage. Hvorimod det herved er Vores allernaadigste Villie og Befaling, at samtlige vore bemeldte Vester Herreds Beboere efterdags tilbørligen skal arbejde paa at dæmpe Flyve-Sandene der i Herredet og derfor Diger opkaste, saaledes: At Henne, Lønne, Nebel, Lydum, Lunde, Outrup og Qvang Sogne samt Meils og Frisvad Byer i Varde Sogn, gjøre en Dags Arbejde udi hver Foraar og ellers oftere, paa belejligere Tider om Aaret, end og i fornøden Fald med

Heste og Vogn ligesom Omstændighederne det fordre til at dæmpe Sandene saavel ved Haustrup By som andre Steder udi Henne, Lønne og Nebel Sogne, samt Orten By i Varde Sogn paa ligemaade at arbejde med Sandenes Dæmpelse udi bemeldte Aal, Ho og Oxby Sogne, ligesom og de Beboere paa hvis Grunde Sandbjergene findes, skal være pligtige at samle og at anskaffe saa meget Halm-Frø af Klitterne som til Sandbjergene at besaa, behøves. Dernæst ville vi Allernaadigst, at nuværende, og Efterkommende Ejere af Sædegaardene Schrumsager og Hennegaard, skal med bemeldte Sanddæmningsarbejde udi Henne, Lønne og Nebel Sogne have Inspektion, at samme behørigen vorder forrettet og continueret, saaledes som de dertil ville svare. Som det fornemmes, at Sandbjergene vorder beskadiget og Sandflugten forøges formedels Lodsejerne lade deres Kreaturer uden forsvarlig Bevogtning gaa i Sandklitterne, saa skal det herefter være alle og enhver forbuden, enten lade deres Kreaturer uden Bevogtning gaa i Sandklitterne, eller og dermed at komme paa de lave og løsrevne Sandflugt-Pladser under 10—20 Rbdlr. Straf, efter befindende Omstændigheder, Halvparten til Angiverne og den anden Halvpart til Sognets Fattige. Hvilken vor Allernaadigste Befaling Du til alle Vedkommendes Efterretning haver at bekjendtgjøre saa og derover alvorligen at holde; at samme i alle Maader Allernaadigst vorder efterlevet. Dermed sker vor Villie, befalende Dig Gud. Skrevet paa vort Slot Fredensborg den 25. Aug. 1749.

Under vor kgl. Haand og Segl
Friderich. R.

Der herskede paa den Tid Strid om, hvem der havde Græsningsret til Nørre Klint fra ældre Tid; Lønne Sogn paaberaabte sig, at det store Sejlløb, der fandtes mellem Sognene, udelukkede Bork Sogns Beboere fra Græsningsretten til Nørre Klint. Lønneboerne afgav i den Anledning følgende Erklæring, der blev attesteret af Stockholm paa Hennegaard:

I.

»Da Lønne Sogns Beboere i Vester Herred af os underskrevne har været begærede vores Oplysning og Attest angaaende om Sønderbork og Obling Beboere i Nørre Herred tilforn har haft nogen Rettighed til Fællig Exerutium udi Klinte, vestre og nordre Lønne beliggende, Lønne nordre Klinte kaldet. Saa har vi ikke villet nægte bemeldte Lønne Sogns Beboere vores sandfærdige Akkort og skal vi derom, dels som gamle Mænd og dels som bekjendte om Sønderborks og Oblingers, samt Lønne Sogns Rettigheder paa bemeldte Steder er vidende om, nemlig:

I gammel Tid, som endel af Mændene kan huske, var det naturlige Skjel et stort Sejldyb, der kom fra Fjorden Nord fra, og gik næsten lige i synder til Lønne. Denne Sejldyb, som gik ind mellem den store Bork Marsk og Lønne Klinte, var baade Amts-, Herreds- og Sogneskjæl, endog fra Arrilds Tid, hvorfor Synder Bork og Obling Beboerne paa den Tid ikke, om de endogsaa selv villet, kunde tilegne sig nogen Fællig i Lønne Klint, da disse Steder paa den Tid og anden Fællig vester ud for Bork, med hvad Enge, de ligesom andre havde i den store Bork Marsk, der som meldt ligger mellem Bork og Lønne Klinte;

og haver Bork og Obling Beboere næsten $\frac{1}{2}$ Mil, før de kunde komme til Lønne Klinte. Nu har Sandflugten i nogle Aar saaledes tiltaget, at bemeldte gamle Sejldyb er næsten ganske tillagt med Sand, at der ej kan mere gaa enten smaa eller store Skibe, ja er undertiden ganske tør. Sandflugten har og i den Tid paa østre Side af Sejldybet, sammendynget en Rad Sandbjerge i Bork Marsk, som nu kaldes Aner Bjerge, disse Sandbjerge indser vi at Borkerne og Oblingerne paa Grund af deres Ejendomme i Borch Marsk have Fællig udi, men vi hverken ved, eller troer, at Synder Borchs Beboere nu mere end tilforn kan have nogen Ret til Fællig i Lønne Nørre Klint, hvoraf de aldeles i forrige Tider og hvornaar vi kan mindes ved bemeldte Sejldyb, som da gjorde Skjælsmærke, var udelukket.

II.

At jeg underskrevne, som Ejer af Hennegaard ifølge Kgl. Reskript dat. 25. Aug. 1749, er pligtig at lade plante Helme for Sandflugten og iøvrigt med samme have Opsyn udi Klinterne for hele Lønne Sogns Nørre Klinte indtil et gammelt Sejldyb, der i fordums Tid har gaaet op af Fjorden imellem Klinten og Borch Marsk, bestandig har ladet plante Helme og mod Sandene der haft Opsyn, som Lønne Sogn tilhørende, det vorder herved efter Begjæring af nogle Lønne Sogns Beboere attesteret.

Hennegaard, d. 20. Feb. 1783.

Stokholm.«

Denne Erklæring imødegaas kun af Modparten med, at den paastaar, at der aldrig har gaaet store Skibe gennem dette Sejlløb, hvis Eksistens vi saaledes er berettiget til at hævde. Kristen Hansen de Teilmann

til Skrumsagergaard har gjort et stort Arbejde til Sandflugtens Dæmpning i Lønne Sogn. Herom skriver Dr. Rambusch Side 201 i sin Bog om Ringkøbing Fjord.

Kristen Hansen de Teilmann til Skrumsagergaard siger i en Klage til Rentekammeret af $23/3$ 1719, »at Sandet paa 5 aastid har ødelagt Mangfoldige Tusinde Skaar Eng, formedelst intet har været i Vejen, som kunde gøre Sandet nogen hinder eller Ophold. Da derimod én Dige kan stille saa meget Sand, som var mægtig at ruinere dend ganske mersk«. Den 3die Maj s. A. klager Teilmann atter til Rentekamret og foreslaar, at det paalægges Mændene i Øster- og Vester-Horne Herred (de var Lodsejere i Marsken) at gøre hver én Dags Arbejde i Sønder Bork Marsk med I. at opføre Diger for Sandflugten, II. at opløje Engene øst for Digerne og III. grave et nyt Udløb for Marsken, hvilket altsammen bevilligedes. Den $26/3$ 1720 indberetter Teilmann, at Grøften udi Marsken blev færdig 1719; den har sit Udløb i Obling Fjord (den kaldes nu Store Kast eller Faden Strøm), og mange 100 Engskifter, som i 16 Aar har staaet under Vand nu er tørre den ganske Sommer. Digerne var derimod ikke færdige, da Mandskabet ikke var mødt. Paabudene indskærpedes den $25/11$ 1720, og Teilmann ansattes til Inspektør for Digerne ved Resolution af $22/10$ 1720. Det maa formodes, at Teilmann vedblev med at rejse Diger mod Sandflugten, og at han naaede at standse denne, dog næppe saa meget ved sine Digeanlæg som ved Hjelmeplantning; thi Teilmann var saa vidt vides den første, der bragte denne Sandlæmpningsmethode i Anvendelse; hans Arbejder roses meget af Pontoppidan (Side 733—34), der siger, at Teilmann har frelst Marsken, og af Wiborg, der siger:

»dette Teilmanns Anlæg ses endnu som en stor Klit, der omgiver Marsken paa dens nordvestlige Kant.«

Stokholm paa Hennegaard ser ikke synderlig lyst paa Tingene i 1794, i hvilket Aar han andrager om, at Staten maa bekoste Udskiftningen, idet han mener, at Sandflugten aldrig fuldkommen kan blive standset. Han siger, at det er en »sand umulig Ting at tænke samme aldeles dæmpet, saa længe den har saa rige Kilder fra Nymindegabs Klitter«. Sognet bestod da af 23 Td. Hartkorn, og $\frac{2}{5}$ af Arealet var Klitter.

I Aaret 1804 faa vi den første nøjagtige Opmaaling af Sandene i Lønne Sogn. Der findes en Uendelighed af Navne, hvoraf mange endnu er bevarede.

Hovedfagsbjerge . . .	600	Alen langt og	330	Alen bred.
Svenningsbjerge . . .	500	— —	150	— —
Sønder Gøddal . . .	600	— —	100	— —
Nørre Nør-Klit	800	— —	600	— —
Seilbjerg Sande . . .	450	— —	300	— —
Nørre Gøddal	400	— —	?	
Havskaden	5500	— —		
Gødelsandene	2700	— —		
Havbjergene	9200	— —	nordre Ende	800
		Al. bred, sydlige	1500	Al. bred.
Midtsandene	800	Alen langt og	340	Alen bred.
Boresandene	600	— —	400	— —
Brydebjerg Sande . .	950	— —	750	— —
Tørnebjerg	1200	— —	900	— —
Tørvedal	1800	— —	1800	— —
Krag Bjerge		— —	300	— —
Stak Bjerge	1100	— —	100	— —
Lønne Hede	2200	— —	300	— —

Kirkebjerge	2200	Alen langt og	600	Alen bred.
Grønflod	1400	— —	200	— —
Pugal Bjerge	3400	— —	300	og 150

Enkelte af disse Navne er paa de nyere Generalstabskort forandret, saaledes Brydebjerg til Brudebjerg, Pugalbjerg til Pugelbjerg, Tørrebjerg til Tørvebjerg o. s. v. Forøvrigt viser en Sammenligning mellem Generalstabens nyeste Kort og Videnskabernes Selskabs Kort, at Klitternes Grundrids er det samme som i 1793, saa at Klitterne ikke har flyttet sig siden da, hvorfor Lønne Sogns Klitters Historie passende kan afsluttes med Aaret 1800.

Henne Sogn har ogsaa fra den aller ældste Tid været ødelagt af Sandflugt, der har trængt endog længere øst paa end i Lønne Sogn, nemlig helt øst for Hanstrup By, rimeligvis fordi her intet Vandløb har standset Sandflugten. Selv Blaabjerg, som er 200 Fod højt, har ikke lagt nogen Hindring i Vejen for Sandet, der netop her har trængt længst mod øst. Syd paa i Sognet derimod gaar Klitterne 2—3000 Alen ind i Landet og har ikke formaaet at overskride *Henne Aa*.

Hennegaard nævnes allerede 1145. 1298 omtales, at Biskoppen over Ribe Stift har betydelige Ejendomme i *Henne Sogn*. 1543 omtales, at Palle Bang »ej maa slaa, skyde eller skyde lade eller ellers i ingen Maade ødelægge noget Raavildt eller andet groft Vildt cum inhibition solita«. Dette kunde tyde paa, at der den Gang var Skov ved *Hennegaard*. Klitter omtales ikke endnu, men maa sikkert paa den Tid allerede have indtaget en stor Del af Sognet. Først i 1633 indberetter Biskoppen, at Præstegaarden endnu ingen Skade har lidt af Sandflugt; men at adskillige Steder i Sognet

var meget overløbet med Sand, og det tog daglig mere Overhaand, saa de Fattige ikke kan give deres Tiende, saa Kaldet daglig forringes.

Klitting menes at have sit Navn af Klyntorn, som betyder ved Klitterne og nævnes 1502 som Klentendh, 1639 Klintende, da var her kun 2 Gaarde.

1633 ved man altsaa, at Sandflugten rasede stærkt i Henne Sogn, idet den tog daglig Overhaand.

Hr. Poul Kristensen Skads klagede 1649 over sin Stilling. Han boede i en ringe Præstegaard, til hvilken der ikke kunde avles over 20 Læs Hø, hvorfor han med slikt ringe Høfang ikke kunde bruge Avlingen til Præstegaarden, med mindre noget mere Hø dertil kunde bekommes, hvorfor han havde faaet en Bonde til at afstaa nogle af Kongens Skovegne ved Lønne Sø, som aarlig skylder 1 Ørte Byg og ti Rakeler. 1647 var imidlertid samme Eng bleven ødelagt af Havsand, saa der intet kunde høstes eller avles, hvorfor han ansøgte med Lehnsmandens Attest at faa sin resterende Afgift eftergivet, hvilket tilstodes ham.

Heraf se vi altsaa, at Lønne Eng blev ødelagt i 1647, dette Aar maa altsaa have været et slemt Aar med Sandflugt, naar hele Engen kunde blive ødelagt paa en Gang.

Om *Gammeltoftsgaard* oplyser Markbogen 1661, at der er en liden Vaaning, hvis Jord bruges med 1 Kjærve Byg, 1 Kjærve Rug, Hvile 5 Aar.

Dette var den sædvanlige Driftsmaade af Jorden paa den Tid hele Sognet over. Der omtales samme Sted, at *Haustrup* By er meget fordærvet af Sand paa deres Engbjergning, men staar dog for sin fulde Landgilde, som ikke haves, hvorfor anmodes om Forlindring.

Der omtales endvidere:

Hennebjerg: 6 hele Gaarde, 2 halve Gaarde.

Staffe: 1 hel Gaard, 8 halve Gaarde.

Over Fidda: 6 halve Gaarde, 1 svarer halv Tiende.

Under Fidda.

Dyreby.

Hjulager.

Kløftgaard.

Hr. Kristen Poulsen Henne klagede 1680 til Kongen »at Præstegaardens Avling var ikke til at fede et Par Heste paa. Sognet var ganske forarmet og af Sand største Delen fordærvet«. Tienden var meget forringet og en hel By (Henne) var opbrudt og henlagt under Hennegaards Avling, hvorved mere end 18 Ørte Korn var mistet, hvorfor han søgte at faa Tienden af den nedbrudte By og et Stykke Eng ved Lønne nedre Sø, der har bortskyllet noget af det Sand, hvormed den før var bedækket.

Man ser af Præstens Klage, at Vandet atter har bortskyllet det Sand, som i 1647 var blæst i Lønne Sø, saa at den atter blev brugelig som Eng.

Tebeldgaard var 1662 to Gaarde, og da paa Ager og Eng fordærvet af Sandflugt.

I Markbogen for 1687 omtales Driften af Jorderne i Haustrup By saaledes: 1 Kjær Byg eller Boghvede, 2 Kjær Rug, Hvile i 5 Aar. Bestaar af Sand og ringe Muld, og Byen ligger næsten ved store Klitter, som beskadiger dens Mark med Sand.

Stavrsø Bys Agerjord omtales i Markbogen som liggende ved Siden af Klitterne og lider stor Skade af Sand og er hel skarp, og Engen, som ligger ved Lønne, i lige Maade af Sand beskadiget. 20 Tdr. Udsæd regnes til 1 Td. Hartkorn.

Markbogen for 1683 meddeler om *Haustrup* By. Samtlige Bymænd klager over, at da meget Sand til Tider gjør stor Skade paa deres Marker, som vog er, og som ogsaa opflyder paa deres Engbund, som hvert Aar aftager, og da Vinden fra Havet fordærver dem deres Sæd, naar den staar i Dræ, saa det undertiden bliver ganske svang.

Præstegaardsmarken bestaar af Øster- og Vestermarken. Den østre Mark er en høj, skarp, hvid Sandmark, den vestre er noget bedre. Hvad Fiskeriet belanger, saa har Præsten vel Rettighed til at fiske i Søen; men fordi det ikke kan betale Umagen eller Bekostningen have hverken mine Formænd eller jeg brugt noget deraf undtagen en Ruse under Rolsø Bro, hvorved i Foraaret en ringe Del af Fisk kan bekommes. Lyngslet have vi ej heller meget af, og er saa slet, at vi ikke det allermindste til Ildebrand kan bekomme uden vi det henter $1\frac{1}{2}$ til 2 Mil vest herfra skal leje eller købe.

Hennegaard Hovedgaard, hvis Mark falder ved Klitsiderne, der bestaar næstendelen af idel vag Sand, bruges en Del med en Kjær Byg, 2 Kjære Rug, en Del med en Kjær Boghvede, en Kjær Rug, Hvile i 6 å 7 Aar. Ildebrand haves ej heller paa Gaardens egen Grund, men maa købes en Mil borte. Saa det er en hel trælunden Ejendom, foruden at Kornet af Vester Havet mange Aar saaledes beskadiges, at tit Udsæden ikke kan avles. Engbunden takseres til 42 Læs daarligt og $2\frac{1}{2}$ Læs godt Hø, 28 Læs middel Hø, 20 Høveders middel Græsning.

Hennegaard Mølle kan undertiden ikke male formedelst Tørke om Sommeren og tør Frost om Vinteren og befindes at Bagstrømmen er efterlagt med Sandflugt, som kan være til stor Hinder og Omkostning, da

den Tid efter anden skal gjennemgaas, om Møllen skal bruges.

Vest for Møllen ligger nogle smaa Stykker Jord, kaldet Tanetiers Mark, beliggende mellem Sandbankerne.

Der berettes saa intet om Sandflugten førend 1808. Haustrup Byes Sande anslaaes da til 1012 Td. Land.

— Hede — 912 — —

De enkelte Sandes Størrelse og Navne var følgende:
Haustrup:

Nørre Sandhede Bjerge	1700	Al. lang,	300	Al. bred
Havbjergene	400	— —	2300	— —
Langdalsbjerge	800	— —	250	— —
Vester Klint	1900	— —	2600	— —
Storsandene	1900	— —	900	— —
Klinting Bjerge	3000	— —	1000	— —
Blaabjerg (i Skællet)	125	— —	50	— —

Henne:

Tør Klinten	1200	— —	1900	— —
Byg-Krogs Bjerge	1500	— —	800	— —
Hennebjerg Sande	2900	— —	800	— —
Havbjerge	8300	— —	2700	— —

Kjærgaard:

Kjærgaard Sande	4500	— —	2700	— —
Bjergstrækn. syd for disse	4000	— —	1200	— —
do. do.	3800	— —	1500	— —
do. do.	3300	— —	700	— —
til Doverbjerg	1400	— —	200	— —

Havbjergenesønden for disse 1800 — — 900 — —

En Sammenligning med Generalstabens Kort viser, at en Del af Klitterne har forandret Beliggenhed.

Nørre Sandhede Bjerge, som Generalstaben kalder Sandhul Bjerge, er nu et Par hundrede Alen bredere end den Gang (1800).

Havbjergene har nu en ganske anderledes Bredde, henved den dobbelte; men da det for en Del beror paa et Skøn, hvad man vil kalde Klit, kan man dog ikke sige, hvor meget Klitten er bredere nu end da. Den Gang regnede man rimeligvis kun de største og mest forrevne Klitter med til det egentlige Klitareal, medens Generalstaben rimeligvis har taget smaa opblæste Hedestykker med. Paa den anden Side er andre Klitter blevet kortere, saaledes gik den lange halvmaaneformige Klit, der ligger nord for Henne Mølle, lige op imod Vejen, i Aaret 1800 helt hen til Gjelbjerg, eller som Generalstaben kalder det Gejlberg, medens den nu kun strækker sig halvt saa langt.

Den 800 Alen lange Klitrække, der mellem Tottesbjerg og Graabjerg nu strækker sig i sydøstlig Retning eksisterede ikke paa Matrikuskortet for 1800. Derimod har den lange Klit, der strækker sig mellem Brombjerg og Tegnebjerg, nu akkurat samme Form som i 1800, kun at der mod Nord, tusinde Alen øst for Brombjerg, strækker sig et firkantet Parti, der nu betegnes som Agermark, men den Gang som Klit. Henne Aa havde i 1800 et meget bugtet Løb, der muligvis i Tiderne er blevet reguleret og rettet, den gik den Gang indtil 200 Alen syd for Gjelbjerg, medens den nu er 400 Alen fjernet derfra. Øst for Henne Mølle var i Aaret 1800 ingen Klitter, medens der nu findes en 20 Fod høj Klit langs Vejen, der førøvrigt har samme Beliggenhed nu som den Gang. Derimod var der da en ca. 150 Alen bred Arm af Fil Sø, der strakte sig helt ned til Henne Mølle, medens denne nu først har denne Bredde 1800 Alen længere mod Øst. Fil Sø havde en langt større Udstrækning for hundrede Aar siden end nu, den gik helt op imod Hennegaard, kun 300 Alen fra denne,

og Vestsiden gik fra Tegnebjerg til Østsiden af Gølling Bjerger, og fulgte den nuværende Landevej til Kjærgaard. Nu derimod gaar Grænsen 2000 Alen længere øst paa; den saakaldte Stammosehale og Petersholm er dannede ved Ophobning af Sand.

Bykrogbjergene har i de sidste hundrede Aar flyttet sig noget mod Øst, medens Havklitten er uforandret. Bykrogklit har ogsaa fuldstændig Karakter af en Vandreklit, halvmaaneformig og forholdsvis smal og høj, og har bevæget sig fremad ved at kaste Sandet fra Vindsiden op over Toppen og ned paa Læsiden. Den Slette, den har vandret henover, er saa flad, at man kunde tænke sig, at en uhyre Damptromle var gaaet hen over den og havde jævnet alt eller taget Ujævnhederne med sig. Saa udprægede Vandreklitter findes ikke i Sognet, om end Storesande har noget af samme Karakter; men da denne er beliggende ovenpaa det høje Blaabjerg fremtræder Grundridset ikke saa skarpt.

Aal Sogn

er det Sogn i Ribe Amt, hvor Klitterne har foretaget de længste Vandringer. Store Klit ligger saaledes over 15,000 Alen fra Vesterhavet. Grunden er den, at der intet Vandløb findes, der har formaaet at standse Klitternes Fremtrængen. Noget lignende kendes kun fra Hanherred i Thisted Amt, hvor Klitterne paa Svinkløv har vandret en Strækning af ikke mindre end 3 Mil.

O. Nielsen mener, at der i ældre Tid har været Forbindelse mellem Mus Sø, Lang Sø, Kalles Marsk og Ho Bugt. Hvis dette har været Tilfælde, maa Klitterne i Vrøgum og Storeklit være dannet af det Sandlag, som er blottet ved disse Søers Udtørring. Dette er der dog intet, der tyder paa, Bordrup Sande har en saa udpræget

Vandreklitform, saa at den kun kan være kommet fra Havet. Jeg er tilbøjelig til at tro, at Kalles Marsk er dannet ved, at Bordrup Sande har taget saa meget af Overfladen af Jorden med, at den bagved liggende Slette er blevet saa lav, at den stedse staar under Vand; og da der senere ikke er vandret Klitter over Sletten, er denne først lidt efter lidt blevet tildels tør-lagt. Vest for Aal Kirke, der hvor Storeklit nu ligger, skal efter samme Forfatter have ligget en Skov, hvoraf der i vore Dage ved Sandflugt skal være kommet Ege-træsstubber tilsyne.

Vest for Aal Sogn ud for Børmose i Havet, siges forhen at have ligget Malt Sogn. Der skal have ligget en By med Navn Tudal udenfor Grærup, som nu er ødelagt af Sandflugt. Æsle Klit vest for Sort Sø, synes ogsaa at kunne tyde paa et ødelagt Bynavn.

I 1662 var Grærup 4 Gaarde,

— — Børmose 5 —

— — Kjærgaard 2 — her holdtes Birketing 1572.

Samme Aar beretter Præsten til Aal, at han har »et fast ringe Sogn, og tre Byer er slet fordærvet af Sand.«

Sognets Hartkorn er nu 295 Td., men var da 323 Td.

Markskjel var tidligere en Gaard; Giese Brokkenhus solgte den og de to Gaarde i Oksbøl til Kongen 1580.

Vester Vrøgum var 1662 7 Gaarde, hvoraf 1 øde, 2 øde Boel og 3 Huse.

Øster Vrøgum 5 Gaarde, 1 Boel, 4 Huse. Disse Gaarde omtales allerede 1462.

I Fil Sø skal have ligget en Ø, kaldet Troldholm, der blev solgt til Hennegaard paa den Betingelse, at der svaredes 80 Læs Ildebrand.

I Markbogen for Aal Sogn 1687 skrives: »Vester Vrøgum, Ho Huse, Troldholm, Øster Vrøgum har ingen

Overdrev videre end som Lyng-Heden, som ligger østen og sønden for Byerne saa og i Sandklinterne, og visse Steder, som til Fællig udlægges, haver ingen Skov eller Gjærdsel, ingen Tørvemoser, men maa hjælpe dem med Lyng. Lommerager bestaar af hvid Flyvesand og drives: 2 Aar med Byg, 1 Aar Rug, Hvile i 4 Aar.«

Heraf kan man se, at Klitterne i Vrøgum havde samme Beliggenhed den Gang som nu.

I den Tid brugtes Diger og Saaning af Klittagfrø til at dæmpe Sandflugten med. Man kan vanskelig tænke sig, at disse Foranstaltninger kunde gøre stor Nytte i den Tids opblæste Klitter; ikke desto mindre blev disse Midler anvendte lige til 1777. Den 22. November dette Aar skriver Ejeren af Hesselmed, C. Hansen, til Inspektionen for Landvæsenskommissionen, at efter de Erfaringer, han har gjort, er saavel Diger som Saaning af Klittagfrø uden Nytte til Sandflugtens Dæmpning; men han foreslaar Plantning af Klittag. Det har i 20 Aar været anvendt i bemeldte Sogne, og Resultatet heraf er blevet, »at man nu saavidt er avanceret, at alle store og farlige Sande i bemeldte Sogne (Aal, Oxby og Ho) staar vel bedækket med Halm i god Grøde.»

Samme Aar fremkom Forslag til Klitternes Inddeling. Man maa heraf slutte, at C. Hansen paa egen Haand har gjort sine Erfaringer med Hensyn til Klittagplantning; men at de førnævnte Foranstaltninger skete efter Ordre af Landvæsenskommissionen.

I Aaret 1808 opgiver Sandflugtskommissionen Klitternes Størrelse i Grærup, Børsmose og Kjærgaard til 3293 Td. Land og Heden samme Steder til 2864 Tdr. Land.

De enkelte Klitters Størrelse angives saaledes: Kjærgaard Sande 4500 Alen lang og 2700 Alen bred. Bjærgstrækningen sønden for disse 3800 Al. lang, 1500 br.

Bjærgstrækningen sønden for disse 3300 Al. lang, 700 br.
do. Doverbjerg 1400 — 200 -
Havbjergene sønden for disse 1800 — 900 -
Rævebjerge, ikke, som Generalstaten kalder det, Revls-
bjerge 2100 Al. lang og 700 Al. bred.

En Sammenligning mellem Generalstabens Kort over Aal Sogn fra 1876 og Matrikulkortene fra 1793 viser, at der er foregaaet nogle, om ikke betydelige Forandringer i Klitternes Udstrækning og Beliggenhed. Langs Skellet mellem Aal og Henne gaar nu en samlet om end smal Klitstrækning. Medens der i 1793 var lutter Hede mellem Hvidornbjerg og Gyllingbjergene, er her nu ogsaa en Klit, nemlig mellem Engdalsbjerg og Rævedalsbjerg. Den store Hedeslette, som nu findes mellem Rævebjerg og St. Lønklint, ikke Løvklit, var den Gang i Sandflugt. I den mellemliggende Tid er Sandet herfra altsaa blæst ud til Siderne, der er blevet højere, men forøvrigt har det samme Omrids som den Gang. Tudal Flaske var i 1799 2200 Alen lang og 350 Alen bred, medens den nu kun er 1600 Alen lang 300 Alen bred. Havklitten er altsaa vandret 500 Alen mod Øst siden da. Østsiden er uforandret, ligesom den Gang 1000 Alen for Vejen mellem Henne Mølle og Kjærgaard. Dødemandsbjerg laa i 1793 200 Alen inde i Heden, medens det nu ligger 200 Alen inde i Klitten, der altsaa har vandret 400 Alen mod Øst i de sidste 70 Aar. Vejen mellem Kjærgaard og Henne følger nu langs Sydsiden af Klitterne og danner disses Begrænsning, medens den 1793 gik i lige Retning 150 Alen syd for Klitten. Klitternes Østside har kun forandret sig lidt og maa altsaa have været godt tilgroet for 100 Aar siden. Fæborgsø var i 1793 en udpræget Sø, med skarp Begrænsning og laa lige øst for Klitten,

medens den nu ikke mere har Karakteren af Sø. Den store Slette, som nu ligger syd for Aalbæk, langs Havet, var den Gang betegnet som Klit. Mussø og Langsø var tidligere ved at gaa sammen, medens de nu er 600 Alen fjernede fra hinanden. Afløbet fra disse Søer, Aalbæk, har den samme Beliggenhed som i 1793, nemlig 200 Alen øst for Klitrækken, hvilket beviser, at Østsiden af Klitterne ogsaa paa dette Sted har været godt tilgroet i 70 Aar.

Med Hensyn til Klitterne i Vrøgum, saa har disse i de sidste 70 Aar ogsaa foretaget Vandringer og dermed forandret de mellem Klitterne liggende Heders og Agres Omrids. Lommerager var den Gang omtrent 1000 Alen længere end den nu er, Barnsø laa i 1793 kun 200 Alen fra Klitten, medens den nu er 600 Alen derfra, der er altsaa blæst Sand bort fra Klitternes Sydside, der har lejret sig længere øst paa, hvor Klitten nu gaar betydeligt længere ned mod Vejen mellem Vrøgum og Aal Kirke end den Gang.

Storeklits Østside har den samme Beliggenhed nu som for 70 Aar siden, men Vestsiden laa 800 Alen længere mod Vest end nu og gik mere ud i en lang Spids, der efterhaanden er blæst øst paa og højnet Klitten; men altsaa ikke er naaet helt over paa dens Østside. Alle de smaa Søer, der findes mellem Aal og Grærup, har samme Udstrækning som for 70 Aar siden. Stibjerg, vest for Hellesø, og Klitpartiet vest for Gaasesø er ikke afmærket paa Martrikulskortet og maa vel have været af ringere Udstrækning og Højde end nu.

Oxby Sogn.

O. Nielsen skriver, at der uden Tvivl ikke altid har været Klitter og Flyvesand i Sognet, og at man under-

tiden finder Træstubbe i Strandkanten og under Sandet. Oxby Sogn var til ved Midten af det 14. Aarhundrede og maa sikkert have været mere befolket end nu.

1791 omtales, at Ribe Domkirke ejede en Gaard i Vejrs og en i Ho og en Eng i Oxby. Ole Worm skriver, at »i 1638 ligger i Oxby en Høj, Capelhøj, hvor der fordum stod et Kapel, hvor Folk blev begravede, som endnu denne Dag kan ses, da der ligger mange Meneskeben, som af den grimme og forfærdelige Flod 1635, d. 11. Oktober, blev aabenbaret, idet Vandet skylkede Sandet bort. Ligeledes er der et lille Bjerg, kaldet Kirkebjerg. Ulfred Toft vest for Bordrup blev ødelagt.«

Hvidbjerg By er efterhaanden ødelagt af Havet. Hvor i Slutningen af forrige Aarhundrede laa 1 Gaard, er nu det dybe Hav, siden er den flyttet et Par Gange og ligger fra 1858 i Blaavand.

Oxby Kirke skal være flyttet flere Gange formedelst Vand og Sandflugt. 1717 blev den flyttet for Sandflugt, der foresloges en Plads vest for Æggebjerg, øst for Føltoft ved N.-Oxby, men de nordlige Sognemænd fandt sig forurettede herved. Beboerne af Vejrs vilde have den anlagt i Kalles-Marsk, vest for Sandbjergene, der da truede Kirken; endelig bestemtes en Plads lidt syd for dens daværende Plads, og det er vistnok der, at den nuværende Bygning er opført; endnu for mindre end 100 Aar siden maatte den udgraves af en Sanddyng.

Oxby deles i Sønder-, Midt-, Øster- og Nørre-Oxby. Her var 1662 20 Gaarde, 5½ Bol og 16 Huse. Tane 1 Hus. Hvidbjerg 5 Huse. Blaavand 4 Gaarde, 23 Huse. Vandflod 5 Gaarde, 4 Huse. *Vejrs* 10 Gaarde. *Mosevraa* 3½, hvoraf 1 øde, 4 Bol og 2 Huse. *Bordrup* 4 Gaarde, 2 Bol.

Omkring 1660 maa det antages, at der har været

mest Sandflugt i Oxby Sogn. Der findes fra den Tid en Indberetning om, at Sandet løber ind i deres Gaarde. Her var Klitterne altsaa ikke i den samme gode Tilstand som i Aal Sogn, det er i det hele taget kun faa Steder her i Landet, at man hører, at Sandet saa sent som i 1660 løber ind i Gaardene; noget lignende fandt Sted enkelte Steder i Hjørring Amt. Det er de store Vandrekitter, der her i Sognet har gjort saa stor Fortræd, idet de ikke har mødt nogen Hindring paa deres Vandring mod Øst. Bordrup Sande, der er 8000 Alen lang, er den største Vandreklit, der overhovedet findes her i Landet. Den har vandret 1 Mil mod Øst og har dannet den uhyre øde Strækning, der kaldes Kalsmarkshede. Den sydlige Del af Sognet er opfyldt af mindre Vandrekitter af forholdsvis ringe Højde, der har anrettet mere Skade, fordi Egnen her var bebygget fra ældre Tid, medens Bordrup Sande ikke har anrettet synderlig Skade paa Bygninger, idet den paa Grund af sin Størrelse rimeligvis har afskrækket Folk fra at tage Ophold i dens Nærhed.

Præsten skriver 1651: »Oxby Sogn er fuld af Vand fuld Jord beregnet fra Schøtstorp Vaad (ikke Skjødstrup) indtil søndre Side af Udibor (Hvidbjerg) beboes af nogle fattige Fiskere, der har faaet deres Eng fordærvet af Sand, og formedelst Fiskeriets daglige Afslag forarmes.«

Først i 1661 faar vi af Matrikulsbogen nærmere Besked om Sognets Tilstand. Om Oxby Sogn skrives: »Denne formeldte By er meget fordærvet af Sand, saa deres Engbjerring fordærves, dog staar de for deres fulde Landgilde, som ej haves.«

Til Matrikullen for 1661:

»*Węjrs*. Sognepræsten Hr. Michael kan paa Præstegaarden, han paaboer, saa Rug 7 Tdr., Byg 7 Tdr., Hø

26 Læs. Formedelst bemeldte Kalds Ringhed er ham til Underholdning af kgl. Majestæt givet en Anneksgaard, som findes udi Ho og Oxby Sogne, som fra Arrilds Tid har født hans Formand og hannem. Haver ellers ingen Aksidenser, uden det Ringe han nyder af Fiskerne bag Sandene ved Havet.

Til forbemeldte By er ingen Ret Ager-Mark som til andre Byer, at man kunde Navn give, Indtægter eller Vang; men enhver af forskrevne Mænd have snart al deres Jorder for sig selv adskildt og indlagt i Skifter og smaa Marker, uden en Del Steder, som ligger i Flæng med hinanden, saa derfor i Forretningen med Maal og Taxt Specialiter findes opført.

Boelshuse, Landgildehuse. Forbemeldte Byers Mænd ernærer sig ikke alene af deres Agre og Eng, men og af Fiskeri. 3 store Søer have de og inden deres Markskjæl beliggende, hvorudaf de have Fisk, som Gedder, Aborrer, Aal og Suderne, og i forbemeldte 3 Søer samler der sig en Strøm, som løber udi Vesterhavet. Tørvemose have de ingen af; men kunde til Lyngslet have det fornødne Lyng. Fædrift have de vesten og norden Byen, som bestaar udaf Lyng og Halm paa Sandbjergene og Græs paa Grønningerne.

1687. Wejrs By, beliggende i Klitterne, der bruges 1 Kjærv Byg, 1 Kjærv Rug, 1 Kjærv Havre, Hvile i 3—4 Aar, og de have nogen Næring af Fiskeriet fra Oxby, ikke des mindre, eftersom de ligger langt fra Havet, ungefær 1 Mils Vej, deres Jord er af Sand beskadiget, eragted samme Consideration forond, undtagen Nr. 5, hvis Jord er ringere end de andres, og derfor eragted allerværst.«

Da der kun er $\frac{1}{2}$ Mil fra Wejrs til Havet nu, er det

rimeligt, at Sandene har gaaet længere vest paa den-gang, og det er ogsaa rimeligt, at det Sogn, der har ligget, hvor Havet nu ligger, ikke er forsvundet paa en Gang, men lidt efter lidt, og der endnu i 1660 fandtes Klitter der, hvor der nu er Hav.

Om Oxby skrives i Martrikulsbogen 1661:

»Deres Fædrift have de vesten og norden omkring iblandt Sandbakkerne, bestaar ðmest af Lyng, Halm og nogle Græsflader. Sognet er et Sand og Vandtfuldt Sogn der omkring, hvorpaa Flyvesand gør stor Skade paa dens Agre Tid efter anden, da Sandet det flytter sig, saa at de have maattet flytte baade Hus og Gaard, saa vel som Kirken for nogle Aar siden.«

1687: »Oxby er en liden By, liggende ved Vesterhavet, bygget i Klitterne. Dens Agerjord er af Sand meget beskadiget og ofte saaledes foresindes, at den til Sæd er udygtig. Deres bedste Næring have de af Fiskeri.«

Som det ses heraf var der stærk Sandflugt i Oxby paa den Tid, idet Agrene stadig beskadiges, og Gaardene har været flyttede. Ogsaa Mosevraa, Boels-Huse og Skade-Huse led den Gang Skade af Sandflugt, hvilket beviser, at Bordrup Sande alt da havde sin nuværende Beliggenhed. Der skrives herom i Martrikulsbogen for 1687:

»*Borrup* By bestaar af nogle Vaaninger ved Klitsiderne, som have en ringe Del Næring af Fiskeri. Deres Agerjord er ikkun helt ringe, som er af Sanddyngerne beskadiget, bruges ellers med 1 Kjærv Byg, 1 Kjærv Rug, 1 Kjærv Havre, Hvile i 3 à 4 Aar.

Mosevraa, *Bolse-Husse*, *Skade-Husse* have ingen Tørveskær, men have Lyngslet imellem Sandbankerne. Deres Fædrift ligger vesten og synden Byen, bestaar udi

Lyngslet og nogle grønne Pletter iblandt høje Sandbanker.

Mosevraa By. Deres Jord bestaar af Sand, er lidet Muld paa, eragtes for skarp, undtagen Nr. 658, som eragtes for ond.

Øster Bredmosegaard have af Tørvemose intet; men kunde af Tørv og Lyngslet have en ringe Del udi deres Mark, og noget købe de i andre Sogne.

Til Tider have de stor Skade af Sandflugt, og lider ogsaa af den store Vandflod, der til Tider kan gøre stor Skade paa deres Marker og Eng. Deres Fædrift have de iblandt Sandbjergene.*

I 1661 omtales intet om, at Ø. Bredmose led Skade af Sandflugt; men i 1681 omtales, at den til Tider har stor Skade deraf. Det er rimeligvis nogle Sandklitter som ligger lige op mod Byen, der er kommet i Bevægelse.

Først i 1801 faa vi nøjagtige Oplysninger om de enkelte Klitters Størrelse.

Mosevraa: Niels Hansens Bjerge 1300 Alen langt og
700 Alen bred,

Gode Bjergene 1000 Alen langt og 300
Alen bred,

Store Borrup Sande 5700 Alen, nordre
Side 800 Alen, Midt-Bredde 1800
Alen.

Navnet er rimeligvis Borrup og ikke Bordrup, Udstrækningen passer til Dels endnu, saa at Klitten ikke har flyttet sig øst paa i de sidste hundrede Aar.

Bordrup: Bordrupbjergene 2200 Al. lang, 200 Al. bred,
Tavlebjergene 1400 — — 250 — —

Disse sidste er nu kun 4—500 Alen lange; men strakte sig paa Martrikulskortet helt hen til Bordrup

Sande, og er altsaa i den mellemliggende Tid blevet tilgroet med Lyng.

Vejrs: Højbjergene 900 Alen lange og 200 Alen brede,
 Sügelbjergene 1100 Alen lange og 300 Alen br.,
 Havbjergene fra Aalestrømmen til Skællet
 8000 Alen lang og 2500 Alen bred,
 Fra Havbjergene østen, hvori Rævebjergene og At-
 bjerge, 2000 Alen lang og 500 Alen bred,
 Store Felsing Knolde 2600 Alen lang og 1500
 Alen bred,
 Kirkebjergene 2000 Alen lang og 70 Alen bred.

Alle disse Klitter har undergaaet en Del Forandringer i Aarenes Løb. Mellem Ringbjerg og Sogneskallet var en sammenhængende Række af Klitter; medens der nu findes flere Sletter derimellem, deraf endog en paa over 3000 Alens Længde og 600 Alens Bredde vest for Artbjergene, strækkende sig nord paa til Aalestrømmen. Derimod var Langslaade 300 Alen længere den Gang end nu, men 400 Alen smallere. Vestsiden af denne Slette ligger paa samme Sted nu som for hundrede Aar siden, hvoraf det fremgaar, at Havklitten var godt tilgroet, medens det er den øst for Sletten liggende Sandklit, der har flyttet sig 400 Alen mod Øst ind i Kallesmarsk.

Fra Langslaade-Rende strakte Klitten sig for hundrede Aar siden i en uafbrudt Rækkefølge til Blaavandshug uden mellemliggende Sletter, medens der nu overalt er langagtige Hedestrækninger mellem Klitterne.

Blaavand: Bjergene fra Hvidbjerg til Hukken til
 Rifthorn 4500 Al. lang, 1200 Al. bred,
 Havbjergene 3800 — — 2000 — —

Klitterne mellem Vandflod, Oxby, Hvidbjerg og Blaa-vand har fuldstændig forandret Karakter siden 1793, idet de fleste er blevet smallere og altsaa har givet Plads for mere Agerjord og Hede. En Undtagelse herfra gør den Klit, der ligger nord for St. Oxby, der den Gang var Agermark.

Ho Sogn.

Herom skriver O. Nielsen:

»Sognet er kun lidet, og det meste er Flyvesand og Klitter. Hartkornet var 1662 72 $\frac{1}{2}$ Tdr., nu (1866) 67 Td. Den største Del er Halvøen Skallingen, en ubeboet nøgen Halvø. Det paa Kortet anførte Hobo Dyb bruges kun om det Vand, der strækker sig imellem Skallingen og Langlig. Ho By, der deles i Nørballe med Møllertorp, Sønderballe med Sønderside og Vesterballe. Sønderside var i 1662 ikke Skallingen, men den sydlige Bred af den Halvø, hvorpaa Ho ligger. Paa Meyers Kort fra Midten af det 17. Aarhundrede staar her nogle Huse, kaldede gammel Sønderside.

Langlig, 1548 en Ø i Hjerting Bugten, har 7 Huse. 1688 udsiges: »Ved Vesterherred er et Fiskerleje og en Havn kaldet Langleje, som aarligen baade af Fremmede og andre er blevet besøgt; men i Mandsminde har intet heraf været at se end Grundvand og store Sandbjerge.« At der har været Fiskerleje ses af kgl. Brev 1563, hvorved det paalægges Fiskerne paa Fiskerlejerne List, Søndre Rømø, Manø, Fanø, Langlig om aarlig at give Ribe Hospital en Lod af den Fisk, de fangede en Dag om Aaret mellem 1. Maj og Pintse. 1653 vilde Strandby Mænd ikke give denne Afgift af deres Enerskib, fordi Langlig da var øde; men dømtes

paa Tinge dertil. 1548 forbødes det dem, der fiskede ved Fiskerlejerne under Vesterlandsside i Ribe Stift, deriblandt paa Langelig, at sælge deres Fisk til Udlændinge, da de dog købte det meste af deres Fiskereds- skaber i Ribe, Varde og andre Købstæder i Nørrejylland, ti ellers vilde der blive mere Dyrtid end tilforn.

Kirken er omtrent 1450 flyttet til det Sted, hvor den nu staar, idet der af Indberetningen til Ole Worm 1638 fortælles, at den for omtrent halvtiende Snes Aar siden er flyttet fra Kirkebjerg, sandsynligvis det paa Nørballe Mark, nord for Byen; ti Kirkebjerg ved Ø. Bredmose er jo udenfor Sognet.

1702 indgav Jens Ho Ansøgning til Kongen om sine Kaars Forbedring, og han skildrer Tilstanden som sørgelig. Præstegaardens Jord var meget ødelagt af Sand og Vand, der var ingen Annekspræstegaard; men der ydedes kun 4 Sldr. aarlig for nogle fra Sands og Vands Ødelæggelse tiloversblevne Agre og Engstumper, som en Hospitalsbonde havde i Brug; den rette Præstegaard, kaldet Bredmose Præstegaard, var bleven tillagt Præsten af Kongen 1555, men er »forvildet og med Uret forkommen«, besades da af 3 Bønder, der var Tjenere til Lars Tarm i Varde, Præstegaarden var ufri, men formedelst Præstes kaldets Ringhed har Præsten maattet tilegne sig en øde Bondenæring og deraf give Landgilde, som andre Bønder, hvilken var henlagt til Ryttergodset. Han fik en ringe Korntiende, da Kornsæd og Avling var ringe i Sognet.«

I 1638 nævnes Byen Ho, der deles i Nørballe med Mölleterp, Sønderballe og Vesterballe. 1662 var Ho By 18 Gaarde og 16 Huse. Almoseterp 2 Huse, Vester Bredmose 1 Gaard. I Matrikulsbogen for 1661 skrives:

»Hold Sogn, beliggende sydvest i Klitterne, hvis

Agerjord og Engbund af Sanddyngerne er meget beskadiget. Jorden, som bruges, giver 1 Kjærv Byg, 1 Kjærv Havre, bestaar af Sand og lidt Muld paa hvid Sand. Besiddernes bedste Næring bestaar af Fiskeri, og en Del have smaa Skibe, de fare med paa Holland og Hamborg med sorte Gryder, og undertiden med Korn og Fedevarer, som de lade sig fragte bort med af andre Byers Borgere.

Nr. 11 og 12 er Præstegaarden og en øde Gaards Jord, som i mange Aar og længere end nogen af de, som nu lever, kan mindes været brugt.

Vester Bredmosegaard lider væsentlig Skade af Sanddyngerne, som ligger uden for Gaarden.

Deres Fædrift have de norden og vesten og sønden Byen iblandt de store og mange Sandbanker, som er begroet med Halm og en Del Lyng, der udi blandt er en ringe Del grønne Pletter. Ellers beklager samtlige Bymænd sig over, at deres Land er sandfuldt og vandfuldt, saa deres Agre og Mark aarligen bortskylles af Vandfloderne og ødelægges derefter af Flyvesand.

Tørvemose have de ikke, men kunde Tørv og Lyngslet have en ringe Del af udi deres Mark, og noget købe de i Aal Sogn. Deres Marker lider til Tider stor Skade af Flyvesand.

Vester Bredmose lider til Tider stor Skade af Flyvesand og kunde ogsaa en Del Skade af vester Vandflod lide, som overskyller deres Ager og Eng. Kvægdriften have de og østre Bredmose med hinanden.«

Man faar heraf et godt Billede af Tilstanden paa den Tid i Ho Sogn. Klitterne var allerede den Gang vest og sønden for Byen. Da det imidlertid kun er til Tider, Byen lider Skade af Sandflugt, maa man antage, at Klitterne dog var nogenlunde i Ro, og næppe var i

Bevægelse, hvilket dens halvmaaneformige Grundrids ellers tyder paa, at de har været i mange Aar. Der tales jo ogsaa om, at Klitterne, hvor de har deres Fædrift, er godt begroet med Halm.

Ellers høres intet om Sandflugten i Ho Sogn, førend Klitternes Kommissionsforretninger begynder Aar 1793, her nævnes Skalling Knolde som 1800 Alen lange og 750 Alen brede.

Boldbjerg, Jens Jessens Toft, Rødding Tofts Sande og Lipbjerge har alle den selvsamme Beliggenhed, som for hundrede Aar siden.

Det var først omkring 1721, at Bestemmelse om at plante Klittag blev almindelig indført i disse Sogne, idet C. Hansen paa Hesselmed foreslog dette i en saalydende Betænkning:

»Underdanigst Betænkning angaaende Sandflugten i V. Herred 1771:

Da man først blev opmærksom paa den ubodelige Skade, Flyvesand anrettede her i V. Herred, i Særdeleshed i Oxby Sogn, samt Midler derimod at finde, blev allerførst begyndt med at opkaste Diger i Formening det flyvende Sand ved dem maatte standses og de nøgne Sanddynger ikke forflyttes længere fra Vester til Øster; men vestre Vinde, der er her i Foraar og Efteraar meget stærke, fyldte snart Digerne med Sand og gjorde alt det Arbejde unyttigt, der i Haab om Forbedring var anvendt. Hvert Aar blev opkastet Diger, og hvert Aar blev de under Sand begravede. Man føjede da hertil et andet Forsøg, som bestod i at besaa Sandene med Frø af Klittag eller Halm, hvormed i nogle Aar blev continueret, indtil Erfarenhed lærte, hvor utilstrækkelig saavel Diger som Besaaing blev til Sandflugt at forebygge.

Det nægtes ikke, at paa lave Steder kan det være til Nytte at saa Helm Frø; men paa høje Sandbjerge, som Bordrup og Baun Sande i Oxby Sogn bestaar af, maatte ved vesten Vinde saavel Frø og Vipper tilligemed Sandet bortføre. Sandene er altsaa aarligen flyttet sig længere mod øst paa til Byens og Ejendommens Undergang, allermest Sandets Formerelse og Flugt har sin Oprindelse fra Vesterhavet.

Efter at disse to Midler uden nogen betydelig Nytte vare anvendte, fandt han paa det tredie og nu brugelige Middel til Sandflugtens Dæmpelse, nemlig, at oprykke Halm paa visse udviste Pladser, hvor Sandflugt ej er at befrygte, og igen at plante disse Helme paa bar og nøgen Sandflugtsteder. Denne Plantning foretages aarligen af dertil paalagte 5 Sogne, under Opsigt af Landinspektøren midt i Oktober, som den belejligste Tid for Bonden, der da har sin Rugsæd lagt. Hullerne graves i Sandet $1\frac{1}{2}$ Kvarter dybe, og mellem hver maa være 1 Alen i Kvadrat, da i hvert Hul nedsænkes saa stor en Busk af Halm, som man kan fatte inden i Haanden, hvorefter Hullet fyldes med Sand og trædes fast.

Ved saaledes over i 20 Aar at fortfare med ene og alene at plante, er man nu saa vidt avanceret, at alle store og farlige Steder i ovenbemeldte Sogne staar velbedækket med Helme og i god Grøde.

Til at konservere og forbedre Klitterne og formindske dette aarlige Arbejde bør Klitterne fredes for Kreaturer, hvorfor der paa 3 Aar er ansat 11 Tilsynsmænd forsynet med skriftlig Instruks, hvorved de forpligtige sig til at agte og tilse, at ingen afskær eller plukker Helme, ligesom og at optage eller til Mulkt antegne alle Slags Kreaturer, som i Sandklitterne enten maatte gaa uden

Hyrde eller og findes paa og omkring ved Sandflugtssteder.

I nogle Aar er hverken falden Mulkter eller Angivelse sket, hvoraf man ikke uden Grund slutter, at Tilsynsmændene se igennem Fingre med deres Sognemænd og holde al Ting skjult for Landinspektøren. I den Hensigt er det mit underdanige Forslag, at der af Hs. Excl. Stiftamtmand Levezau maatte beskikkes en Klitfoged for hver af bemeldte 3 Sogne, der lønnes med de indkomne Mulkter og Frihed for Ekstra-Skat, samt Frihed for Udskrivning til Kongens Tjeneste.

Hesselmed, den 27. Nov. 1771.

(C. Hansen.«

Fanø.

»1633. Klage fra Sønderho paa Fanø over Sandets Ødelæggelser.

1637. Det Øland Sønderho paa Fanø var for nogle Aar siden vel ved Magt, men paa nogle Aar tog Fiskeriet meget af, hvorved Beboerne blev meget forarmede og formedelst idelig Stormflod og Sandknog er nu 48 Ejendomme med Grund, Bygning og Boested aldeles ødelagte, som er $\frac{1}{3}$ af Landet, de to andre Parter beboes endnu, men Jorden er overløben med Sand, og næsten øde. De søge om Eftergivelse af Landgilder 48 øde Steder, hvilken endnu kræves efter de gamle Jordbøger.«

(Top. Saml. Fanø 8. 2—3.)

Som det fremgaar heraf er det i en forholdsvis sen Tid, at Sandflugten begyndte paa Fanø i Modsætning til andre Steder i Landet. Ved den Tid bevilgede Kristian den 4. daværende Sognepræst i Sønderho aarlig

at oppebære Kongetiende af Tjæreborg Sogn, efterdi Sønderho er en Udø, som er meget Sand paa, hvilket fordriver og fordærver Kornsåden der paa Landet.

1637 har samme Konge givet Bønderne paa den By Sønderho i Riberhus-Læn, som formedelst skadelig Stormflod og Sandknog er geraadne i Armod, Lindring i deres aarlige Landgilde. Men paa østre Side af Landet er gode Marskenge og godt Agerland, hvilket, naar det hviler, bærer overmaade skøndt Græs og mest hvide Smærler, som Beboerne, saa vidt de ej slaas, betjene sig af med største Sparsommelighed til deres Kreaturers Tøjring.

I 1661 indberetter Præsten, »at Sønder og Nørhaa Sogn paa Fanø svarer intet, da Sognene aarligen fordærves af Sandknog. Vinterrug saas der intet af paa Landet. Præstegaardens Mark, som ligger sønden for Kirken, til hvilken var 6 Agre, hver Ager 160 Fod lang og 70 Fod bred, forringes aarligen.«

Sandflugten har efter alt at skønne raset stærkest paa Fanø i de hundrede Aar mellem 1560 og 1660. I 1573 bevilger Kong Frederik II Sognepræsten paa Fanø, Hr. Søren Trugelsen »at være fri for Sandfred at give af halvandet Skib, som han selv om Aaret udreder til Søs, efterdi hans Ejendom meste Parten af Sand var fordærvet og en stor Del af Bøndernes Ejendomme af Sand ødelagt, saa han ikke kunde have enten Avl eller Tiende, som *andre Præster før hannem.*«

Da man skulde tro, at de foregaaende Præster havde klaget over Sandflugtens Ødelæggelse, hvis der var Grund dertil, kan man heraf slutte, at Sandflugten har været uden videre Betydning paa Fanø førend 1571.

Efter at Klitterne omkring Aar 1800 kan siges at være bragt i en saadan Stand, at større Ødelæggelser formedelst Sandflugt ikke længere kunde befrygtes, henledtes Opmærksomheden paa andre Dæmpningsmidler, der kunde forhindre Klitterne i at blæse op. Tanken blev ret naturlig fæstet paa Træplantning; hvis en saadan kunde lykkes i Klitterne, vilde disse for evige Tider være sikrede. I Aaret 1815 blev der anlagt 5 smaa Plantager i Thisted Amt¹, medens der først i 1820 blev anlagt en Plantage i Ribe Amt af Sandflugtskommissionær Vistesen. Denne blev anlagt i Læ af Klitbakkerne i den vestlige Ende af en fugtig Slette i Bordrup Klit, lidt nord for Oxby Kirke. Her er — rimeligvis ved Saaning — bleven kultiveret Rødgran, Birk, Lærk, alm. Fyr og Bjergfyr.

Medens de førømtalte smaa Plantager i Thisted Amt allerede i 1835 var uden Betydning og nærmest maa betragtes som mislykkede, var det modsatte Tilfældet med Bordrup Plantage. Her var Træerne, som altsaa var 14—20 Aar gamle, indtil 3 Alen høje, men fortrykte af Vestenvinden. Fyrrene var i bedst Vækst. Resultatet af denne Plantningsvirksomhed blev dog, at man blev enig om, at Træplantning ikke kunde træde i Sanddæmpningens Tjeneste, og ved kgl. Resolution 1842 blev de omtalte Plantager helt fritagne for offentligt Tilsyn eller Fredning og tilbudte Amterne. Som Følge heraf er alle disse Plantager forsvundne paa Bordrup nær; og dennes Udseende gav Haab om, at Træplantning i Klitterne kunde lykkes.

Det var først i Aarene mellem 1850—60 at den egentlige Træplantning af Klitterne begyndte i større

¹ Disse og efterfølgende Oplysninger efter J. P. Bang: »De nord- og vestjydske Klitters Beplantning«.

Stil og under en Klitinspektørs Tilsyn. Foruden den lille Plantage i Bordrup var der andre Steder af private Folk gjort Forsøg med Træplantning af Bjergfyr, østerriksk Fyr og Hvidgran, og de her nævnte Træsorter er senere overalt blevet benyttet i Klitterne.

I 1853 opfordrede Ministeriet Kammerherre Riegels til at anstille Plantningsforsøg i Klitterne og Heden, og der blev bevilget 3200 Kr. hertil. I 1853—54 blev bevilget 1600 Kr. alene til Plantning i Klitterne og i 1855—56 2000 Kr., og hermed er Begyndelsen gjort til Statens regelmæssige Tilskud til Klitplantningen.

For Ribe Amts Vedkommende blev der indtaget et Areal af 8 Tdr. Land i Bordrup Klit. Paa dette Sted er der allerede i 1851 bleven udplantet nogle Skovfyr, Rødgran, Lærk, Birk og El i en Lavning mellem Klitterne, »Ulveslaage« kaldet. Denne Omstændighed førte Riegels til Bordrup, og yderligt opfordredes han til at vælge denne Lokalitet derved, at han her traf Interesse for Plantning hos et Par Mænd paa Egnen, nemlig Proprietair Stokholm til Hesselmed og daværende Klitfoged P. Hansen i Bordrup.

I Bordrup Klitter blev Plantningen først paabegyndt 1854, her var ogsaa det første Sted, der blev anvendt Lyngdækning af Klitter i større Stil. Først ved Klitoven af 29. Desember, hvor det blev tilladt at ekspropriere Arealer til Klitplantning, kom der mere Fart i Sagerne, saaledes blev Plantagen i Bordrup udvidet til 50 Tdr. Land.

I 1857 udplantedes i Bordrup Plantage 7000 Bjergfyr, 1858 80,000 do. og i 1859 120,000 do. Herforuden blev tilsendt Bordrup Plantage en Mængde Pilestiklinger, Stikkelsbærbuske og andre Planter, ligesom der udplantedes en Del Eg, Ædelgran, østrigsk Fyr og Hvidgran.

Om Bordrup Plantages Tilstand 1861 meddeler Klitinspektør de Thygesen, der fra dette Aar har faaet Tilsyn med Træplantningen: »En Mængde Planter er udgaaede eller staar sygelige. Det har vist sig, at Ellen er ubrugelig til Klitkulturen og almindelig Fyr, som paa Skrænter, der vender mod Syd, har staaet frodigt, har været haardt angrebet af Insekter.« At Plantningen i Bordrup har været nyttig som Erfaringsobjekt, fremgaar af de Thygesens Udtalelser. Han siger: »Det er et Held for Klitternes Beplantning i Fremtiden, at der i dette Distrikt, kan opvises Resultater af ældre Plantninger, der maa afvæbne enhver, der nærer Tvivl om et heldigt Udfald. Paa en Skrænt, der vender mod Syd, staar en stor Del 5—7 Aar gamle Planter af alle Slags Naaletræer, især østrigsk Fyr, der har en Højde af 1—1 $\frac{1}{2}$ Alen, og som er i den frodigste Vækst. Paa Højderne af Skrænter, der er meget udsat for Vinden, staar denne Fyr uberørt af denne. Nedenfor denne Skrænt staar ældre Plantninger (Ulveslaage) bestaaende af Gran og Fyr, som i en lang smal Strimmel, langs med en Grøft, staar meget godt, og som i Forbindelse med Plantningen paa Skraaningen giver det hele et Anstrøg af Kultur og frodig Vegetation.«

Fra nu af blev det navnlig østrigsk Fyr og Bjergfyr, der blev anvendt i Klitterne, medens Løvtræplantningerne ophørte, de sidste blev plantede i 1864 i Bordrup. I 1862 blev Bordrup Plantage yderligt udvidet, uagtet de oprindelige 150 Tønder Land endnu ikke var tilkultiverede. Samtidigt anlagdes Planteskoler ved Plantagerne, og Udgiften til disse var for Bordrup Plantages Vedkommende 1200 Kr. aarlig i 1866. Efterhaanden viste det sig, at den østrigske Fyr blev angrebet af en Svamp, saaledes at den gik ud, endogsaa i en temme-

lig fremrykket Alder, hvorfor det i 1875 blev bestemt, at denne Træart fremdeles skulde udgaa af Plantagerne, der i Fremtiden kom til at bestaa saa godt som udelukkende af Bjergfyr. Paa dette Tidspunkt var der beplantet 250 Tdr. Land i Bordrup Plantage, men baade til Nyplantning og Efterbedring var anvendt ca. 30,000 Planter pr. Td. Land, hvilket er en Udgift af ca. 100 Kr. alene til Planter. I 1870 blev Bordrup forøget med 100 Tdr. Land, men Arealet omfattede næsten udelukkende Klitter. Medens Bordrup lige til 1878 har været den eneste Plantage i Klitterne i Ribe Amt, blev der i 1879 anlagt en Plantage ved Blaabjerg paa 1250 Tdr. Land, i 1888 ved Aal paa 1404 Tdr. Land. Senere indtoges yderligere mange Arealer til Beplantning i Ribe Amts Klitter, saaledes at der findes Plantager paa en stor Del af Strækningen fra Nymindegab til Skallingen. Kunde Blicher staa op af sin Grav og atter skue ud fra Blaabjerg, var det et andet Syn, han fik at se. Hans Begejstring over Egnens vilde Karakter vilde næppe være saa stor som før.

Der er faa Amter, der har undergaaet saadan Forandring som Ribe Amt, hvor større samlede Klitstrækninger snart hører til Sjældenhederne; hvorvidt Egnen herved er blevet forskønnet er en Smagssag, der kan være forskellige Meninger om; et er imidlertid vist, Ribe Amts Vestkyst er blevet et behageligere Sted at bo paa end forhen; der er skabt Læ for Landbruget, hvilket til syvende og sidst vel maa betragtes som Klitplantningens Formaal. Den tidligere Tanke, at forhindre fremtidig Klitplantning ved at plante Træer i Stedet for, er man kommen bort fra. Den Dæmpning, der skal gaa forud for Træplantning, er saa omfattende og kostbar, at det ikke kan betale sig, naar det kun skal have

til Maal at forhindre en Sandflugt paany, dertil kan man nu om Tider hjælpe sig paa anden og billigere Maade. Det Sløseri med Arbejdet i Klitterne, der fandt Sted i tidligere Tid, er ved at forsvinde, nu kan der bestilles det dobbelte for de samme Penge som i ældre Tid; Klitboerne er, i alt Fald i Ribe Amt, paa det rene med, at det ikke lønner sig i Længden at bruge Staten som Malkeko og blot tjene de mest mulige Penge og faa det mindst mulige Arbejde gjort.

Litteratur og utrykte Kilder.

- Jydske Samlinger. 11/8 1554.
 Ny kgl. Samlinger. 1340. Fol. 723.
 Sønder Borch Præstearkiv. 1783. P. A. i Viborg.
 C. Dalgas: Beskrivelse af Ribe Amt. 1830.
 St. St. Blicher: Vestlig Profil af den cimbriske Halvø. 1830.
 O. Nielsen: Efterretninger fra V. Horne Herred.
 Markbøgerne fra de enkelte Sogne. Matrikulskontoret.
 Rambusch: Ringkjøbing Fjord. 1900.
 Jydske Registre. R. A.
 Top. Samlinger. R. A.
 Sandflugtskommissionsberetningen. R. A.
 Pontoppidans Atlas.
 Hertz: Præsteindberetninger.
 O. Worm: Præsteindberetninger.
 Danske Samlinger for Historie og Topografi.
 J. P. Bang: De nord- og vestjydske Klitters Heplantning.

Rumlepotten.

DET må nok have været nyårsaften 1860, at jeg i Valsbøl, Mellemslesvig, hørte en ejendommelig tudende lyd udenfor vinduerne. En hel flok drenge ønskede glædeligt nytår, de havde en »rumlepotte« med, der besørgede akkompagnementet til det ensformige plattyske rim, de afsang. De blev budt ind og måtte gentage rimet i stuen til stor moro for en ung københavnsk pige, der var i besøg hos os. Man kan næsten ikke væрге sig mod at tro, at dette legetøj har en historie, om man kendte den, når det kan oplyses om et lignende stykke, der i England kaldes »a bull roarer«, hvad der vel på anden dansk kan oversættes som »en tyre-brøler«, at det blandt naturfolk rundt om i verden spiller en rolle ved gudstjenstlige møder. Man kan til privat brug lave slig tingest ved at svinge en almindelig lineal rundt om hovedet i et stærkt seglgarn. Dens brølende, snart stigende, snart synkende lyd minder noget om rumlepottens, hvis sædvanlige form er en sort jydepotte eller en syltekrukke; dens åbning er overspændt af et stramt stykke blæreskind, midt paa hvilket er fastbundet et rør, man gnider op og ned ad med to våde fingre. Den bærer i forskellige egne af landet forskellige navne. I Sælland »sotromme« eller »sofedle«, i Jylland foruden »rumlepotte« »brummebuddi-, guffe-, lure-, vokkepote«.

Nyårsaften har børn og unge folk gået med rumlepotten, tudet med den udenfor folks vinduer som akkompagnement til rimet:

»Jomfru, luk æ dør op,
 æ rummelpott' vil ind,
 der kommer en skif fra Holliand,
 det har så goi en vind,
 den skipper vil vi rise,
 den skipper vil vi prise,
 og sæt æ sejl op i æ top
 å gi mæ lidt i min rummelpott',
 halli, hallo, en ævlkag' eller to «

Det er tydelig en omskrivning efter den plattyske original.

I mangel af rumlepotter kan man hjælpe sig ved at gnide med en mursten på muren, eller med en træske på et kridtet fjæl.

Om dette musikinstrument findes i Norge og Sverig, véd jeg i øjeblikket ingen besked om, men det kendes i temmelig vide kredse i Nordeuropa, er brugt fra Dunkerk i Frankrig til Østprøjsen, blandt Friser, i Sønderjylland og Holsten, i Flandern. I Portugal omtales et tilsvarende instrument, kun med den forskel, at man førte en stiv kalkunfjer op og ned gennem en central åbning i blæreskindet. Denne ordning stemmer omtrent med den italienske »cupi-cupi«. I Rumænien bruges en lille tønde, hvis ene åbne ende er lukket med et stramt spændt skind, hvorigennem er ført en snor af hår, som man gnider med harpiksedede fingre.

En så stor udbredelse af et væsentlig ensartet instrument, synes at måtte tyde paa dets ælde. »Tyre-brøleren« har fundet sin historieskriver i den ikke ubekendte Engländer Andr. Lang, rumlepotten venter på sin.

H. F. Feilberg.

Et Par gamle Mindetavler i Ølgod Kirke.

Af Sognepræst J. Richter i Vejen.

..

VORE KIRKEHUSE har i fordums Dage været langt rigere billedprydede end nu. Højaltret med sit Alterbillede holdt ligesom nu sin stille Prædiken for det troende Sind; men foruden dette lyste der fra Koret Hvælvinger og Vægge Kirkegængerne Billeder i Møde, malede paa den vaade Kalkgrund. Langs Kirkens Sider, i halvrunde Indhug («Nicher») i dens Piller stod i den før-lutherske Tid mindre Altre opstillede, indviede til en eller anden Helgen. Den lutherske Kirkerensning brød ganske vist Helgenaltrene ned og lod Hvidtekosten gaa over Helgenbillederne paa Kirkens Vægge; men den var i og for sig ingenlunde billedfjendtlig, blot Billedernes Emne samlede sig om Vorherres og Frelsers Lidelse og Død. Dog var det sjælden med synderlig Kraft, man værnede om det ægte kunstneriske i Kirkens Billeder, og de fleste Prydelser sank efterhaanden ned til aldeles karakterløs Pynt, ja selve Alterbilledet blev mér eller mindre gyseligt Fuskerarbejde. For de tidligere Helgenaltre fik Kirkegængerne en Slags Erstatning i de Mindebilleder («Epitafier»), som nu ophængtes i i Kirkens Kor, forestillende en eller anden afdød Præst

eller ansét Borger, omgivet af sin Familie. Disse Billeder har ofte betydelig kulturhistorisk Interesse: de viser os ganske vist mést Ydersiden af Datidens Mennesker, men stundom kan der dog ogsaa glimte et eller andet ejendommeligt Personlighedstræk frem. Vor udmærkede Kunsthistoriker N. L. Høyen har¹ gjort opmærksom paa en ret ejendommelig Udvikling i disse Billeders Fremstilling af Mennesker: medens Billedets største Del oprindelig indtoges af et bibelsk Emne, hvortil de afdøde saaes i Forgrunden som grebne Tilskuere, saa blev i Løbet af det 17de Aarhundrede Portrætterne mér og mér det fremtrædende paa Mindebilledet, medens det bibelske svinder ind til kun at sees som et Luftsyn i en fjern Baggrund, indtil det tilsidst helt forsvinder. Det er Menneskets Trang til at hævde *sig selv, sin egen* Personlighed, ogsaa i Gudsforholdet, der her ligger bagved, i Modsætning til den middelalderlige Hensynken i den gudelige Stemning, hvor Personligheden hélt viger til Side for det helliges Aabenbarelse.

Det er et saadant kirkeligt Mindebillede, vi her vil fremlægge for vore Læsere; uagtet det næppe er yngre end Begyndelsen af det 17de Aarhundrede, gør det portrætlige sig meget stærkt gældende.

Paa *Ølgod* Kirkes nordre Kormur har Hr. *Søren Jensen*, en af de første lutherske Præster i *Ølgod* og *Strellev* (1556—1606)² ladet ophænge et Mindebillede

¹ Skrifter II, 20. ² Naar han almindelig nævnes som *den første* lutherske Præst i *Ølgod* og *Strellev*, beror det dog sikkert paa en Fejltagelse. I 1556 havde Biskop Hans Tavsén en Strid med Hr. Niels Persén, *forhen Kapellan i Ølgod* (Ny kirkehist. Saml. III, 313). Har der altsaa før 1556 været en Kapellan, maa der vel ogsaa have været en Sognepræst.

af sig selv med 2 Hustruer og 17 Børn. Staar man overfor det, kan man komme til at tænke paa et godt gammeldags luthersk Præstehjem, hvor Hustavlens gode Raad blev fulgte, saa store og smaa fulgtes kønt ad, men hvor da ogsaa Fader og Moder har været saa hellige Personer for Børnene, at deres Villie har uden Indskrænkning været Børnenes Lov i ét og alt: saa pænt og som trukne paa Snor knæler de smaa ved de oprejststaaende Forældres Fødder. At der er Andagt over dem alle, kan vel sees af de til Bøn sammenlagte Hænder hos Præstekonerne og hos Børnene og af den (rigtignok lukkede!) Bønnebog, Præsten holder imellem sine Hænder; men man kan dog ikke frigøre sig fra det Indtryk, at det her *ogsaa* har været magtpaaliggende at fremstille noget andet *ved Siden ad* Andagten: *Personerne selv*, hver med sit Særpræg (naturligvis især for de voksnes Vedkommende).

Midterpladsen i Billedet indtager Hr. Søren selv, en anselig og bred Præstesikkertelse; der er Karakter, Alvor og Djærvhed i hans Ansigts kraftige Træk. Hvad Klæde- dragt angaar, synes han at have holdt paa gammeldags Skik, eller maaske er de nyere Moder paa hans Tid endnu ikke naaede ud til Vestjylland. Haaret er afklippet over Panden efter en Streg; det var ellers i Slutningen af det 16de Aarhundrede blevet Skik at studse Haaret helt tæt af. Pibekraven om Halsen — den bares i hine Dage af alle — er kun lille og beskeden i Sammenligning med, hvad den ellers var paa den Tid; netop ved Aar 1600 naaede den sit Højdepunkt, hvad mægtig Storhed angaar.¹ — Over den pelsbræmmede

¹ *Troels Lund*: Danmarks og Norges Historie i Slutningen af det 16. Aarh. IV, 65. Det er ret ejendommeligt, at mange i Begyndelsen var saa overmaade forbitrede over, at Linnedet paa den



SORRENTINUM
 SORRENTINUM
 NON DEFEVIT AD OPTIMA
 NON DEFEVIT AD OPTIMA

HIC IANUS CUM VIOLENTIA MORIS

MORS SORRENTINUM SORRENTINUM SORRENTINUM
 HIC IANUS CUM VIOLENTIA MORIS
 SORRENTINUM SORRENTINUM SORRENTINUM
 SORRENTINUM SORRENTINUM SORRENTINUM



SORRENTINUM SORRENTINUM SORRENTINUM

ANNO 1586
 ANNO 1586
 ANNO 1586

Vams bærer han en lidt længere Kappe, hvis Ærmer kun naar til Albuerne; det er disse to Klædningsstykker, som i vore Dages Præstedragt er sammenvoksede til ét, saa at de nuværende »Vinger« paa Præstekjolen betegner den gamle Kapperand. Kappen er jo en Del kortere end Nutidens Præstekjole; hin Tids Præster havde ogsaa — trods alvorlige Formaning fra Biskopperne — vist stærk Tilbøjelighed til at følge med Tiden, som gik i Retning af stadig kortere Kappe, men Hensynet til den eneste Lejlighed, hvor Datidens Mennesker *altid* mødte i *lang* sort Kappe, nemlig ved Ligfærd, gjorde det nødvendigt for Præsterne ikke at gaa for vidt igen med at bære *kort* Kappe. Langsomt voksede den da nedad, indtil den ind i det følgende Aarhundrede naaede til Anklerne.¹ Nogen egentlig præstelig *Embedsdragt* er det altsaa ikke, Hr. Søren bærer; et saadant Begreb kendtes endnu ikke i hans Dage.

Den anselige Stilling, Hr. Søren som Ægtemand, Fader og Præst har indtaget i Hjem og Menighed, er ogsaa kendetegnet paa Billedet ved, at Hustruer og Børn ligesom viger ud til Siden for hans værdige Skikkelse. Hustruerne — en ældre og en yngre Kvinde — er stillede paa skraa, halvt vendende sig til ham. Den nonneagtige Dragt, de bærer: Hovedlin, hvid Underkjole, derover lang, mørk, ærmeløs Kappe, har visselig ikke været nogen særlig Præstekone-Dragt, nej det er vist simpelthen deres Ligdragt, — et Vidnesbyrd om, at de

Maade begyndte at blive en synlig Del af Klædedragten. Rent galt blev det, da der ogsaa indførtes pibede Strimler ved Haandleddene: »den Helvedes Ild slaar nu ud af alle Vinduer,« udbryder en forarget Forfatter (Lund: anf. Skr. IV, 62). For saadan gruelig Anke maa dog i alt Fald vor gode Hr. Søren gaa fri.

¹ Lund anf. Skr. 36 f.

begge er døde før Hr. Søren. Hver har sit Kuld Børn knælende ved sine Fødder: den ældre har 10 (7 Dreng og 3 Piger), den yngre 7 (3 Dreng og 4 Piger), alle — pudsigt nok — afbildede i *samme* Alder og hvidklædte (paa én nær, som er sortklædt; et Sagn siger, at han druknede som lille), Drengene kendelige paa de pibede, Pigerne paa de glatte Kraver.

Ovenover Personernes Hoveder, men indenfor Billedrammen, staar malet paa sort Grund et seksliniet latinsk Vers, der lader os se lidt ind i Hr. Sørenes fromme Tanker:

Mixta meæ menti pridem mens coelica finem
 prædixit vitæ non procul esse meæ.
 Hinc toties mesto cecini mea fata supremi
 æthereas animus suspiciebat opes,
 quas nunc per Christi meritum me lector adeptum.
 Munde vale, in Cristi vivere dulce sinu.

I fri Oversættelse kan det vel gengives ved:

»Længe har alt min Gud mig hvisket med Alvor i Øre:
 Sjæl, vær færdig til snart Verden at sige Farvel!
 Ofte klaged jeg da min Sorg over himmelsendt Skæbne;
 Hjærtet fandt Ro ved med Haab opad mod Himlen
 at se.
 Kristus — det vide du, Ven! — har nu mig Himmerig
 skænket;
 Hvilen er sød i hans Favn. Fattige Verden: Farvel!«

Langs Billedrammen staar (man begynder foroven til venstre):

Non dolor est major quam cum violentia mortis
 unanimi soluit corda ligata fide.

Sive igitur vivam seu vitam fata reposcant,
ipse tamen domini portio semper ero; —

paa dansk:

»Ej findes Kvide saa stor som den, naar Menneskehjerner,
bundne ved Troskabens Baand, skilles i Dødsnattens
Gru.

Enten min Dødsstund er nær, eller og paa Jord jeg
skal tøve,
trøster jeg stadig min Sjæl: evig er Herren min Lod.«

Paa det trekantede Stykke ovenover Tavlens Ramme
staar:

H. S. I.

Symbolum

sorbenti, studenti et

tendenti ad optima;

non deerit auxilium dei.

o: »Menneskenes Frelser Jesus!

Mærke

for den, der tørster, tigger, tragter efter det bedste.
Guds Hjælp skal ikke udeblive.«

Endelig paa det brede skabelonformede Understykke:

Qvod mortale mei fuerat, parva hæc tegit urna.

Spiritus ætherea lætus in arce viget.

o: »Alt hvad hos mig kun var Støv, hviler her, sover
sødt under Mulde;

Aanden jubler med Fryd hisset i Saligheds Borg.«

Nedenunder fandtes fire Linier med gotiske Bogstaver,
hvoraf flere var ulæselige; ved Opmålingen blev det —
efter Raadførelse med Dr. Holger Rørdam — til:

Anno 1556 Die Purificationis (o: 2 Februar) bleff Hr. Seufren Jenssen Prest til Ølgod oc Strelloff, oc Døde hand Anno 1606.

Billedet med Indskrift har lidt en Del i Tidens Løb; i 1764 blev det istandsat (paa Understykkets Rand staar: »Dette Epitaphium lod Cancellie Raad og Regiments Skriver Saxesen til Lindberg Renovere An 1764, som Da værende Kirke Ejer«), men en Hovedfornyelse foretoges dog først i de allersidste Aar. Ved nuværende Sognepræst Thyssens varme Interesse for Sagen blev hele den store Tavle indsendt til Nationalmuseet for at oppudses. Prof. Magnus Petersen paatog sig dette betydelige Arbejde i Vinteren 1899—1900. Vel var adskillige Ord paa Tavlen omtrent ulæselige, men ved at raadføre sig med Marmora Danica [af Er. Pontoppidan (1739), om gamle Indskrifter] og med Kirkehistorikeren Dr. Holger Rørdam lykkedes det Prof. M. Petersen at faa Tavlens Indskrifter saa vidt muligt helt fornyede, saa denne Mindetavle er nu at kalde et baade smukt og interessant Fortidsminde.

Om Hr. Søren Jensen i Ølgod vides ellers ikke synderligt, og hans Hustruers Navne kendes slet ikke. Til at underholde en af sine Sønner under Studeringerne var han i sin Tid forlenet med Sneums Sogns Kongetiende, men denne inddroges 1594 igen under Kronen¹. Han var gavmild imod den Kirke, han tjente ved i 50 Aar, idet han 1596 skænkede den dens herlige Altertavle (ligeledes istandsat og oppudset 1899 under Prof. Magnus Petersens Ledelse; nye Alterbilleder af H. Ager-snap) og 3 Aar efter dens Kalk og Disk². Af hans

¹ Rørdam: Danske Kirkelove II, 593. ² Kalken har følgende Indskrift: »Denne Kalck och Desk lod Hr. Søren Jensen giøre til Ølgaa Sogen Kierck Anno 1599.«

Sønner vides 2 at være blevne Præster, den ene som hans Eftermand i Ølgod og Strellev; en tredje Søn, Magister *Jens Sørensen Ølgod* [Zythagathus] færdedes i nogle Aar uden Lands som Hovmester for nogle unge Adelsmænd af Slægten Lunge¹.

I Ølgod Præsteembede fulgte Hr. Søren's Efterkommere efter hinanden, Søn efter Fader, indtil hans Sønnes Søn Hr. *Jens Pedersen Ølgod*, som døde 1695.

Den anden — men billedløse — Mindetavle i Ølgod Kirke, som her skal omtales, er indsat i Kormuren noget til højre for Hr. Søren Jensens Mindebillede. Den angaar et Medlem af Hr. Søren's Efterslægt, nemlig hans lille Sønnedattersøn *Iver Pedersen Hemmet*, som døde i spæd Alder 1633. Forældrene var Hr. *Peder Iversen Hemmet*, dengang Sognepræst i Lønborg og Egvad, og *Anne Hansdatter*, Datter af Hr. Hans Sørensen i Ølgod. Tavlen er af sort Skifer og bærer følgende Indskrift med ophøjede Bogstaver:

D[eo] O[ptimo] M[aximo] S[alvatori]
Mortuus alloquitur parentes:

Hic requiesco nepos magni doctoris Ivari
Hemmetæ a quo dicor jvarus ego,
cujus post obitum merito qvem ecclesia planxit.
Hei mihi non multos fata dedere dies:
exul eram qvondam, nunc incola coeli
sum factus summo prospiciente deo.
Mensibus haud senis natum discedere jussit
sedibus ex patriis me violenta manus;

¹ *Rørdam*: Københavns Universitets Hist. III, 443; *Personalhist. Tidsskr.* IV, 333; 3die Række I, 129; III, 59.

attamen exceptit patriis me finibus actum
 cælestis fautor cælitus hospitio.
 Forte me quæris, mundus cur impius odit;
 iudicio justo Christe relinqvo tuo.
 Sit licet ut dixi odit me meosqve parentes
 crudelis mundi turba maligna, tamen
 miq: meisq: parentibus utiliora dedisti,
 Christe, bonis mundi tu meliora ferens.
 Ducor ad æterni sperata palatia cæli,
 aspectuq: tuo te mihi dante fruor.
 Impius ergo primat mundus, tutore Jehova
 non mihi sive meis mundus obesse potest.

Στοργῆς ἐνεκα posuit

Petrus Ivari Hemmetæus,

qvondam ecclesiae Lønborg pastor nunc a divinæ benignitatis dispensatione ad templum cathedrale Aarhusii symmista et vicarius.

MDCXXXVII

I Randen af Tavlen læses (man begynder til højre):
 Hoc filio suo Ivaro Hemmethæo XV Jul. Ann. MDCXXXIII
 Lønborg præmatura morte exstincto et medio sui et
 parentum osorum in cælestem beatitvdinem deo libera
 tore translato.

I fri dansk Oversættelse kunde hele Indskiften maaske
 gengives ved:

»For den ypperste højeste Gud vor Frelser!

Den døde tiltaler sine Forældre:

Her jeg hviler i Fred, jeg, Iver Pedersen Hemmet,
 nævnet med Farfadere Navn, herlig og vide bekendt
 var han, mens her han leved, den store Doktor i Skriften;
 mange græd ved hans Død, Kirken tabte sin Pryd.

Ikke blev her mig forundt at leve i Dagene mange:

Jorderig maatte jeg fly, nu er Himlen min Bo.

Næppe i Maaneder seks blandt jordiske kære jeg dvæled,
da rev voldsomme Haand mig bort fra fædrene Arne;
hjemløs jeg stod, men da udgik det naadige Kald,
løfted mig op til en Favn, saa øm og mild som en Moders,
al min Kval var forbi, naaet var Himmerigs Havn. —
Spørger du, hvorfor vel Verden med dødeligt Fjendskab
forfulgte

mig og Forældrene to, — Kristus, din Dom give Svar!
Vel er det sandt: jeg led ondt, og Forældrene delte min
Kvide,

Verdens ondsindede Hob mange Slags Kvaler os bød;
men, Herre Krist, af *din* Haand de salige Gaver udvælde,
hvormed os fuldt skænkes Trøst, bedre end Jorderigs Lyst.
Salig drager jeg nu ad Vej til Himlens Paladser,
Herre, dit Aasyn jeg sér, fuldkommen er nu min Fryd.
— Saa lad kun Verden med Haan sin fraadende Galde
udgyde,

Herren vor Gud gav os Ly, ingen kan bryde hans Skjold!

Af Kærlighed satte

Peder Iversen Hemmet,

— forstum Præst i Lønborg, nu ved Guds Miskundhed
Medtjener og Vikar ved Aarhus Domkirke —

1637

dette Minde for sin Søn Iver Hemmet, som ved en alt-
for tidlig Død 15. Juli 1633 blev borttaget fra sine og
sine Forældres Hadere og blev af Gud vor Befrier over-
ført til den himmelske Salighed.«

Det lader sig ikke nægte, at der i denne Jubel over
Saligheden blander sig adskillige bitre Suk, — selvføl-
gelig ikke fra den spæde, men naturligvis fra Faderen,

der har lagt sit halvaarige Barn disse blomstrende latinske Vers i Munden. Hvad vides der da om samme Hr. *Peder Iversen Hemmet*? Som Søn af den stridbare Biskop *Iver Hemmet* i Ribe (og vistnok dennes anden Hustru *Karen Pedersdatter*) var han i en temmelig ung Alder bleven kaldet til Sognepræst i Lønborg og Egvad (omtr. 1629) og skulde som saadan bo i Lønborg Præstegaard. Men i 1631 og 32 sender han gentagne Ansøgninger til Kongen om at maatte flytte over til den Præstekaldet tilhørende Gaard i Udsognet Egvad og dog nyde begge Præstegaardes Herligheder. Han angiver som Grund, at Lønborg er en stor (og urolig) By, nærved Fjorden og derved udsat for Oversvømmelser af Engene, mens Gaarden i Egvad ligger ensomt og roligt og saaledes bekvemt for Studeringer.¹ Dette sér jo meget pænt ud — i en Ansøgning, men der stikker vist noget under. Et Par Aar efter blev han afsat; Grunden vides ikke bestemt, men man kan jo gætte paa, at han laa i Trætte med Beboerne i Lønborg, og at deres Vrede mod ham hidrørte fra, at han i 1629, da Fjenden var i Landet, sørgede for sin og Families Sikkerhed uden at bekymre sig om sine Sognefolk. Her har vi vist Forklaringen til de bitre Ord i Gravskriften om »Hadere«, »Verdens ondsindede Hob« o. s. fr. — Han er vel sagtens i Dagene efter Afsættelsen fra Lønborg med Hustru og Børn tyet til Svigerfaderen i Ølgod Præstegaard; og derved er Mindetavlen over Barneet senere hen bleven indsat i Ølgod Kirkes Væg.

Noget meget slemt kan næppe have været Grunden til hans Afskedigelse, thi 1636 blev han anden residente Kapellan ved Aarhus Domkirke, hvorfra han

¹ Ny kirkehist. Saml, VI, 677 fg.

1639 forflyttedes til Albæk og Voer i Vendsyssel. Der døde han allerede 1644.

Hans Enke, Præstedatteren fra Ølgod, *Anne Hansdatter*. ægtede begge hans nærmeste Eftermænd i Albæk, men overlevede alle sine tre Mænd og døde 95 Aar gammel i 1705; hun var da Moder til 13 Børn, Bedstemoder til 63 Børnebørn og Oldemoder til 90 Børnebørnsbørn.¹ En af hendes navnkundigste Ætlinge var en Dattersøns Søn: den udmærkede og frisindede Retslærde, Generalprokurør og Statsminister *Henrik Stampe* († 1789).²

Det staar for mig, som om det ikke er uden Betydning at føre gamle Fortidsminder — fædrene og dog fremmede i Sprog og Klæder — nærmere til Nutidens Forstaaelse, saa at ogsaa Lægfolk skønner noget af, hvad de har paa Hjerte at sige os.

Af den Tanke er ovenstaaende Linier fremsprungne.

¹ *Wiberg*: Præstehistorie I, 74. ² *Giessing*: Jubellærere III, 468.

Fra Kvægpestens Dage i det 18de Aarhundrede.

Meddelt af Cand theol. J. B. Høyer i Vilslev.

...

EN af de tidligere Præster i Vilslev ved Ribe, nemlig Knud Lang (1744—1781), har gjort nogle Optegnelser om Mærkværdighederne i Vilslev og Hunderup Pastorat, saaledes om det gamle Herresæde Kjærgaard (Ribe-Kjærgaard), der nu benyttes som Fattiggaard. Her gengives ordret et Par senere tilføjede Notitser om Kvægsygdomme.

»Anno 1769.

I dette Aar begyndte den fatale Kvægsygdom igen at grassere her i Egnen paa ny, som 4 Gange tilforn havde hjemsøgt disse Sogne, nemlig allerførst i Aaret 1745, da denne Plage først indkom fra Holsten til Danmark, dernæst Anno 1748, siden 1750, derefter 1763. Samme Sygdom begyndte denne sidste Gang i dette Aar først paa Sneumgaards Mark ved Anledning af en inficeret Kvie, som en Mand af Sadderup havde købt paa Østerkanten, og blev sat i Græs paa Gaardens Mark, hvor den besmittede den hele Flok af mange Snese Kreaturer, hvorefter Sygdommen senere udbredte

sig til Darum Sogn, Hunderup Sogn, hvor fast alle Kreaturerne uddøde i alle Byerne, endogsaa Hunderup By, som hidindtil altid havde været forskaanet, dog gik Hovedgaarden Kjærgaard denne Gang fri, derimod creperede fast alle Kreaturer i hele Egnen, Vilslev Sogn, Fardrup Sogn, Jernved, Gjærding, Ribe og hele Egnen, Sonden for.

Anno 1770.

I dette Sogn grasserede Kvægsygdommen stærkt igen i Hovedsognet Vilslev og paa Kjærgaard i Hunderup Sogn, hvor fast hele Besætningen uddøde. Sygdommen ophørte vel lykkelig om Foraaret, men da den om Sommeren ved en ubekendt Hendelse igen begyndte i Jedsted By efter Højbjergningen og By-Mændene der paa en skødesløs og uforsvarlig Maade lode deres syge Kreaturer gaa iblandt de andre i Bekke¹ og de døde ligge unedgravede, drev Vinden omsider Sygdommen her over til Vilslev og begyndte allerførst denne Gang i Præstegaarden paa et Par Kalve, som stode ude, samt nogle Dage efter i Hans Hansens og Knud Nissens Gaard, som ligger i lige Linje fra Sydvest til Sydøst, hvor Vinden efter al Anseelse havde overbragt den usunde Luft fra bemeldte Jedsted Bekke og continuerede samme Sygdom hele Vinteren igennem indtil henimod Foraaret i næst følgende Aar, da den, Gud ske Tak, ganske ophørte i den hele Egn. I samme Aar blev Kornet² dyrt formedelst Aarets slette Grøde, som dog her i Egnen havde været temmelig god frem for andre Steder i de fleste Provincier: Rugen kostede i Efteraaret alt 15 Mark Tønden, Byggen 10 Mark, Havren

¹ Navnet paa en Eng, tilhørende Jedsted. ² et i Manuskriptet ulæseligt Ord.

1 Rigsdaler, men blev langt dyrere i Foraaret og Sommeren derefter.

Anno 1771.

I dette Aar var meget dyr Tid paa Kornet, da 1 Tønde Rug om Sommeren kostede fra 4 Rigsdaler til 5 Rigsdaler, 1 Tønde Malt 3 Rigsdaler, 1 Tønde Havre 9 Mark.«

(Herefter følger et Par Oplysninger af anden Art.)

På jagt efter brændevinstøj

Ved Søren Alkærsig.

--

DEN 27. marts 1782 var der stort opløb på Askov gade. Consumtionsbetjentene fra Kolding var kommen til byen for at lede efter ulovligt brændevinstøj, og de løjer måtte alle være med til, både mænd og kvinder, ikke at tale om børn og hunde. Betjentene havde heller ikke savnet de opmuntrende tilråb og nærgående spørgsmål, der var gængs ved en sådan lejlighed, — det var de så vant til, de fandt, at det var rimeligt og retfærdigt, og de passede da også deres sager uden at lade sig anfægte af det. Men da de var færdige med undersøgelsen i den første gård og igen var kommen ud på gaden, begyndte stillingen at blive betænkelig. Folk stinlede sammen om dem, skældte dem ud og indtog — efter betjentenes sigende — en så truende holdning, at de ikke turde fortsætte. Og da de endelig kørte ud af byen, blev der sendt endel sten og jordklumper efter dem, hvoraf dog kun en ramte.

Dette fandt den høje øvrighed gik for vidt, og et par måneder efter blev der anlagt sag mod alle de Askov bymænd — en for alle og alle for en. Der blev i den anledning holdt en mængde forhør, der varede fra 12. juni 1782 til 25. februar 1783, — dels på

herredskontoret, dels på herregården Estrup, som Askov hørte under, og dels i Askov by.

Ved disse forhør »formener actor at have oplyst og bevist, det der nævnte dag ved bemeldte inkquisition i Askov er sket et sammenløb af alle bymænd, koner, karle, piger og drenge omkring inkvirenternes vogn, og den medhavende rettens betjent truet til at give forklaring, hvor de havde været, hvad de vilde, item hvorhen, at de havde ladet se tegn til oprør, givet inkvirenterne grove ord og derved forskrækket dem fra videre inkquisition, ja endog ved bortkørslen stenet dem af byen. Vel havde ingen ophavsmand været at finde til dette sammenløb, eller hvem som havde forøvet førstnævnte forbrydelser, ej heller var de indstævnedre drenge overbeviste, at stenkastelsen ved dem var sket og følgelig ingen påstand mod dennem nedlagt, men da dels at bymændene selv havde tilstået at var på gaden (sic!) bemeldte tid, ligesom og en del andre af byens folk efter vidneforklaring da der var tilstede, så formener actor, at alt bør skrives på Askov mænds regning, da den skyldige især ej har været at opdage, hvorfor han og på grund af forordningen 26. april 1776 påstår, at tvende af Askov bymænd efter lodkastning bør hendømmes at arbejde i nærmeste fæstning et år, og samtidig én for alle og alle for én betale denne sags omkostninger.«

Den her nævnte forordning af 1776 var en af de mange, som regeringen havde udstedt for at hindre den ulovlige brændevinsbrænding og for at beskytte de privilegerede brændere. Til 1773 havde det gået, som det kunde, d. v. s. ingen rettede sig efter loven, og når man indtil den tid ingen retssager om ulovlig brændevinsbrænding træffer, da behøver man

ikke at kende meget til tiden for at vide, hvad det betyder. Men saa kom der i Guldbergs og Bernstorffs tid tre forordninger med korte mellemrum: 1773, 1776 og 1786, som tager meget krasse forholdsregler, — det var åbenbart meningen, at nu skulde det være forbi. Det ses dog ikke, at det hjalp det mindste, når vi undtager den snes år omkring disse forordningers fremkomst. Da kan man i justitsprotokollerne træffe en enkelt herhen hørende sag, og den foreliggende er altså en af dem.

Men lovens ordlyd var altså streng nok, og en enkelt gang fik en stakkels bonde det også at føle. Mulkten var 30 rdl. første gang, og *bønder kunde ikke sone gentagelser med bøder*, men fik 3—6 måneders fæstningsarbejde. I tilfælde af voldsom modstand mod husundersøgelser skal hele byens befolkning forhøres, »men vil ingen udlægge samme skyldige, skal tvende af byens vederhæftige gårdmænd straks arresteres og forblive udi arresten, indtil de haver navngivet de skyldige, og af disse skal da to eller flere efter lodkastning dømmes til fæstningsarbejde på et eller flere år efter sagens beskaffenhed.« — Man skal dog vist lede længe, selv i vore ældre love, for at finde mage til vilkårlighed! Det er altså efter denne sidste passus, at aktor vil have de Askov bønder dømt og straffet.

Men kammerassessor Lautrup på Estrup lod ikke sine bønder i stikken. Ved fremlagte tingsvidner beviser han, at betjentenes rapport er i højeste grad upålidelig, han anser det tillige for meget uretfærdigt, at bymændene skulde spille om, hvem der skal i slaveriet, da en stor del af dem slet ikke var med ved tumulten, og endelig kan han ikke finde nogen forbry-

delse i, at enkelte af bymændene tilfældigvis (!) var på gaden sammen med betjentene. Af disse grunde påstår han sine bønder frifundne for aktors tiltale. — I tilslutning hertil påstår fem af de ni bymænd sig frifundne (ved deres sagfører Jens Lassen fra Hundsbæk), da de ikke har haft noget med den hele sag at gøre.

I den første påstand må retten give Laustrup medhold og tildels også i den anden, og den kommer tilsidst til det resultat, at »hvad man kan antage for bevist er allene dette: At inkquisitionen uden mindste hinder blev foretaget hos en mand i Askov, men at en samling af byfolkene imidlertid skete ved vognen, og de havde, som de tvende vidner udtrykker sig, brugt mund imod rettens betjente, samt at der blev kastet med sten eller jordklumper efter bemeldte inkvirenter, da de kørte af byen, som kom fra de forsamlede folk og ramte den ene consumtionsbetjent. Endelig har alene tre af bymændene tilstået, at de hændelsesvis befandt sig på Askov gade nævnte tid tilligemed nogle flere af byens folk, men derhos enstemmig benægtet, at inkvirenterne blev hindret eller uhøflig begegnet; den ene af dem skulde alene have forespurgt sig, hvorfra disse fræmmede var, samt hvad bevis de medbragte for at være berettiget til inkquisition, hvilket sidste også bestyrkes af rapporten, så utilforladelig den ellers er befunden at være forfattet.«

Efter dette skulde man jo tro, at bønderne måtte blive frikendte, og det uden forbehold. Men sådan går det ikke. Nu kommer der nemlig nogle vendinger, som man efter dette neppe havde ventet, og dog er de helt i overensstemmelse med den gældende lov, således som den nu engang var:

»Men da der dog efter alle de forte vidners forklaring var foruden de navngivne tvende bymænd endel af Askov byes folk tilstede på gaden, og ingen af de seks mænd hver især under sagen fuldkommelig har bevist, at hverken de selv ej heller nogen på deres vegne var mødt ved samlingen, så synes det og, at samtlige ni beboere i Askov kan anses lige skyldige (!) indtil de enhver for sig har fralagt sig den mod dem formenende beskyldning og den formodning, der i acten findes imod dem som strafskyldige. Det blotte sammenløb i og for sig selv betragtet er vel ikke under straf forbuden, ikke destomindre kan det ej nægtes, at det beviste sammenløb på Askov gade jo meget forøger den mod bemeldte byes beboere opkomne formodning, at de ved trusel har hindret inkvisitionsforretningens fremme, samt forrettet eller ladet forrette den onvundne stenkastelse. Efter alt foranførte med øvrige sagens omstændigheder ser man sig allerunderdanigst forføjet til således *at kjende og domme for ret*, at samtlige sagsøgte Askov byes beboere eller så mange af dem, som med en uskadte samvittighed trøster sig dertil, bør hver for sig aflægge sådan benægtelsesed: At han ikke ved den omtalte inkquisition har været ophavsmand til, at byens folk skulde samles for denne inkvisitionsforretning at hindre, ej heller selv i forretningen gjort nogen hinder eller modstand og hverken truet eller overfaldet den medhaftede rettens betjent eller nogen af inkvirenterne eller deres følge; ja i særdeleshed ej heller ved deres afrejse fra byen kastet efter dem med sten eller andet, og endelig at han ikke havde foranstaltet noget af forbemeldte af andre i hans sted iværksat. — Den eller de af dem, som da en sådan ed aflægger, bør for actors tiltale i denne sag aldeles fri at være. Men så

mange af forhen navngiven Askov bymænd som ej trøster sig til forskrevne ed med frelst samvittighed at gøre, bliver som skyldige at anse. Følgelig bør tvende af dem efter forud sket lodkastning ifølge forordning 25. april 1776 *at arbejde et år udi Københavns fæstning*, men skulde de indtil 1 à 2 fralægge sig sagen ved ed, finder lodkastningen ej sted, da disse hver for sig udstår den tildømte fæstningsstraf.« —

Hvordan det så ender, ses ikke, men kan man slutte fra lignende tilfælde, og det kan man sikkert, så har de Askov bønder alle aflagt den forlangte ed. — Med den »frelste samvittighed« kunde det vel være så som så, i alt fald efter den juridiske betragtning, men derefter dømte folk heller ikke hverken sig selv eller andre, navnlig ikke når det angik en sag med toldvæsenet. — Og så var de jo mange om det, og den ene har vel næppe følt sig mere skyldig end den anden — kunde hans nabo aflægge eden, så kunde han også. De har følt dette, som så meget andet i de dage, som en fælles ulykke, de skulde bære sammen, og det er der næppe noget at sige til, når regeringen — og det endda i selve loven, som vi har set, hyldede ganske den samme betragtning. —

Kilde: Gørding-Malt herreders justitsprotokol 1776—84.

Fra den indbyrdes Undervisnings Dage.

Foredrag ved et Lærermøde i Lunderskov den 9. Maj 1902.¹

Af Provst J. Nissen i Brørup.

..

DEN indbyrdes Undervisning, som jeg har tænkt at fortælle nogle spredte Træk om, er jo paa flere Maader en saare mærkelig Fremtoning bl. a. ved den Maade, hvorpaa den kom her ind i Landet.

Den stammer fra to Englændere Bell og Lancaster, der i Slutningen af det 18. Aarhundrede uafhængig af hinanden begyndte at oprette Skoler, den ene for Soldaterbørn i Madras, den anden for Børn af Fattigfolk i London, hvor man for at gøre Sagen saa billig som mulig lod de fremmeligere Børn undervise de mindre fremmelige.

1810 og 11 stiftedes i England to Selskaber, der kapedes om at oprette Skoler med dette Princip for Øje. »Hver Skole skulde kun have en Lærer og en Skolestue. Børnene deltes i mange Afdelinger, der skiftevis undervistes af andre Børn. Undervisningsstoffet fik en bestemt Form og var paa Tabeller inddelt i nøje

¹ Hvad der ikke vedrører Lokalhistorien i efterfølgende Foredrag er væsentlig fortalt efter Joakim Larsens og K. Ottosens Skildringer af vor Folkeskoles Historie.

afgrænsede Lektioner. Skolen blev holdt i Gang ved Tegn og korte Befalinger, og der vaagedes strængt over Orden, Tavshed og Lydighed.«

I faa Aar udbredtes denne Ordning til Frankrig, Syd-europa og de engelske Kolonier, særlig saadanne Steder, hvor mange Børn gik hen uden Undervisning. I Frankrig stiftedes 1815 et Selskab til dens Udbredelse, og den blev navnlig indført i de franske Militærskoler. Herved lærte Okkupationshærene den at kende og bragte Efterretning om den til deres Hjemlande. Allerede 1816 havde dog den franske Gesandt henledet Frederik den Sjettes Opmærksomhed paa Sagen, og ved Juletid samme Aar paalagde denne Kancelliet at lade den prøve i Københavns offentlige Skoler. Kancelliet lod Paalæget gaa videre til Københavns Skoledirektion; men denne, der ikke syntes om Methoden, gav sig god Tid, saa det paagældende Forsøg blev først anstillet i Sommeren 1819. Imidlertid var Kongens Opmærksomhed ogsaa fra anden Side bleven henledet paa Sagen, idet der var bleven tilsendt Dronningen en engelsk Pjece om den. Det var 1818. Kancelliet blev opfordret til at erklære sig om denne Pjece, og dette ønskede Biskop Münters Erklæring. Han fandt, at Methoden kun egnede sig for Skoler med mange Børn og faa Lærerkræfter. »Og selv der — skriver han — indser jeg ikke, hvorledes Børn alene ved den kunne vejledes til at læse med Eftertanke, til at skrive ortografisk rigtigt og til at regne med Overlæg. Allermindst vil det være muligt at anvende denne Methode paa egentlige Forstandsøvelser og paa Undervisning i Religion, samt paa de Begreber af Geografi og Historie, som ogsaa Almuen skal have, saafremt disse skulle være noget mere end blot Hukommelsesværk.« Kancelliet var af samme Mening som

Biskoppen; men tilraadede dog at afvente Forsøgsindberetningen fra Københavns Skoledirektion.

Saa var det imidlertid, at Divisionsadjutant Abrahamson i Januar 1819 kom hjem til Danmark fra Okkupationshæren i Frankrig, hvor han under et treaarigt Ophold havde lært Methoden at kende og var bleven begejstret for den. Han vandt straks Kongens Øre for Sagen, og allerede 3. Februar paalagde Kongen ham at gøre Forsøg med Methoden i Sølvgadens Kasernescole. Kongen kunde ikke vente længere end til den 9. Marts med at tage Skolen i Øjesyn, og »den havde den Lykke at vinde hans Majestæts allerhøjeste Bifald« Ogsaa Kancelliets Medlemmer overværede Undervisningen, og hvad enten det nu blev overbevist — eller det erkendte, det var forgæves at stampe imod Brodden — nok er det, den 14. April 1819 indgik det med en ny Forestilling til Kongen »overbevist om denne Læremethodes fortrinlige Gavnlighed i den elementære Undervisning« og paa skønnelsesværdig ved den Munterhed, det Liv, den Virksomhed og Orden, den udbreder blandt de lærende Børn. Det foreslog at oprette en Mønsterskole i Hovedstaden og lade en Kommission gøre Forslag til dens Anvendelse i Købstæderne og paa Landet. Kongen bifaldt dette. Sølvgadens Kasernescole blev Normalskole, og en Kommission blev nedsat, bestaaende af 5 Medlemmer. De to, Biskopperne Münter og Bojsen, var Modstandere af Methoden, de to, Amtsprovst Mønster og Abrahamson, dens begejstrede Tilhængere, og de fik det femte Medlem Kancellideputeret, Etatsraad Lassen paa deres Side. Samtidig med Kommissionen begyndte i Blade og Smaaskrifter et livligt Ordskifte om Sagen. Mange var imod Methoden, bl. a. Grundtvig, mange dog ogsaa for den,

og mange Steder begyndte man at prøve den baade i By og paa Land.

Kommissionen var bleven enig om, at den nye Methode skulde kun anvendes i yngste Klasse ved Undervisning i Læsning, Skrivning og Regning, nogle Forstandsøvelser og saa megen Geografi, som kunde læres ved Hjælp af Landkortet. Derimod vilde Flertallet, at den skulde paabydes indført i alle offentlige Skoler, medens Mindretallet kun vilde have den prøvet og tilladt.

Den kgl. Resolution angaaende Methodens Anvendelse kom først den 24. August 1822. Den sluttede sig til Mindretallet, idet det kun blev *tilladt* at indføre Methoden i Købstad- og Landsbyskoler's yngste Klasse, naar Skolekommissionen ønskede det og Kancelliet fandt, at de fornødne Forberedelser var trufne. De af Kommissionen udarbejdede Tabeller og Bestemmelser blev approberede, og et Eksemplar af dem skulde anskaffes til hvert Pastorat for Skolekassens Regning. Geografi skulde dog ikke være tvungent Fag, men Belønning for flittige Børn; Kasernes skolen i København blev Normalskole for hele Landet.

I de approberede Bestemmelser var Fremgangsmaaden angivet indtil de mindste Enkeltheder, og Tiden var nøje afmaalt. Eksempelvis anføres Timeinddelingen om Eftermiddagen fra Normalskolens 1ste Klasse: Alle opstilles Kl. 4¹⁵, efterses, formeres Læseskole 4³⁰; der læses indtil 5; Læseskolen opløses indtil 5³; der formeres Skriveskole og begyndes med Skrivning 5¹⁰; der skrives indtil 5⁵⁰; Skriveskolen opløses indtil 5⁵²; der gaas ned i 10 Minutter indtil 6²; alle staa opstillede igen 6³; der formeres Regneskole, og Regningen begynder 6¹⁰; der udtages til Geografi og Forstandsøvelser 6⁵⁰,

de øvrige vedblive at regne; Geografi, Forstandsøvelse og Regning indtil 7⁵; Opløsning i 2 Minutter indtil 7⁷; alle staa opstillede til at gaa 7⁷; Bebrejdelse, Ros og Bøn i 8 Minutter indtil 7¹⁵; alle gaa hjem 7¹⁵.

Læreren udtog et af de ældste Børn til »Hjælper« med at omdele Tabellerne, opraae Eleverne og efterse, om deres Ansigt og Hænder var rene. De øvrige deltes i Bihjælpere og Elever. Bihjælperne, der som Tegn paa deres Værdighed blev forsynet med et Blikskilt og en Pegestok, fungerede højst to Dage i Træk. De besørgede Hovedparten af Undervisningen. Læreren skulde blot give nogle af de flinkeste Børn nogle Minutters Undervisning ad Gangen, naar han havde Lejlighed; ellers indskrænkede hans Virksomhed sig til at kommandere de forskellige Afdelinger og bestemme Elevernes Oprykning fra Trin til Trin. Hvert Barn skulde altid nævnes ved sit Løbenummer. Marchen til Tabellerne, Opstillingen dér og Bortgangen derfra var nøje bestemt. Der krævedes en nøjagtig Bogføring over Børnenes Standpunkt i Undervisningen, streng Orden og stram Disciplin. Læreren maatte gaa rundt med en Konzeptbog og gøre stadige Notitser om Børnenes Standpunkt, og hver Aften, naar Skolen var endt, skulde det omhyggeligt indføres i en Journal. Der taltes saa lidt som muligt. Ordet »Ret« og Lyden af en Pibe maatte betegne de fleste Befalinger, andre gaves ved Tegn. Ingen Bihjælper maatte foruden Tabellens Ord bruge andre Ord end »Se paa Tabellen«, »Om igen«, »Fejl« og »Godt«, og Opmarchingingen til og fra Tabellerne, der blev hængt op paa en Liste, der løb om hele Skolestuen, foregik paa fuldstændig militærisk Vis.

Til Læseskolen hørte 80 Tabeller og derpaa 2 Læsebøger. I Skriveskolen, hvortil der hørte 100 Tabeller,

maatte Barnet først med en Jærnpind skrive Bogstaver i Sand, derefter med Griffel paa Tavle og endelig med Pen og Blæk. Ved Siden af Kathedret stod der et eller to Sandborde. I Regneklassen var der ligeledes en Sandklasse for Begyndere, derpaa Talklasser, hvor man blot lærte Tallenes Navne, saa Regneøvelser efter 120 Tabeller, altsammen i ubenævnte Tal, og endelig efter Bog. Fremgangsmaaden var med Hensyn til alle Tabellerne aldeles mekanisk. I Læseskolen maatte man først naa til at kunne stave og læse saadanne Ord som »Borgerofficersuniform«, »Generalkvartermesterskab« o. l., forinden man begyndte at forbinde flere Ord. Derpaa kom nyttige og moralske Sentenser og endelig Kristendommens Hovedtræk og de vigtigste Begivenheder i Jesu Liv, fortalte i et opskruet Sprog. Det var til at begynde med den eneste Plads, som den indbyrdes Undervisning gav Religionsundervisningen; men det vakte allevegne saa megen Anstød, at der hurtig skete en Forandring heri, og det blev bestemt, at den første halve Time om Formiddagen skulde anvendes til Bøn og til at forklare Børnene Bønnens Hensigt, enkelte Salmever, de fatteligste Stykker af Luthers Katekismus og Lærebogen. Dette blev senere udvidet til en Time, dog saaledes, at den første halve Time saa laa udenfor de normerede Skoletimer.

1824 blev den indbyrdes Undervisning optaget som et Hovedfag paa Seminarierne, der dog var alt andet end venlig stemt overfor den, og der arbejdedes nu med Kraft paa dens Indførelse. At Kongen sværmede for den var jo i de Tider en mægtig Drivkraft, og Abrahamson var udrustet med en enestaaende Myndighed til at arbejde for »den alménnyttige Sag«, som den stadig kaldtes. I de »Hovedrapporter«, han indgav til

Kongen, og hvoraf Udtog offentliggjordes i Kollegialtidende og sendtes Kommunerne, roser han de Præster og Provster, der var ivrige for Methoden som »hæderlige Mænd«, »udmærkede Skolemænd«, medens deres Modstandere var besjælede af Fordom, Lidenskab, Misundelse og Hovmod. Overfor Kancelli, Biskopper og Skoledirektioner stod han som en Slags suveræn Overskoledirektør, og han fik Øgenavnet »den røde Bisp«; men at hele denne Magt og Indflydelse oven fra i høj Grad maatte fremme Sagen, selv om den ikke var paabudt, men kun tilladt indført, er jo indlysende.

Hvad der især indtog Frederik VI ved Methoden var jo dels hele det militære Snit, hvilket han som bekendt havde en stor Svaghed for, dels det, at man mente at kunne spare en Del ved dens Indførelse, og spares skulde der. Den stort og smukt tænkte Skolelov af 1814 kom jo til Verden under de fattigste Kaar, og samtidig med at der arbejdedes for dens Indførelse, maatte man være betænkt paa at spare, hvor spares kunde. Præsteembederne havde for en Del baaret Byrderne dels ved Seminarierne, dels ved Amtsprovstierne, der var bleven indført 1806 særlig af Hensyn til Skolevæsenet; men Præsterne var ved at segne under Byrderne, og deres Afgifter til Skolevæsenet maatte ophæves. Som Følge deraf blev det ene Seminarium nedlagt efter det andet, og 1823 ophævedes Amtsprovstierne og afløstes af de nuværende Distriktsprovstier, hvor Provsterne ikke fik nogensomhelst Løn for deres Arbejde med Skolevæsenet, hvad de jo heller ikke faar den Dag idag. Nu meldte da den indbyrdes Undervisning sig, hvorved man mente at kunne spare betydeligt paa Lærerkræfterne. Det viste sig dog hurtigt der som saa ofte, at »hvad i den ene Ende man vandt, det

tabte man snart i den anden,« selv rent materielt; thi Anskaffelsen af de mange Tabeller blev allerede mange Steder en uoverkommelig Udgift i de Tider. Der oprettedes da 1826 i hvert Provsti en Tabelkasse til Anskaffelse og Fornyelse af Tabeller. Kongen gav hertil 4000 Rdlr., og den skulde saa fremtidig opretholdes ved Bidrag af Kommunernes Skolekasser, mod at Kommunen fik Ret til Tabeller. Disse var stadig Genstand for en rørende Omhu fra Autoriteternes Side. I et Cirkulære af 1829 advarer Kancelliet mod at opbevare Tabellerne paa Hylder under Loftet, da, som det hedder, »Dunsterne stige opad og da kaste sig paa Loftet og hvad der er dette nærmest« Bihjælperstokkene skulle have »vel afdrejede og glatte, runde Dupper for Enderne for ikke at beskadige Tabellerne med Træspidserne«, og Lærerne skulle tilholde Børnene ikke at pege med Fingrene eller haandtere Tabellerne mere end højst nødvendigt. Højdepunktet i den Retning naaedes i et Cirkulære fra Kancelliet af 8. August 1829 om Tabellernes Fernisering, hvori det blandt andet hedder:

»Den almindelige Malerfernis anses bedst tjenlig. Først Fernissen anbringes, overstryges Tabellerne med en Limopløsning, til hvilken bruges simpelt Snedkerlim, som der slaas lidt Vand paa, og som koges til en passende Tykkelse, saaledes at den draabevis kan løbe af en Pensel, som dypes deri. — — — Til Ferniseringen gør man bedst i at købe Fernissen hos en Maler for at undgaa den Fortræd, som let kan afstedkommes ved Tillavningen. Fernissen varmes, dog uden at svies, og paastryges med en blød Pensel, naar Limopløsningen er fuldkommen tør, hvorved der er at iagttage, at Bevægelsen med Penselen maa være meget lemfældig, da ellers Fernissen kommer i Skum og taber sin Gennem-

sigtighed. — — — Hvis Omstændighederne kræve, at man selv maa tillave Fernissen — — tages til 1 Pot Linolie 2 Lod Sølvglød« — og saa kommer en detailleret Beskrivelse af Fremgangsmaaden derved.

Efter at Tabelkassen var oprettet, kom der ret Fart i Bevægelsen, og Regeringen paaskyndte da ogsaa Sagen ved den ene Plakat efter den anden. En indskærpede Methodens nøjagtige Efterlevelse, en anden paabød, at enhver theologisk Kandidat skulde aflægge Prøve deri, førend han maatte stedes til Bispeeksamen, en tredie, at der skulde oprettes en Normalskole i hvert Provsti. For at oprette disse og i det hele ordne Sagen blev Student Wille udsendt, særlig mellem Aarene 1828—30. Det var en Nordmand, der sad i Bestyrelsen for pædagogisk Selskab og i nogle Aar havde været Lærer ved Normalskolen. Om dens Fremgang og Udvikling vil man kunne faa et Indtryk, naar jeg fremdrager nogle Aktstykker her fra Provstiet. Jeg forudskikker den Bemærkning, at Provstiet dengang bestod af Malt, Anst og Ribe-Gørding Herreder, og at Sognepræsten i Vilslev, Næblerød, var Provst. Aktstykkerne har jeg dog ikke fundet i Provstearkivet, men i Føvling-Holsted Præstekalds gamle Embedsbog.

Det første Aktstykke, hvori jeg finder Sagen omtalt, er et Cirkulære fra Provst Næblerød af 8. Sept. 1828, der forøvrigt handler om Gymnastikken, men hvori det saa hedder henimod Slutningen: »Forresten er Hovedskolen i Darum af Amtsskoledirektionen udset til at være den Skole, som Hr. Student Wille skal indrette til Norm for Gymnastikken og den indbyrdes Undervisning, hvor altsaa enhver, som maatte ønske det, kan faa fornøden Oplysning, og skal jeg give mig den Frihed

nærmere at underrette mine Herrer Brødre om, naar denne Skole er ordnet.«

Dette skete i et Cirkulære af 3. Okt. s. A. saalydende: »Da det ifølge det kgl. danske Kancellis Skrivelse af 9. Aug. d. A. er mig paalagt i mine aarlig indgivende Visitatsberetninger at attestere, at Overholdelsen af den indbyrdes Undervisnings Methode vedligeholdes i de Skoler, som findes i det mig allernaadigst anbetroede Provsti, saa anser jeg det nødvendigt til Øjemedets Opnaaelse, at i det mindste Skolelærerne fra Hovedskolerne i ethvert Hovedsogn maa indfinde sig i den af Hr. Student Wille nu ordnede Skole i Darum. Til den Ende maa jeg herved have D'Hrr. Sognepræster i Malt Herred anmodet om at drage Omsorg for, hver for sit Vedkommende, at følgende Skolelærere indfinde sig i bemeldte Darum Skole Mandagen den 20. d. M. for at modtage fornøden Vejledning om Anvendelsen af indbyrdes Undervisning af Kirkesanger og Skolelærer Christensen dersteds, nemlig Skolelæreren fra Bobøl Skole i Føvling Sogn, fra Brørup Hovedskole etc. Hvorhos det tillige maatte bekendtgøres for bemeldte Skolelærere, at de, førend de forlade Darum Skole, maa underkaste sig en Prøve i min Overværelse paa, at de forstaa Methodens Udførelse efter Bestemmelserne. Naar nu Skolelærerne for Hoveddistrikterne saaledes have aflagt Prøve paa deres Duelighed i Methodens Anvendelse, mener jeg, de øvrige kunde indfinde sig hver i sit Hovedsogns Skole for under Sognepræstens Tilsyn at vejledes der, hvorved man kunde forvisse sig om, at alt paa det nøjeste blev ordnet og udført efter Bestemmelserne. Men dette tør man i Almindelighed kuns vente der, hvor Sognepræsten selv har gjort sig fortrolig med Bestemmelsernes Indhold, saa at han selv i fornødent Fald

ser sig i Stand til at give Vejledning til den praktiske Anvendelse. Jeg paatvivler ikke, at jo D'Hrr. Brødre ere indviede i Methodens Theori, men egen Erfaring har lært mig, at man vanskelig føler sand Interesse for Sagen, før man selv har erhvervet sig Bekendtskab med selv de mindste Haandgreb, der, hvor ubetydelige de end kunne forekomme ved en flygtig Beskuelse, dog ved Udførelsen i det hele ikke ere uvæsentlige.« — Præsterne faar derfor forskellige Formaninger til at sætte sig alvorligt ind i Sagen, og Cirkulæret slutter endelig med, at der efter allerhøjeste Resolution af 14. Maj 1825 kan tilstaaes Skolelærerne en efter Omstændighederne passende Understøttelse, og at Kirkesanger Christensen i Darum er villig til at skaffe vedkommende Kost og Logis for den billige Betaling af 1 Mark daglig, naar man derom henvender sig til ham.

Det næste Cirkulære, omtrent af samme Datum, er en meget udførlig og detailleret Beskrivelse til Indretning af Skoleprotokollerne, som jeg ikke skal dvæle nærmere ved. Det næste er af 30. Novbr. s. A., altsaa 1828, hvori der først meddeles, at der er Haab om, at Manglen paa Tabeller kan afhjælpes, hvorfor Præsterne maa indberette, hvor stort et Antal der behøves. »Endvidere — hedder det — er jeg i Skrivelse fra Hr. Major v. Abrahamson af 30. Oktober anmodet om at afgive Oplysning angaaende indbyrdes Undervisnings Tilstand til Brug ved hans indgivende Rapport paa Hans Majestæts Fødselsdag, og maa jeg i denne Henseende udbede mig paa hoslagte Side anført Antallet paa de Skoler, der findes i hvert Pastorat, samt hvilke af disse der maatte være Omgangsskoler.« Saa kommer der et meget højstemt Cirkulære af 23. Jan. 1829:

»Fire Maaneder ere nu henrundne, siden jeg i mit

udstedte Cirkulære af 3. Okt. f. A. tillod mig, opfordret af Embedspligt, at lægge mine Herrer Brødre den af vor allernaadigste Konge saa højt yndede og for Oplysningen saa gavnrige indbyrdes Undervisning paa Hjertet. Siden den Tid er der sikkert — saa haaber jeg med Føje — gjort mangt et frejdigt Skridt fremad for indbyrdes Undervisning; thi Hovedskolens Lærere ere blevne bekendte med Methodens Udførelse i den af Hr. Wille ordnede Skole i Darum, og det af mig saa højt skattede Bekendtskab, jeg i den korte Tid, jeg har været saa lykkelig at staa i Embedsforbindelse med saa mange værdige Mænd, er mig tilstrækkelig Borgen for, at alt nu er ordnet i deres Hovedskoler paa det nøjeste efter Bestemmelserne, og at Biskolernes Lærere have faaet den Vejledning og deres Skoler den Indretning, som det jo er ønskelig.

Imidlertid er jeg baade direkte og indirekte bleven overbevist om, at vi endnu langtfra ikke ere ved Maalet; og at Undervisningen mange Steder har mødt Hindringer af Mangel paa Tabeller, men Gud ske Lov disse ville blive hævede derved, at enhver, endog den mindste Skole i Distriktet, vil blive forsynet med et Sæt uden Udgift for Kommunen — saa lovede mig den høje respektive Komité for indbyrdes Undervisnings Tabeller — og jeg deler Glæden derved med hver indbyrdes Undervisnings Velynder blandt mine Embedsbrødre.

Men skulle vi glæde os ved at se Frugterne af denne visselig ikke lille Opofrelse af Landets Fader, da maa vi jo værdige indbyrdes Undervisning vor udelte Opmærksomhed og med øm, omhyggelig Pleje sørge for dette velgørende Værk, der endnu mange Steder er i sin Barndom og kuns ved den nidkære, den vaagende Præstes Øje vil bringes til Modenhed paa den just ikke

allevegne gunstige Jordbund, da maa den strængeste Orden indføres og følges med Nøjagtighed, og aldrig maa det tillades Læreren egenmægtig at gøre end den mindste Forandring eller Afvigelse fra Bestemmelserne.

Jeg er saa paalidelig underrettet fra højere Steder, hvorlunde det er Regeringens allernaadigste Vilje, at de foreskrevne Regler skulle følges, at ej den mindste Afvigelse vil taales, at jeg maa og bør gøre mine Embedsbrødre opmærksom derpaa. Jeg bør end mere lede mine Herrer Brødres Opmærksomhed hen paa Hans Majestæts allernaadigste Befalinger af 25. November f. A., hvoraf Allerhøjstsammes baade Ønske og Vilje fremlyser: at se indbyrdes Undervisning ordentlig og fuldstændig indført. Og hvem skulde han hellere fordre og ønske det af end af Dem, som Ungdommens saa velgørende Undervisning er betroet til.

End maa jeg tilføje, at jeg med temmelig Vished tør forudsige, at der til Sommeren 1829 eller i det seneste 1830 forestaar indbyrdes Undervisning en Revision, foranstaltet fra højere og højeste Steder. Hvor glædeligt, om da alt befandtes i tilbørlig Orden! Men ogsaa hvor tungt, hvor sørgeligt, om blot en eneste iblandt os skulde paadrage sig selvforskyldt Mishag og Bebrejdelser.

En Grund mere til at der jo sørges for, at alle Apparaterne, selv indtil det mindste Stykke holdes i Orden og bruges efter Bestemmelserne, da alle Mangler saavel ved mine Besøg, som ved Revisionen, maa anmærkes og indberettes til Kancelliet.

End engang anbefaler jeg derfor med Inderlighed den saa gavnrige, den af Hans Majestæt og de Mænd, som Allerhøjstsamme betroede Opsyn dermed, saa højt yndede indbyrdes Undervisning til mine Herrer Brødres Omsorg. Hvor herligt, om vi ved Aarets Slutning kunde se det

Værk fuldendt i vor Cirkel i hver en Skole, hvorpaa der nu er arbejdet i en Række af Aar med saa store Opofrelser.

Dette Cirkulære ville D'Hrr. Sognepræster behage indføre i vedkommende Embedsbog og med Paategning herom lade det retournere.

Provstekontoret i Vilslev, den 23. Januar 1829.

Næblerød.«

Samtidig var der en ny Anmodning om at opgive, hvilke Skoler der manglede Tabeller, hvortil Sognepræsten i Føvling-Holsted har føjet den Oplysning, at det for dette Pastorats vedkommende var Tilfældet i Bobøl Hovedskole, Stenderup Biskole og Holsted Hovedskole, hvad der jo saa omtrent vil sige i dem allesammen.

Den næste Skrivelse af 7. Septbr. 1829 om Sagen er Kancelliets Cirkulære af 8. Aug. 1829 om Ferniseringen af Tabellerne, hvortil Provsten har føjet: »Ved herhos at communicere D'Hrr. Embedsbrødre foranstaaende Kancelli-Cirkulære kunde jeg ikke forbigaa tjenstligst at have de respektive Skolekommissioner behageligst at ville drage Omsorg for, at det angivne Middel til Tabellernes Konservasjon jo endelig bliver anvendt, som jeg er saa meget mere forvisset om at ville ske, da alle Skolerne i Herredet nu ere blevne forsynede med Tabeller uden nogen Udgift for Kommunerne, saa jeg tør haabe, at Skolekassen let vil kunne afholde de ret ubetydelige Udgifter, som Ferniseringen maatte udkræve, især dersom Skolelærerne kunde paatage sig Udførelsen af Arbejdet, som det vilde være mig en sand Glæde at erfare.«

Samtidig skriver Provsten om Geografiundervisningen, der vel ikke er gjort til nogen direkte Disciplin for

yngste Klasse, men dog maa anses for ønskelig, og hvorvel Provsten ikke tvivler om, at hans Embedsbrødre ogsaa har værdiget denne Undervisningsgenstand deres Opmærksomhed, saa »finder jeg mig dog opfordret til end at anbefale Dem denne Sag, idet jeg tillige forsikrer, at det vil være mig en særdeles Glæde paa min forestaaende Visitats at kunne bemærke, at Geografiundervisningen er anvendt i yngste Klasse i de Skoler, hvor Børnene ere modne til at deltage deri. — Omkostningerne derved kan ikke lægge nogen Hindring i Vejen for dens Anvendelse, da dertil jo blot udkræves nogle større og mindre Rammer efter Tabellernes Størrelse. Læreren vil ikke kunne undskylde sig med Ukyndighed; thi han har jo Geografien, og naar han blot lader Børnene følge dennes Indhold, gaar Undervisningen af sig selv; han forklarer det almindelige for alle Børnene, og det særdeles for 2—3—4, der kunde bruges som Bihjælpere, og saaledes vil alt gaa let og sikkert under mine Herrer Brødres omhyggelige Tilsyn, og de velgørende Frugter ikke udeblive.«

Endelig er der Cirkulære af 6. September s. A. med Kancelliets Truselscirkulære af 10. August s. A., hvori først Præsterne paamindes om at besøge Skolerne i Overensstemmelse med Skolelovens Bestemmelser af 1814 og vejlede Læreren med Hensyn til den indbyrdes Undervisning, hvor dennes »Kundskab derom maatte findes endnu ikke at være fuldkommen.« Er Præstens Kundskab heller ikke fuldkommen, og han »ikke selv maatte vide at forskaffe sig den manglende Kundskab,« bør han henvende sig til sin Provst for ved dennes Raad eller Vejledning at erholde den manglende Kundskab inden Aarets Udgang. — »Dersom nogen Skolelærer viser sig uvillig eller efterladende i at følge Sogne-

præstens Vejledning og Undervisning angaaende den anmeldte Methode — kan han tiltales til Embedets Forbættelse.« Endelig paalægges det Provsterne at indberette til Kancelliet, hvor mindste Afvigelse finder Sted, eller Methoden ikke i alle Dele udføres aldeles tilbørlig, og det ikke straks kan rettes, for at det kan tages i nærmere Overvejelse, »hvorledes i Henseende til den paagældende Sognepræst og Skolelærer eller andre vedkommende vil blive at forholde, og bliver det i Særdeleshed at indberette, dersom nogen seminaristisk dannet Skolelærer maatte findes ikke at være fuldkommen øvet i Methodens Anvendelse, paa det at Aarsagen dertil nærmere kan undersøges.«

Til dette har Provsten ikke selv knyttet nogen Bemærkning, men i et Cirkulære af 8. Oktbr. s. A. i Anledning af et anonymt Brev til Hans Majestæt Kongen om den indbyrdes Undervisnings maadelige Forfatning fornemlig i Jylland, indskærper han paany Sagen i meget alvorlige Udtryk og bebuder, at der vil komme en af Regeringen sendt Tilsynsmand endnu i dette Efteraar.

Om den omtalte Mand er kommen, ved jeg ikke, men den 28. November s. A. har Provsten egenhændig skrevet et Vidi og sit Navn i Embedsbogen, saa da maa han selv have været paa Visitats.

Den sidste Skrivelse af Provsten var fra 8. Oktober 1830, og da den første, hvori Sagen udførligere omtaltes, var af 8. Oktober 1828, er det altsaa over et Tidsrum af akkurat to Aar, at disse, som jeg synes, meget talende Skrivelser strækker sig. Man maa jo lade Provst Næblerød, at han har forstaaet at fyre dygtig under Kedlen, og man mærker ikke meget til, at Methoden kun var tilladt, ikke paabudt, indført. At man andre Steder har været lige saa ivrig fremgaar af, at 1830

var Methoden indført i 1980 af Landets 2460 Skoler, ja i 1833 endog i 2110.

Imidlertid er Skrivelsen af 8. Oktbr. 1830 den sidste, jeg finder i Embedsbogen om Sagen, og der bliver i de følgende Aar en ganske mærkværdig Tavshed, saa man forbavset maa spørge: hvad er Grunden? Var det maaske den, at Provsten efter sin Visitats i Slutningen af 1830 havde fundet, at alt nu havde naaet en saadan Fuldkommenhed, at der ikke behøvedes flere Paamindelser? Dette er næppe troligt. Grunden er vel snarere den, at med Aaret 1831 begyndte der en anden Vind at røre sig. Forstandige Mænd havde længe været klar over, hvilket Fejlgreb Methoden var. Enhver levende Paa-virkning fra Lærerens Side paa Børnene var jo ophørt, og Hjemmenes Medvirken var sat ganske ud af Spillet. Det hele var bleven til en død og dræbende Mekanisering af Undervisningen. Ingen havde dog ret Mod til at tage Bladet fra Munden under det stærke Pres fra oven. Da dristede Professor H. N. Clausen sig dertil. Han lod 1831 offentliggøre i Maanedskrift for Literatur en ret knusende Kritik af Abrahamsons Rapporter og hele den almennyttige Sag, og Artiklen havde en ganske uventet Virkning, omtrent af samme Art som Barnets Ord i Kejserens nye Klæder »men han har jo slet ingen Klæder paa«. Da Ordet først var sagt, kunde alle begynde at se det og tale derom. Abrahamson maatte trække sig tilbage, og Systemet var hurtig dømt i den offentlige Bevidsthed. Kongens Interesse for den beva-redes dog usvækket. Det blev nogle Aar efter overdraget Hr. Wille, der imidlertid var bleven Krigsraad, at om-arbejde Sagen. Tabellerne blev færre, og det blev bragt i en noget mere tiltalende Skikkelse; men det gik dog nu gradvis ned ad Bakke med Sagen, om end

Normalskolen i København først endelig ophævedes 1865.

Der blev paa et Skolemøde, som jeg for en Tid siden overværede, lejlighedsvis peget paa, at det dog maaske var et Lyspunkt i Methoden, at den fremmede Børnenes Selvvirksomhed, og at disse til enhver Tid var sysselsatte, og der blev henvist til, at baade en Skolemand som K. Ottosen og N. J. Termansen har givet visse Sider i den et gunstigt Vidnesbyrd. Jeg for mit vedkommende har dog ikke kunnet opdage nogen særlig Lysside ved den og med Hensyn til de nævnte Mænds rosende Vidnesbyrd om enkelte Sider af den, mener jeg, det for en Del kan skrives paa den Regning, at for flinke Børn faar en Methode i det hele lidet at sige, for dem er det altid en Lyst at gaa i Skole. Ganske utaalelig blev den ogsaa for Lærerne ved det Posekigeri, det Kontrollerings-system, der fandt Sted fra Præsternes og de højere Myndigheders Side.

Men naar der her i vort Land hersker en ikke ringe Frygt for Methoder, saa stammer det nok bl. a. fra hin Tid. Denne Frygt anser jeg dog i det hele for et Gode, og det er i mine Øjne den eneste Lysside i det Uvejr, der med den indbyrdes Undervisning gik hen over vor Folkeskole og for en Tid satte den betydeligt tilbage i Udvikling, den lærte os noget af, hvordan man ikke skal bære sig ad og banede Vej for Forstaaelsen af, at A og Ø i al sand og sund Skoleundervisning, det er dog den personlige, levende Paavirkning.

Paa Askov 1902.

Det omstaaende gengivne Billede er i Sommeren 1902 bleven malet af Erik Henningsen. Midlerne dertil er tilvejebragte ganske under Haanden blandt Venner af den danske Højskole hele Landet over. Bidragydernes Antal var 350, og de enkelte Bidrags Størrelse har varieret mellem 25 Øre og 700 Kr.

Folkehøjskolen har været og er en saa betydningsfuld Faktor i det danske Folks aandelige Liv, at man har mént, at et Gruppebillede fra dens indre Virksomhed vilde have stor Interesse for Eftertiden. Billedet, der er godt to Alen langt og halvanden Alen højt inden for Rammen, forestiller et afsluttende Møde i Dagmarsalen paa Askov saaledes, at de ledende Kræfter ved denne Højskole utvungent har kunnet gruppere sig paa begge Sider af Talerstolen, idet Formaålet nærmest har været at meddele Portræter i levende Live netop af disse. Tanken er nu en Gang i 1903 at skænke dette Maleri til Nationalmusæet paa Frederiksborg.

Stemann.



1. Frederik Hansen. — 2. Axel Helweg. — 3. Jenny la Cour. — 4. Marius Kristensen.
5. Jørgen Rasmussen. — 6. Ludvig Schrøder. — 7. Ingeborg Appel.
8. Charlotte Schrøder. — 9. Heinrich Nutzhorn. — 10. Jacob Appel. — 11. Poul la Cour.
12. Henning Frederik Feilberg. — 13. Poul Bjerge.



PAA ASKOV 1902

EFTER ERIK HENNINGSENS MALERI